

ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE

SERIA III. TOMUL XI

1941—1942

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ. BUCUREȘTI, 1942

MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE

SERIA III

TOMUL I, (1923—24):

Lei 120

I. C. NEGRUZZI. Autografe române	Lei	6
I. C. NEGRUZZI. Ioan Bogdan, Al. Vlahuță, Al. Xenopol și manuscrise ale lor	»	5
ANDREI BĂRSEANU. Catechismul luteran românesc	»	5
RAMIRO ORTIZ. Leopardi e la Spagna I-IV	»	15
DRAGOȘ PROTOPODESCU. Unkonown Congreve, a sheaf of poetical scraps	»	12
G. BOGDAN-DUICĂ. Gheorghe Lazăr	»	40
RAMIRO ORTIZ. Leopardi e la Spagna V-VII	»	40

TOMUL II, (1924—25):

Lei 175

AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI. O operă de mare valoare	Lei	8
ALEXANDRU MARCU. Romanticii italieni și Românii	»	40
Dr. IACOB RADU. Doi luceferi rătăcitori	»	40
TH. CAPIDAN. Elementul slav în dialectul aromân	»	30
ȘTEFAN CIOBANU. Dimitrie Cantemir în Rusia	»	50
CONSTANTIN I. KARADJA. Despre lucrul apostolesc al lui Coresi . .	»	8

TOMUL III, (1925—27):

Lei 200

Dr. A. VERESS. Cântece istorice vechi ungurești despre Români . . .	Lei	15
AL. VICIU. Suplement la «Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal	»	10
N. CARTOJAN. Legende la Troadei în literatura veche românească . .	»	30
PER. PAPAHAĞI. Numiri etnice la Aromâni	»	15
G. POPA-LISSEANU. Un manuscris al gramaticii românești a lui I. Eliade- Rădulescu	»	8
Pr. V. URSĂCHESCU. Psaltirea slavonă (1577—1580)	»	12
S. PUȘCARIU. Dicționarul Academiei	»	15
RAMIRO ORTIZ. Goldoni e la Francia	»	40
AL. MARCU. V. Alecsandri și Italia	»	85
Dr. A. VERESS. Note și scrisori Șincaiane	»	15

TOMUL IV, (1928—29):

Lei 250

ION COLAN. Vieța și opera lui Ion Barac	Lei	45
N. CARTOJAN. «Fiore di virtù» în literatura românească	»	60
ȘTEFAN PAȘCA. Glosar dialectal alcătuit după material lexical cules de correspondenți din diferite regiuni	»	32
I. A. BASSARABESCU. Două epoci din literatura română	»	6
Dr. ANDREI VERESS. Vechi istorici unguri și sași despre istoria Româ- nilor (1760—1787)	»	50
N. IORGA. Note istorice asupra editării operei poetice a lui M. Eminescu	»	6
Dr. CARLO TAGLIAVINI. Despre «Lexicon Marsilianum»	»	15
Dr. ANDREI VERESS. Pictorul Barabás și Românii	»	40

ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE

SERIA III. TOMUL XI

1941—1942

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ, BUCUREȘTI 1942

C U P R I N S U L

	Pag.
CARTOJAN (N.), Mihail Kogălniceanu. Activitatea literară	23
DRAGOMIRESCU (Mihail), Caragiale în poezia lumii	117
GOROVEI (Artur), Șerpele de casă. Cercetări de folclor	1
— Popoarele balcanice în folclorul românesc	85
— Legenda arborilor îmbrățișați. Cercetări de folclor . . .	127
IORDAN (Iorgu), O disciplină lingvistică nouă: Fonologia	147
PETROVICI (I.), La centenarul morții lui Herbart	11
TAGLIAVINI (C.), O psaltire românească necunoscută, din 1748	173

Ș E R P E L E D E C A S Ă

— CERCETĂRI DE FOLKLOR —

DE

ARTUR GOROVEI

MEMBRU DE ONOARE AL ACADEMIEI ROMÂNE

Sedința dela 6 Iunie 1941

Intr'o poveste auzită de Mihai Lupescu, dela baba Paraschiva Hărțăpuciasa, din satul Crucea Ț Broșteni, județul Suceava, se vorbește despre *șerpele de casă*:

POVESTEA MÂȚEI

Evei, strănepoata noastră, cică îi venise odată gust să se deie în dragoste cu Satana, care veșnic umbla pe acolo și-și făcea treabă pentru te miri ce. Adam află despre faptele nevastei lui, dar ca omul cel pașnic, tace. Ca să scape de Satana, s'apucă și-și face o corabie la marginea mării, ca să treacă cu nevasta în altă parte, și așa pe tăcutele să despartă pe Eva de Satana.

Satana a priceput gândul lui Adam și ducându-se la Eva, o întrebă:

— Ce voiește să facă bărbatu-tău de lucrează în una la scândurile cele ?

— Nu știu, răspunse Eva.

— Întreabă-l numaidecât și-mi dă veste, căci împotriva noastră lucră el așa de cu inimă.

Eva ascultă sfatul Satanei, și într'o zi, pe când gospodarii ospătau, zise lui Adam:

— Ce ai să faci tu din scândurile celea la care lucrî de dimineața și până sara?

— Nu pot să-ți spun, că nici eu nu știu ce-oiu să fac din ele.

Diavolul veni a doua zi după răspuns, însă Eva n'avu ce-i spune.

— Trebuie să afli numaidecât, că altfel e rău de noi, zise Satana.

Și, cum femeile au darul de a se linguși pe lângă bărbații lor, când au de aflat ceva, începu și moașa Eva a se ruga de Adam să-i spuie ce face, că doar și ea muncește ca să ție patru păreți, că și ea are milă de bărbat și că nu trebuie să se ferească unul de altul.

Văzând Adam atâta stăruință din partea Evei, îi spuse:

— M'am urît de stat aici; vreau să mă duc în altă parte. Lucrez o corabie cu care să pot trece gospodăria mea de aici, unde m'oiu așeza.

Cum auzi Eva această veste, o și spuse Satanei.

Satana zise Evei:

— Ascultă-mă, Evo; Adam a simțit că noi ne iubim, și vra cu orice chip să ne despartă. Corabia el o face ca să vă mutați pentru totdeauna de aici. Fără tine eu nu pot. Când îți porni voi, eu am să mă fac *șerpe*. Tu să nu te sui în corabie până ce nu vei lua cu tine și pe *Șerpele de casă*.

Eva făgădui că așa va face.

Când fu corabia gata, în ea intră Adam cu toți ai săi.

Eva însă nu da să intre. Lângă ea ședea și cogemite *șerpe* vânăt, ce se uita galeș la ea. Adam poronci femeii să intre în corabie; femeia însă nu voi până nu luă cu ea și pe *șerpe*.

Adam pricepu a cui fapte sunt toate aceste, și cine e cel ce se chiamă *șerpe*, însă ca omul iubitor de pace, tăcu mulcu.

Merseră ei cât merseră pe mare, și numai ce dela o vreme, corabia dă să se cufunde. Șerpele se lăsa greu ca să facă pozna, să înnece pe Adam, și el cu Eva să scape.

Adam voi să-l omoare, dar el iute se prefăcu în șoarece, și se ascunse între niște ciuvee.

Dar nici acolo nu stătu locului, ci se apucă să roadă corabia. O ros cât o ros până ce-o făcut o bortică cât încăpea degetul, pe unde apa năpădea să intre în corabie. Adam văzând și astă

poznă, luă mănua din mâna stângă, o svârli jos și ea se prefăcu în mătă. Măta prinse șoarecele și-l mâncă. Iar Satana ieși din mătă numai scânteii, prin perii ei.

Și de atunci măta prinde șoareci și-i mânâncă, iar când o freci pe spate, lasă scânteii. Din Satana, în mătă o rămas numai ochii și scânteii; de aceea strălucesc ochii măței noaptea ca la dracu ¹⁾.

Chestiunea *șerpelui de casă*, în folklorul nostru, nu a fost încă studiată. Se găsesc mici mențiuni, în diferiți scriitori despre existența șerpilor de casă. Așa, tot L u p e s c u spune: « *șerpele de casă* îi blând și nu mușcă. El trăiește în păretele casei. Să nu-l omori când îl vezi, că nu-i bine » ²⁾. În Mănăstireni (jud. Botoșani), în Băcești (jud. Roman), este credința că *șerpele de casă* aduce bine la casa omului ³⁾.

D-na E l e n a N i c u l i ț ă V o r o n c a spune următoarele: Pe șerpe e păcat să-l omori. El nu mușcă decât dacă-i face cineva vreun rău. Dumnezeu zice că omul e șerpe. *Șerpe este la toată casa*; unde este șerpe, e noroc la casă, merge bine și niciun rău, niciun farmec nu se apropie. Dar să ferească Dumnezeu să-l omori, că îndată *moare unul din gospodari*.

Acela se chiamă *șerpe de casă*. S'au văzut astfel de șerpi *bând lapte de-a-valma cu copiii*. Copiii îi dădeau cu lingura peste cap, plângând că li mânâncă laptele, dar șerpele mânca înainte, nu se supăra ⁴⁾.

În general, despre *șerpele de casă*, noi știm că el sughe laptele dela vacă, trăiește în casă, pe sub podele, ori în părete, și oamenii îl aud, când ascultă, niște bătăi în păreți; că mânâncă împreună cu copiii, din aceeași strachină, că copiii îl lovesc în cap cu lingura, că dacă îl omoară cineva, este rău, că moare și vaca, și alte mici detalii.

Credința aceasta este foarte veche, și aparține aproape tuturor popoarelor.

¹⁾ Șezătoarea, II, p. 122.

²⁾ Șezătoarea, I, p. 188.

³⁾ Artur Gorovei, *Credinți despre animale*. Șezătoarea VIII, p. 99.

⁴⁾ *Datinele și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică*. Vol. I, p. 838. Cernăuți, Tipografia Isidor Wiegler, 1902.

Un studiu interesant a publicat d-l Martti Haavio în revista «*Studia fennica*» din Helsinki (Finlanda), tomul IV, 1940, despre «*Șerpele sugaciu*».

La Romani se credea că există șerpe de casă. Plinius, în *Istoria Naturală*, vorbește despre șerpi cari, la Roma, erau ținuți în etace, și Cicero, în «*De divinatione*», crede că un șerpe, considerat ca apariția geniului copilului, se vâra, în fiecare noapte, în patul lui Roscius.

În folklorul finlandez, chestiunea șerpelui de casă, este studiată cu multe amănunte, de d-l Haavio.

Reproducem câteva fragmente.

«O mică teză de doctorat a Universității din Turku sau Abo, publicată de Laurentius Poppius sub titlul «*De Ophiolatria Gentilium*» în 1752, cuprinde, precedate de o serie de prefațe desvoltate și erudite, multe informații despre cultul șerpilor practicat de diferite națiuni. Acest autor citează, între altele, lucrarea «*Inter rerum Moscovitarum auctores*» a lui Siegmund Herberstein, despre modul cum Lituanienii hrănesc șerpii ca pe niște penai ai caselor lor. El spune, după Strahlenberg, că se practică un cult analog în Rusia, și, după arătarea lui Erasmus Stella, că Prusienii cunosc ophiolatria; Adam de Brême spune același lucru despre Estonieni, și Olaus Magnus ca și Carl von Linné, despre Suedezi.

«Cât despre Finezi este de regretat că la ei nu se găsește decât mențiunea Cratti, spirit familiar numit de Agricola și care, ni spune el, ar putea să aibă oarecare raport cu cultul în chestiune.

«Aceste informații ale tânărului Laurentius Poppius privind ophiolatria practică de vecinii noștri, sunt foarte exacte, după cât putem să presupunem putând pune credință în autoritățile pe care le citează. Este fapt stabilit că o întreagă serie de informații analoge și de o rară concordanță decurg din izvoare vechi și moderne.

«Antti Lizelius, pastor la Mynämäki, în celebra sa «*Tiedustuskirjas*» sau Carte de informații, depusă la Arhivele eclesiastice din Karjala și terminată în 1775, zice despre spiritele familiare: «se nutreau și se respectau de asemenea șerpi

domestici crezând că dacă erau atacați, se făcea pagubă în animale ». Ceva mai târziu, în 1782, Chr. Erici Lencqvist, care, în anul acela, sub auspiciile lui H. G. Porthan, publică la Turku teza sa « De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica », face mențiune despre șerpii domestici.

« În lucrarea dirijată de Z. Topelius: « Finland framställdtti teckningar », H. A. Reinholm exprimă o serie de idei despre cultul șerpelui. Tăgăduiește că ar fi exactă aserțiunea că la origină Tavastienii ar fi practicat cultul arborelui și Carelienii cultul șerpelui. Carelienii, zice el, au avut nu numai arbori sacri, dar și *șerpi sugaci*, un cult al lor. Este numai câțva timp de când șerpii erau nutriți în orice casă careliană; generația care dispare îi consideră ca o mare cinste pentru ei. Cele întâi produse ale agriculturii erau oferite șerpelui, și se credea că dela aceasta atârnă prosperitatea casei. Aceste informații cu o serie de altele au fost publicate mai târziu, și cu mai multe amănunte, în « Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja » (Jurnalul Societății finlandeze de Arheologie). Reinholm a cules cel întâi în provinciile Savo și Carelia, informații asupra șerpilor sugaci, în trei rânduri: 1840, 1848, 1850. Julius Krohn, în « Kertomuksia Suomen historiasta » (Povestiri și legende cu privire la istoria Finlandei) publicate în 1869, emite ideea că spiritele pământului (*maahiset*) « erau vestite că se înfățișează sub forma de șerpi » și că « aceasta a fost rațiunea pentru care se nutreau acasă mici reprezentanți ai speciei ». Karl Krohn, în lucrarea sa « Suomalaisten runojen uskonto » (credinți religioase atestate în runele fineze), spune: « Într'o epocă recentă, încă, în multe regiuni finlandeze, se nutreau și se desmerdau șerpii acasă ». Finezii au putut să găsească cultul șerpelui la Lituanieni, vecinii lor de altădată, sau la Slavi.

« Uno Harva, în lucrarea « Suomen Kulttuurihistoria » (Istoria civilizației finlandeze), spune că șerpele sugaciu, care trăia în staul și care trebuie identificat cu șopârla, se găsea în raport strâns cu spiritul familiar ca și cu spiritul pământului. În lucrarea sa « Varsinais-Eiomen henkistä kansankulttuurina » (Cultura țărănească morală și intelectuală în Finlanda Proprie), este menționat spiritul familiar, șerpele sugaciu, și

citează exemple care dovedesc că tradiția era cunoscută și în provincia occidentală în chestiune ».

Cultura folklorului japonez este foarte bine cultivată, în Finlanda; cu multe veacuri în urmă se găsesc mențiuni, în cărțile finlandeze, despre chestiuni care, la noi, au fost cu totul neglijate de cărturarii vremurilor. Popoarele Nordului, încă de prin 1400, se ocupă de chestiunea șerpelui de casă. În 1458, Enea Silvio Piccolomini, mai pe urmă papa Pius II, publică o povestire a lui Jerôme, un călugăr din Praga, care în calitate de misionar în Lituania a văzut șerpi de casă, cărora locuitorii le dădeau hrană, prin 1413. Un secol mai târziu, în 1517, diplomatul austriac Sigmund von Herberstein, ajunge aproape de Vilna, și în lucrarea sa « Commentarii Rerum Moscovitarum », spune același lucru, adăugând că Lituanienii, pun lapte în mijlocul casei lor, pentru ca să-l beie zeii lor; se îngenuchiază, apoi vine șerpele și oamenii îl adorează cu respect. Dacă cineva are vreo nenorocire, faptul este imputat nesuficienței hranei dată șerpelui.

Același lucru îl spune Erasmus Stella, în 1518, că se petrece la Prusieni.

Informații interesante se găsesc într-o scrisoare adresată, în 1570, de tipograful princiar Jan Malecki lui Georgius Sabinus :

Lituanienii și Samogiții țin șerpii sub cămin sau în colțul băii, unde este pusă masa. Ei adoră pe șerpi, ca și cum ar fi ființe divine, și la un moment dat, acești sacrificatori îi invită să ia parte la masă. Șerpii iese și traversează târându-se pe masa curată, și se așează deasupra; după ce au gustat din diferite bucate, se coboară și se ascund în borțele lor.

Letonii de asemenea hrăneau șerpii cu lapte; popoarele septentrionale îi hrăneau cu lapte de vacă sau de oaie; în Norvegia, când se mulgeau vacile, li se dădea lapte; în Estonia, șerpii beau lapte chiar din donița în care se mulge.

În Finlanda, în timpurile moderne, se spune:

Șerpele-spirit era nutrit în orice cabană careliană; astăzi chiar nu-i cu neputință să se vadă șerpele mâncând pe podele, în familie, în aceeași farfurie în care mănâncă și

copilul, *care îi dă în cap cu lingura, zicând: « Nu mai mânca atâta ».*

Lucrul acesta se spune, și astăzi, la noi Români, că șerpele mănâncă dintr'o strachină cu copilul, care-l lovește în cap cu lingura.

Dacă ucide cineva șerpele de casă, este mare nenorocire pentru gospodari.

Așa se crede la noi, și tot așa se crede și în alte părți.

Din mulțimea de fapte citate de d-l *M a r t t i H a a v i o*, să cităm un singur exemplu.

O bătrână, *Kirstin Bertilsdotter*, într'o declarație făcută la tribunalul rural din *Kemiö (Kimito)* în 1686, povestește cum, cu șasezeci de ani în urmă, era într'o fermă din *Sauve (Sagu)*, și avea însărcinarea să mulgă vaca în staul. Fata proprietarei vărsă puțin lapte într'o troacă, și imediat câțiva șerpi veniți din grajd l-au băut. În timpul verii, pe când mulgea vaca în ogradă, a văzut un șerpe mare care se apropia de găleată; spăimântată, l-a ucis cu un băț. Peste câteva zile un taur mare și o vacă a fermei au murit; ea a fost certată de proprietară, care declara că au murit pentrucă *Kirstin* ucisese șerpele. Apoi, proprietarul s'a dus în pădure de unde a adus un alt șerpe, pe care l-a pus în grajd.

În Estonia, în Lituania, în Suedia, și pretutindeni în Finlanda, este credința că șerpele de casă doarme chiar în același pat cu oamenii:

Într'o fermă, patroana împreună cu copiii săi s'a culcat în același pat cu șerpele. În perină făcuse niște borte prin care șerpele putea să intre pentru a petrece noaptea în perină, și dacă era prea cald, din cauza persoanelor ce-și puneau capul pe perină, șerpele ieșea pentru a dormi, fie pe piepturile respective, fie între copii; și șerpele mânca totdeauna crema care se făcea pe lapte, și iarna toate materiile grase care rămâneau în fundul sobei, îi făceau zile fericite. Toate aceste au dus la disperare pe un fiu al patroanei, căci era sătul să nu mănânce decât ceea ce rămânea dela acest animal respingător.

Având cincisprezece ani, acest tânăr avu curajul să ucidă șerpele. Mama, foarte suprinsă, zise fiului: « Fiule, ce ai făcut !

În curând vom avea de îndurat multe nenorociri!». Și, cuprinsă de frică, buna femeie se aștepta să le întâmpine.

Sunt nenumărate cazuri de acestea, citate în toate părțile de Nord.

Șerpilor, însă, sug și laptele femeilor lehuze.

Credințele acestea se întâlnesc și în alte părți ale lumii.

În Germania, dacă moare cineva, se crede că a fost omorât șerpele de casă.

În Rusia se crede că șopârla umblă liberă pretutindeni prin casă, căci sunt tolerate bucuros, deoarece moartea unei șopârle de cătră om, va aduce mare nenorocire în casă.

În Franța, se citează cazuri de acestea. *Paul Sébillot*, în « *Folklore de France* », Tomul III, p. 274, spune: « Reptilele, care sunt foarte iubitoare de lapte, se crede că pentru a și-l procura sug țâțele animalelor, și mai rar, sânul femeilor. Se spunea în Sologne că șerpilor cei mari sugeau vacile; vita se sâângea, avea abcese și la urmă chiar murea; singurul leac era de a-i schimba locul de păscătoare, sau de a ucide șerpele. În multe țări se învinuesc șopârlele că au supt noaptea vacile al căror lapte devine roșu; în Auvergne, Salamandra suge vacile culcate în păduri, și țâțele lor dispar. În apropiere de Rennes se spune că șopârla suge laptele femeilor și le face să slăbească; în Côtes-du-Nord un « aspi » — șerpe mic, veninos — sugea la o fată care nu putea să scape de el; ca leac, au suit-o pe o iapă, și când aceasta s'a urinat, reptila s'a lăsat de fată, crezând că urina este lapte; într-o zi, două femei se sfădeau, și una spuse celeilalte: să te sugă șerpele! Indată un șerpe s'a aruncat asupra femeii care a fost astfel blăstămată, și i se lipi de sân. În Mentonnais, dacă se lăsa un copil singur, un șerpe putea să vie să-i sugă laptele din gură, lovindu-l cu coada pe piept ».

La noi se crede că dacă un copil, sau un om, doarme la soare, pe pământ, un șerpe le intră pe gură până în stomac, unde face pui.

Aceeași credință este în Franța, și în alte țări.

« În Poitou, șopârla poate să pătrundă; în alte țări, ea intră pe gura copiilor cari dorm la soare, și merge până în stomac unde-și depune puii. Pentru a vindeca pe cei cari sunt astfel

atacați, trebuie să-i spânzure cu capul în jos, sub un vas cu lapte cald, pentru ca puii de șerpe să iasă din stomacul celui bolnav; același remediu este aplicat și în Mentonnais ».

Acest sistem era cunoscut și în veacul al XVI-lea. *Frère Jean* spune: « Am auzit spunându-se că șerpele intrat în stomac nu face niciun rău și îndată iese dacă pacientul este suspendat cu capul în jos, și i se pune lângă gură un vas plin cu lapte cald ».

Un savant german, *Karl Beth*, spune: « La Zuluși fiecare om are un *ihlozi*, un fel de șerpe misterios, care-l proteje, stă lângă el, veghiază, doarme și lucrează cu el, dar stă mai mult sub sol. Dacă într'o zi acest șerpe se arată, este un eveniment vesel a căruia însemnătate omul caută să o găsească. Prin urmare moartea șerpelui din nebagare de seamă, va fi urmată de moartea chiar a omului care l-a avut ca *ihlozi*; șerpele, însă, va trăi »¹⁾.

Ca concluzie finală, d-l *Martti Haavio* are această mărturisire:

« În orice caz, informațiile noastre moderne se raportează la o epocă anterioară aceleia a raportorului; abia un singur raportor a putut să vadă *personal* un șerpe sugaciu. Unica descripție pe care autorul — și aceasta într'o ședință oficială — o declară că a fost martor ocular al actului de a se da lapte unui șerpe sugaciu, pe care apoi l-a ucis el singur, datează din anul 1686; și « bătrâna fată » *Kirstin Bertilsdotter* spune că acest fapt s'a petrecut cu 60 de ani în urmă, deci pe la 1620. Lucru straniu, povestirea sa, are un caracter perfect stereotip, după cum am văzut; astfel nu este de loc exclus că psihoza inseparabilă a oricărui proces intentat vrăjitoarelor, a determinat pe această bătrână să se facă protagonista povestirii ei, după cum era și obiceiul vrăjitoarelor acuzate că se încăleacă pe cal pentru a-și ține sabatul în Infern ».

¹⁾ *Karl Beth*, *Religion und Magie*. Leipzig și Berlin, 1927, p. 256.

LA CENTENARUL MORȚII LUI HERBART

DE

I. PETROVICI

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 24 Octomvrie 1941

În ziua de 14 August, din vacanța acestui an, s'a împlinit exact un secol dela moartea filosofului german Herbart, ale cărui zile s'au scurs între anii 1776 și 1841. Printr'o curioasă întâmplare atât centenarul nașterii, cât și acel al morții lui Herbart, au coincis cu date cruciale ale evoluției noastre istorice: centenarul nașterii a căzut în preziua războiului nostru de independență, iar centenarul morții, în decursul războiului nostru actual, războiu de independență și dânsul — ba poate cu aspecte și mai autentice — fiindcă acum nu este vorba să ne eliberăm, ca la 77, de o veche vasalitate obosită, ajunsă la scadență, ci de o cumplită robie viitoare, care se ridică iminentă la orizont.

Dar firește, nu pentru o atare considerație am socotit oportun să evoc în incinta Academiei Române figura acestui celebru gânditor. Motivul nostru românesc este altul. Herbart nu reprezintă numai un pisc al gândirii mondiale c'o înălțime apropiată de acea a marilor culmi speculative. Dar, fără să fi avut în timpul vieții proeminența și slava contemporanului său Hegel, întocmai ca și acesta, Herbart a creat, mai pe tăcute, o școală foarte întinsă, care și-a revărsat influența în mai toate țările europene, cel puțin într'un anumit domeniu și dintr'un anume punct de vedere. Cultura țării noastre a primit și dânsa, mai multe decenii un val de înrăurire herbartiană, care s'a manifestat puternic în structura

și metodele învățământului nostru, până la o epocă nu prea îndepărtată de aceea de azi. Ani întregi scrierile pedagogilor noștri au fost glose docile pe marginea operei lui Herbart și fără îndoială că era reprezentativă fraza unui autor al timpului, care a scris onest în prefață că «el desface cea mai bună marfă din prăvălia lui Herbart». Pot să amintesc de asemeni că pe vremea studenției mele, cineva își putea trece examenul de pedagogie la profesorul respectiv, fără altă pregătire decât citind un rezumat al doctrinei lui Herbart, ba uneori poate numai memorizând biografia acestui gânditor. Lucrul era în orice caz caracteristic și constituie o mărturie a rolului pe care ilustrul pedagog german îl juca atunci în școala românească. Iată motivul esențial al unei comemorări ca aceasta de astăzi, chiar făcând abstracție de alte influențe, cu caracter mai răzleț, pe care concepția acestui cugetător — mai largă în sine decât știința educației, ba îmbrățișând chiar totalitatea problemelor filosofice — a mai putut-o exercita asupra unor personalități cugetătoare, ce aparțin neamului nostru, cum a fost Titu Maiorescu, temeinic influențat de Herbart, cel puțin la debuturile activității lui.

Rezervându-mi să revin la finele acestei expuneri asupra influenței herbartiane în țara noastră și a felului în care s'a integrat gândirea acestui filosof în cuprinsul silințelor noastre spirituale, să-mi îngăduiți a preciza mai înainte locul pe care el îl ocupă în evoluția cugetării omenești. Herbart face parte istoricește, din constelația kantiană, din strălucita falangă a ucenicilor lui Kant, care deși entuziasmați de doctrina inovatoare a genialului lor maestru și lucrând sub inspirația ei, au simțit totuși trebuința să o prelucreze mai departe, modificându-i unele poziții, întregindu-i unele sugestii, completându-i unele goluri, în sfârșit unificându-i mai strâns sectoarele, oarecum despărțite, ale vastului său cuprins.

Herbart face astfel parte din ilustra galerie postkantiană, încorporat în șiragul de luceferi care începe cu Fichte, continuă cu Schelling, Hegel, Schleiermacher și se încheie cu Schopenhauer. Intre toți aceștia de-o parte și Herbart de altă parte, există totuși o sensibilă diferență. Cei dintâi s'au silit a-l întregi pe Kant, servindu-se mai mult de fantazie.

Ne explicăm pentru ce ei sunt grupați în deobște sub eticheta de filosofie romantică și de ce eminentul istoric al filosofiei moderne, Wilhelm Windelband, califică sistemele lor drept poeme, acordându-le de altfel toată prețuirea cuvenită. Filosofia lui Fichte ar fi, după acest comentator, o poemă dramatică, cea a lui Schelling o poemă epică; a lui Schleiermacher, lirică, iar a lui Hegel poemă didactică, epitețe care ar voi să exprime, în legătură cu notele esențiale, specificul fiecărui sistem. Windelband îl omite numai pe Schopenhauer din acest șirag de caracterizări înrudite, cu toate că acest filosof, deși adversar personal al celorlalți, s'a slujit totuși, în speculațiile sale, de aceeași fantazie poetică, ba, dacă ținem seama și de magia stilului, a fost fără îndoială cel mai poet dintre toți. Filosofia lui Schopenhauer este și dânsa o poemă, tot poemă dramatică, însă pe când la Fichte aveam dramatismul cornelian al datoriei, care trebuie să triumfe, la Schopenhauer avem tragismul final al renunțării, ca în dramele wagneriene, la Grillparzer și la alții.

În opoziție cu acești filosofi-poeti, Herbart ar vrea să-l continue pe Kant și să-i umple lacunele, cu spiritul rece, științific, am zice pozitivist, dacă acest din urmă cuvânt nu ar fi prea legat de aversiunea pentru metafizică, ceea ce Herbart nu avea. Dimpotrivă Herbart îi reproșa lui Kant — care din punctul acesta de vedere stătea mai aproape de pozitivism — îi reproșa că prohibise metafizica, interzicând speculația în lumea esențelor și a existenței absolute. Deși în privința aceasta Herbart era de acord cu filosofii romantici, însă ca metodă se separa profund de dânsii, denunțând construcțiile lor imaginare, — citez propriile lui calificări — ca o filosofie « goală, inconsistentă, guralivă și îndrăzneată », o efemeră « modephilosophie ».

La rândul său Herbart a ambiționat să-l depășească pe Kant — și în metafizică și în psihologie — dar rămâne poate cel mai credincios kantian, în privința spiritului critic, al metodei logice și chiar a circumspecției avântului speculativ. Poate a fost păzit de tentațiile plăsmuirilor fanteziste, de o imaginație mai domoală, mai fără aripi. Poate n'a avut imaginație nici cât circumspectul Kant, la care forța închipuirii

pare mai mult frânată, stăvilită, expediată în altă parte, pentru că a trimis-o totuși să speculeze dincolo de metropola cunoștinței certe, am zice în ținutul colonial al credințelor și al convingerilor subiective, cărora le-a lăsat o parte din problemele speculațiunii și nu dintre acele mai puțin importante.

Cu încredere mai mare decât Kant în puterile aparatului nostru logic și în indicațiile reprezentărilor noastre subiective, care cu anumite metode de curățire ar putea să ne desvăluie esența absolută a lucrurilor, Herbart se lansează în domeniul existenței transcendente sau «al lucrului în sine», așa cum îl denumise Kant, interzicându-l totuși posibilității noastre de a cunoaște. Speculațiile herbartiane în domeniul absolutului, au condus — cu nuanțe proprii — la proiectarea unui plan de existențe imutabile deasupra vicisitudinilor schimbătoare ale lumii simțurilor. La aceeași imobilitate transcendentă ancoraseră și alți filosofi, ca Parmenide, Platon, Spinoza și alții, izbindu-se cu toții de inconvenientul de a nu putea deriva dintr'însa mobilitatea lumii sensibile, dinamismul fenomenelor experienței. Nu se poate face deci lui Herbart o obiecție personală că n'a putut ulterior deduce mobilul din imobil, lumea fenomenelor efemere din cea a elementelor eterne și încremenite, operație iremediabil destinată la eșec, dar pe care Herbart a încercat-o cu artificii pline de ingeniozitate, deși mai puțin îndrăznețe decât acel al lui Hegel, care într'o situație asemănătoare a pus planul ideilor eterne să se miște singur, pornind din loc, ca celebra pădure din Macbeth.

Ceea ce i s'a putut reproșa personal lui Herbart este faptul că metafizica lui n'a izbutit să promoveze nicio ipoteză științifică, să fecundeze niciun progres, ba mai mult decât atât, nici măcar să se înfrățească suficient cu știința timpului, pentru a nu păstra pe șantierul investigațiilor o înfățișare stranie și repede desuetă.

Totuși nu se poate contesta unor idei metafizice herbartiane că n'au încolțit măcar în domeniul filosofic, dacă s'au arătat mai sterile în acel al științei. Pentru cea rodire pot să mărturisească, între alții, doi însemnați filosofi ai Ger-

maniei contemporane, parțial tributari lui Herbart: Hermann Lotze și Wilhelm Wundt.

Unde însă opera lui Herbart a fost realmente fecundă, aceasta e în Psihologie. De sigur intelectualismul ei radical care construia totalitatea vieții noastre sufletești din elemente de un singur gen, din *reprezentări* (tot așa precum în secolul anterior filosoful francez Condillac a năzuit să construiască unilateral toate procesele psihice, numai din senzații) este în opoziție cu concepția actuală a psihologiei, concepție afectivistă, finalistă, și care e convinsă că nu se poate deduce întregul sufletului din mecanica elementelor.

Poate și punctul în care cu deosebire a sperat să-l depășească pe Kant — aplicarea calculului matematic la raporturile și dinamica fenomenelor psihice — nu se mai bucură astăzi de favoarea de altădată. Odinioară idealul unei științe era să poseadă exactitatea matematică, — și care a fost disciplina ce n'a râvnit să salte până la acest grad de perfecțiune? Astăzi se observă mai mult o altă latură a chestiunii. Exactitatea și transparența — matematica le datorește simplității obiectului său, în timp ce realitatea concretă și complexă nu se poate întrepătrunde de factorul matematic decât numai în zonele ei inferioare. Știința materiei anorganice este cea mai matematizată dintre toate disciplinele și tocmai pentru aceasta ea e știința regiunii celei mai elementare. În schimb, științele care se ocupă cu treptele mai înalte ale existenței, depășesc posibilitatea calculului numeric, și nici nu trebuie de altfel să aspire la aceasta, dacă vor să se menție sus. Pentru cu totul alte considerente, Kant întrevăzuse și dânsul imposibilitatea psihologiei de a se matematiza, ceea ce îl făcea pe el să afirme că această ramură va rămânea, din cauza aceasta, pururi imperfectă. Aci a fost iarăși unul din punctele importante în care Herbart a sărit peste Kant, întreprinzând curajos încadrarea mecanicei reprezentărilor în formule numerice precise. De sigur calculele herbartiane apar stângace, naive și nu erau menite să dureze. Totuși nu trebuie să uităm că această idee a deschis drumuri nouă cercetătorilor psihologiei, că s'a ajuns efectiv mai târziu la unele calcule valabile cel puțin în ce privește fenomenele sufletești

elementare. În orice caz psihologia lui Herbart a avut mare răsunet, reprezintă o sfortare impresionantă de pozitivare și explicație genetică în domeniul vieții sufletești. Chiar greșită, teoria sa intelectualistă reprezintă un pas imens înainte față de teoria stearpă a facultăților, a celor trei facultăți, care se mulțumea cu explicări verbale, asemănătoare cu acelea ale Doctorului fără voie din comedia lui Molière.

Și dacă luată în ansamblu concepția psihologică a lui Herbart a fost greu să se mențină multă vreme, în schimb câte analize de detaliu, câte subtile viziuni izolate, câte denumiri norocoase nu-și păstrează o valoare permanentă și se dovedesc uimitor de viabile până astăzi, servind mereu ca idei inspiratorii, precum sunt și mărturiile necontestate despre puterea spirituală a acestui gânditor!

Mai mult decât prin opera sa de Psihologie și dobândind — putem spune — dimensiunile unui rol ctitoricesc, Herbart a ajuns celebru în Pedagogie, instalându-și o influență aproape fără egal. Pare-se c'a avut dela natură înclinarea metodică, — dar gust accentuat de problemele pedagogice a prins în timpul cât a fost preceptor particular în familia guvernatorului din Interlaken. Aci l-a cunoscut pe Pestalozzi cu care a avut schimburi de vederi, aci și-a făcut experiența plină de în-vățămintă, educând pe copiii guvernatorului, de aci și-a strâns comoara de reflecții pedagogice pe care le-a închegat în scurtă vreme, publicându-le în scrierea « Allgemeine Pedagogik ».

Numit profesor titular la Königsberg, la însăși catedra pe care cândva o ocupase Kant, a fost însărcinat să înființeze și un Seminarium pedagogic, cel dintâi în felul acesta după unii istorici, pe când după alții numai unul dintre cele dintâi. Timp de 24 de ani a profesat în acest oraș de margine, de unde n'a reușit totuși să-și difuzeze notorietatea, cu toate eminentele sale calități și munca sa creatoare, și deși izbutise în acea localitate să ajungă un idol al studențimii și chiar al concetățenilor săi, care au făcut sfortări desperate să-l împiedece a se transfera în altă parte și care resemnați, în ajunul plecării sale, i-au făcut în fața casei — conform frumoaselor obiceiuri ale vremii — serenadă și retragere cu torțe.

Herbart a creat o școală, mai ales în jurul doctrinei sale pedagogice, care se lega de altfel și cu alte speculații herbartiane. Școala și activitatea sa au rămas mai multă vreme ignorate, cel puțin sub pontificatul tiranic și exclusivist al lui Hegel, după moartea căruia Herbart a solicitat zadarnic locul său, la Berlin. Noroc de un elev luptător și bătaios, autorul unui op de logică foarte prețuit, Drobisch, care mai atrăgea atenția asupra filosofiei herbartiane! Dar după fărămițarea școalei hegeliane, discipolii lui Herbart au ieșit ca din pământ, ducând pretutindeni făclia magistrului și metodele sale, creând organe de propagandă și de luptă. Rând pe rând Leipzig și Iena au fost fortărețele filosofiei herbartiane și mai ales Austria unde herbartianul Exner, ajungând ministrul învățământului, a impus filosofia lui Herbart în școlile austriace.

Prin școala vieneză, Titu Maiorescu a ajuns curând herbartian. Eră filosofia cu care se îndoctrinase la « Theresianum » și pe care o stăpânea atât de bine, încât numai după un an de audiere la Universitatea din Berlin, și-a putut trece doctoratul cu teza latinească: *De philosophia Herbarti*. Impregnată de spirit herbartian e și scrierea germană a lui Maiorescu: « Einiges philosophische in gemeinfasslicher Form ».

Câțiva ani mai târziu și Mihail Eminescu a suferit la Viena o avalanșă herbartiană, mai ales la cursurile universitare ale profesorului Zimmermann. Dar poetul, deja sedus de Kant și Schopenhauer, a rezistat mai bine filosofiei lui Herbart, care îi inspira o aprigă și nemeritată aversiune.

Atitudinea față de filosofia herbartiană ar putea să măsoare într'un fel și dânsa deosebiri de structură între acești doi frunțași ai spiritualității românești, care aveau de sigur și un fond sufletesc comun. Căci și Titu Maiorescu, cu toate aparențele lui de răceală, era o natură vibrantă și închinată frumosului, însă, ce e drept, la dânsul pasiunea poetică, era întovărașită și de unele înclinări pozitivistice, de un simț viguros al măsurii și al gândirii precise. Așa se explică apropierea sa de filosofia herbartiană, atât de vizibilă la debuturile sale, pe care totuși a părăsit-o foarte curând, urmând alte făgașe de inspirație filosofică, — a părăsit-o până la

punctul de a-l omite pe Herbart la cursul său de istoria filosofiei germane, cel puțin în anii didactici, în care Paștele cădea mai de timpuriu, fiindcă la Maiorescu durata prelegerilor era legată de fluctuațiile sărbătorilor Paștelui, în preajma cărora cursul său înceta.

Când însă urmează să vorbim de Herbart și România, nu avem să ne gândim atâta la unele influențe individuale, fie ele oricât de importante, ci la înrâurirea masivă pe care pedagogia herbartiană a avut-o în evoluția școlii românești. Câteva decenii — să zicem douăzeci de ani dela finele veacului al XIX-lea și cam alți douăzeci dela începutul secolului în ființă — Herbart a fost patronul pedagogiei românești, mai ales în ce privește metoda de predare cu așa zisele ei « trepte formale » și cu « pregătirea aparatului apercceptiv ».

Grosso-modo poate Herbart și-a mai împărțit influența, în vremea aceea, cu încă alți doi pedagogi: cu Pestalozzi și uneori cu Rousseau, — dar în domeniul strict al metodei a ajuns să aibă domnia exclusivă. Introdus la început de câțiva ardeleni, impregnați probabil de herbartianismul școlii austriace, ulterior a fost îmbrățișat de aproape totalitatea pedagogilor de profesie, dela învățământul elementar, până la Universitate. Chiar pedagogi care luau pe ici, pe colo, poziție ostilă față de intelectualismul herbartian — care susține nici mai mult, nici mai puțin, decât că prin cultura științifică se realizează și educația caracterelor — chiar pedagogi oarecum protivnici, nu s'au putut sustrage dela un condiment herbartian, cel puțin în chestiunea metodei didactice, cu faimoasele trepte formale, cărora unii încercau să le schimbe numele, fără bine înțeles să preschimbe și structura metodică, tot așa cum o scară de peron rămâne aceeași oricât ai înlocui preșurile de pe ea.

Nimeni nu va putea să conteste roadele acestei metode de predare, care cerea pregătirea prealabilă a minții copilului mai înainte de a-i prezenta o cunoștință nouă, utilitatea de a o lega pe aceasta, de cunoștințele lui anterioare, în sfârșit datoria profesorilor, atuncea când explică, să nu se îmbete de propria lor frază, ci să controleze în ce măsură ideile expuse au izbutit să se prindă de capetele ascultătoare,

Cât progres aducea metoda herbartiană atât față de dascălii care la finele orei se mărgineau să indice pe carte, care e lecția viitoare, cât și față de aceia care se izolau în vorbăria unei așa zise explicații, în timp ce școlarii se gândeau aiurea, ori citeau pe sub bancă cine știe ce literatură interzisă!

De sigur că aplicată fără inteligență, și metoda treptelor formale, cu pregătirea atentă a aparatului apercetiv, poate degenera în caricatură și cădea efectiv în ridicol. Care dintre noi nu are în minte cazuri de comedie savuroasă, fie din cunoaștere directă, fie din indiscrețiuni? Dar exagerațiile ridiculizate ale unor dascăli mărginiți nu pot să compromită ideea metodei în sine. Orice reformă, oricât de salutară, e susceptibilă de excese și de deformări, oferind material de satiră justificată. Oricât au fost cândva de îndreptățite europenizarea îmbrăcăminții noastre și-a modului nostru de comportare, rămas primitiv sau oriental, aceasta n'a împiedecat pe Alecsandri să batjocorească în Iorgu dela Sadagura, pe exponentul caricatural al acestor tendințe de modernizare. De asemeni pe Caragiale să biciuiască c'o ironie fără milă parodiile unor instituții politice, care oricum reprezentau un pas înainte față de ceea ce fusese până atunci.

Intr'un cuvânt nu există orientare, fie dânsa cât de bună în sine, care pe mâna pedanților sau a trogloditilor, să nu ajungă obiect de comedie și de râs. « Comme tous les hommes de génie il a créé des ridicules » scrie despre o altă somitate științifică un subțire critic francez.

Este drept acum, că independent de o atare perspectivă, care nu amenință — cum zic — numai metoda în chestiune, ci aproape orice inovare, formulele herbartiane nu trebuiesc considerate ca un panaceu pedagogic desăvârșit. Ele singure, chiar fidel și cuminte aplicate, nu pot înlocui spontaneitatea inspirației, intuiția de moment a celor mai bune mijloace pentru a întreține atenția și modela pasta sufletelor.

Colaborarea cu atmosfera momentului este inevitabilă și prezența de spirit nu poate fi înlocuită de excelența niciunei metode. Fără această promptă adaptare și rapidă inventivitate, treptele formale introduc un șablon și o mecanizare, ce prezintă mari dezavantaje pentru elanul și vivacitatea lecțiunii.

Sunt încredințat însă că niciun autor de metode — necum un mare filosof — nu s'a gândit să înlocuiască omul printr'un robot, ci numai să ajute inițiativele individuale cu un sistem de reguli care le economisește forțele și canalizează folositor elanul. Greșelile nu decurg în genere dela ambițioasa hipertrofie a inovatorilor, ci din indolența sau miopia executanților.

Directivile herbartiane, în ce privește metodele didactice, putem spune că s'au menținut la noi până astăzi, deși pentru a schița complet realitatea, trebuie să adăugăm că dela marile războaie precedent, dominanța spiritului herbartian în învățământul nostru, n'a mai avut aceeași forță ca în deceniile anterioare. Evenimentele de acum douăzeci și cinci de ani au adus la suprafață alte preocupări educative pentru satisfacerea cărora s'a recurs la alte izvoare de inspirație. Una din consecințele războiului a fost de sigur o stare de neliniște și de instabilitate, care a înlocuit brusc timpul dinainte, în care toate zilele se asemănau între ele, când nu se petrecea nimica sau aproape nimic, când osatura socială era fermă și lucrurile se desvoltau dela sine.

O cultură intelectualistă, așa cum preconiza doctrina herbartiană, se armonizează mai bine într'o lume stabilizată, care se deapănă uniform. O cultură pur intelectuală, chiar dacă n'ar presupune convingerea că ea alcătuește temelia unică a educației morale, precum și a vieții de acțiune, implică totuși posibilitatea unei separări mai îndelungi între gândire și acțiune, cu posibilitatea ca cineva să se retragă câtva timp într'o sferă pur teoretică, pregătitoare. Este ceea ce îngăduia epoca antebelică, dar permite mai puțin nevoia de acțiune promptă a perioadei următoare.

Să ne amintim de asemeni că o altă consecință a războiului precedent a fost o intensificare a preocupărilor naționaliste. Deși în aparență idealul nostru național se împlinise, așa că lumea s'ar fi așteptat la o relaxare naționalistă, de fapt lucrurile s'au petrecut altfel, încât după războiul întregirii, naționalismul nostru a căpătat puteri neobișnuite și a devenit mai viu decât oricând. În această atmosferă s'a impus o educațiune cu scoaterea în evidență a specificului național,

lucru pentru care avea să se avizeze la alte mijloace decât aceea ce pune la dispoziție metoda herbartiană, cu omul-tip și lecția-tip, în orice caz găsindu-se pe dinafară de sfera acelor năzuințe.

Pentru încălzirea naționalistă, filosofia germană oferea alte modele decât opera lui Herbart și nu e nicio mirare că educatorii s'au gândit mai de grabă la Fichte, ale cărui celebre discursuri au fost repede traduse în limba română.

În sfârșit, tot din necesitățile de reconstrucție a lumii ieșite din vechile ei țâțâni, s'a crezut că oamenii trebuiesc riguros folosiți după aptitudinile lor deosebite, iar nu la întâmplare — de unde a ieșit problema importantă a selecției profesionale, problemă care nu-și găsește însă niciun fel de sprijin în teoriile lui Herbart. La aceste cauze — oarecum binecuvântate — am putea adăuga și altele de-o legitimitate mai contestabilă și de un caracter mai himeric, dar care au contribuit și ele la îndepărtarea de herbartianism.

Neapărat, ar fi să nedreptăm într-o privință pedagogia lui Herbart, prezentând-o ca un intelectualism sec, îngust și monocord. Un filosof comprehensiv și sintetic ca dânsul a trebuit să zărească și alte elemente de educație în jurul culturii intelectuale, și nu trebuie să uităm că pe marginea doctrinei sale, fie și sub forma unor completări sumare, a aruncat câteva principii heterogene, ca de pildă acelea despre educația fizică sau educația religioasă, luate totuși din sarcina educatorului și rezervate strict familiei. Dar prezența acelor enunțări accesorii nu pot face din Herbart un părinte al tendințelor pedagogice transintelectualiste și niciun pedagog reprezentativ pentru ele. Această calitate reprezentativă o păstrează pentru dânsul firul central al doctrinei sale, tot așa după cum la un râu firul apei este acel care îl exprimă, iar nu ochiurile revărsate peste maluri, oricât ar fi acestea de durabile.

Deși lărgimea spiritului său l-a făcut pe Herbart să ia în considerație la formarea caracterelor și alte elemente decât cultura intelectuală, el rămâne totuși exponentul și crainicul ei esențial. Raportându-mă la faptul acesta a trebuit să constat oarecare scădere a influenței acestui filosof, în decursul

anilor din urmă, în sfera străduințelor educative din țara noastră; tot așa precum raportându-mă la același punct de vedere, eu unul nu pot decât să doresc o renaștere a influenței herbartiane, convins fiind că principalul mijloc de înălțare și purificare sufletească, rămâne o cât mai temeinică și mai răspândită cultură intelectuală.

Cam astfel s'ar înfățișa în mod schematic raporturile dintre cultura românească și acest filosof însemnat și influent, care acum o sută de ani a încetat din viață, sau, după a sa concepțiune, a trecut la viața veșnică.

Pentru că adversarul ipotezelor temerare, care a fost Herbart, a crezut totuși în nemurire și în opera sa filosofică, găsim chiar o schițare a vieții sufletului după moarte. Conștiința, desprinsă din frământările terestre, continuă — după Herbart — să ființeze în infinit, cu un conținut mai stins de imagini, care în lipsă de simțuri, nu se mai îmbroscătează, dar în schimb ajungând la beatitudinea unui echilibru care pune capăt agitării febrile ce caracterizează viața pământească. Filosoful concepe chiar o fază intermediară între existența terestră și viața de apoi, faza în care sufletul desfăcut de corp continuă să-și mai vânture imaginile, până când acestea se liniștesc și se așează, găsindu-și stabilitatea și calmul fără sfârșit. Dar omul cumpănit, care a fost Herbart, ferit de ambiții și de frământări, își găsise echilibrul din chiar viața pământească, așa că poate n'a mai avut nevoie — potrivit teoriei sale — să mai zăbovească, trecut la cele veșnice, în etapa mai sbuciumată a găsirii echilibrului total, ci va fi pășit biruitor dintr'odată, din viața noastră efemeră, la forma definitivă a nemuririi transcendente.

MIHAIL KOGĂLNICEANU

— ACTIVITATEA LITERARĂ —

DE

N. CARTOJAN

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința comemorativă dela 20 Iunie 1941

Marile înfăptuiri politice ale lui Kogălniceanu din epoca maturității, activitatea istorică și strălucitul lui talent oratoric, pe care le-a înfățișat d-l coleg Andrei Rădulescu, au lăsat în umbră activitatea literară desfășurată de el în anii tinereții. Activitatea lui literară, de care este rândul să ne ocupăm acum, a fost multă vreme uitată, deși el a dat o direcție nouă culturii românești.

Kogălniceanu, ca mai toți frunzașii scrisului nostru din epoca redeșteptării naționale, face parte din familia scriitorilor care, sub sugestia marilor romantici ai timpului și atrași de evenimentele politice ale țării lor, și-au pus pana în serviciul neamului. Infruntând samavolniciile censurii, care-i suprima continuu revistele, și urgia stăpânirii care-i impunea do- miciliul forțat și-l închidea în mânăstiri, el a dus cu puteri sporite, până la capăt, lupta pentru triumful ideii naționale. A cunoscut taina marilor creatori de curente: să înțeleagă strădania contemporanilor săi și să dea expresie idealului care sintetiza tendințele tuturor: unirea țărilor românești.

Ideea unirii era în inimile tuturor marilor patrioți ai vremii. Pentru triumful ei plecase la 1839 în Occident cu Felix Colson,

Ioan Câmpineanu¹⁾ și fusese închis, la întoarcere, în mânăstirea Mărgineni; pentru ea suferiseră temniță Grigore Alexandrescu și N. Bălcescu;²⁾ pentru ea plecase Ion Ghica la Iași spre a oferi Domnului Moldovei din partea boierilor munteni tronul Țării-Românești³⁾; pentru ea fusese silit să părăsească Principatele, Vaillant și publicase la Paris impresionanta lui carte: *La Roumanie*⁴⁾.

Dar niciunul dintre cărturarii vremii, niciunul dintre conducătorii foilor periodice nu s'a gândit că, dacă angrenajul vitreg al împrejurărilor politice externe, întârzia înfăptuirea unității politice, ea trebuia însă pregătită în interior printr'o deplină unitate sufletească. Nimeni, afară de Kogălniceanu, care nu împlinise încă 23 de ani.

Cu presimțirea celor ce aveau să vină, Kogălniceanu, abia întors dela studiile sale din Germania, convins că istoria trebuie să fie « paladiul naționalității » noastre, caută să croiască un drum nou literaturii. Incercarea de a colabora cu Asachi la *Albina Românească*, nu izbutise și atunci, după ce și-a instalat o tipografie, cu prese aduse din București, dela Eliade Rădulescu, și după ce își asigurase colaborarea scriitorilor munteni într'o călătorie făcută la București între 21 Decembrie 1839 și Ianuarie 1840⁴⁾, dă la lumină revista *Dacia Literară*.

Titlul însuși *Dacia Literară* este o chemare la luptă, căci el însemna mobilizarea tuturor forțelor naționale împotriva particularismelor regionale pentru crearea unei culturi comune tuturor țărilor încăpute sub stăpâniri diferite ale vechii Dacii. Cuvântul de ordine care revine continuu în programul revistei este îndemnul la unire: « Literatura noastră are trebuință de unire, iar nu de desbinare... Vrajmași ai arbitrarului, nu vom fi arbitrari în judecățile noastre literare. Iubitori ai păcii, nu vom primi niciodată în foaia noastră discuții ce ar putea să se schimbe în vrajbe. Literatura noastră are

¹⁾ P. P. Panaitescu *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, III, 1926, pp. 63—106.

²⁾ I. C. Filitti, *Turburări revoluționare*, în *Analele Acad. Rom. S.*, II, tom. XXXIV, 1911—1912 p. 201 și urm.

³⁾ I. Ghica, *Scrișori*, ed. Minerva vol. III, București, 1914, p. 120 și 158.

⁴⁾ Pentru plecarea la București vezi *Albina Românească* pe 1839 la rubrica: *Persoanele intrate și iese din capitală*, p. 416. Pentru întoarcere *Albina Românească* pe 1840, la aceeași rubrică, p. 30.

trebuință de unire, iar nu de desbinare. Cât pentru noi dar, vom căuta să nu dăm cea mai mică pricină, din care s'ar putea isca o urită și neplăcută neunire. În sfârșit țelul nostru este realizarea dorinței ca *Românii să aibă o limbă și o literatură comună pentru toți* ».

Dar o literatură, ca să poată fi comună întregului neam românesc, trebuie să pornească dela patrimoniul comun al poporului: pământul și vieața lui sufletească.

De aci lupta lui Kogălniceanu împotriva traducerilor și a imitațiilor sterile, care umpleau coloanele celorlalte foi și care înăbușeau înflorirea literaturii naționale:

« Dorul imitației — scrie el — s'a făcut la noi o manie primejdioasă, pentrucă omoară în noi duhul național... Traducțiile însă nu fac o literatură. Noi vom prigoni cât vom putea această manie ucigătoare a gustului național, însușirea cea mai prețioasă a unei literaturi. Istoria noastră are destule fapte eroice, frumoasele noastre țări sunt destul de mari, obiceiurile noastre sunt destul de pitorești și de poetice, pentru ca să putem găsi și la noi sugeturi de scris, fără să avem pentru aceasta trebuință să ne împrumutăm dela alte nații ».

Și înainte de Kogălniceanu scriitorii noștri, sub influența preromantismului și a romantismului francez, căutau inspirația în poezia ruinelor, ca mărturii ale gloriei străbune, sau în paginile cronicelor. În 1829, Cârlova publicase *Ruinurile Târgoviștei*; în 1832 Grigore Alexandrescu, *Adio la Târgoviște*; în 1837 Costache Negruzzi, *Aprodul Purice* și în 1838 *Riga Poloniei și Prințul Moldovei*. În Ardeal *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, tipărea, chiar în anii 1838 și 1839, cântece populare. Dar niciunul din directorii periodicelor vremii, care umpleau coloanele publicațiilor lor cu știri politice din alte țări și cu traduceri din literaturile străine, nici Asachi, nici Eliade, nici Bariț, nu au văzut așa de limpede, cum a văzut Kogălniceanu, la acea răscruce de istorie românească, necesitatea de a valorifica sufletul național prin literatură.

Pentru a populariza în Moldova literatura din celelalte țări românești și pentru a înnoda mai strâns legăturile dintre scriitori, Kogălniceanu alege și reproduce într-o secțiune specială a Daciei, bucăți din cele mai bune foi românești ale

timpului, din *Curierul Românesc*, din *Foaia pentru minte, inimă shi literatură* și din *Albina* chiar, năzuind astfel ca *Dacia* să devină « un fel de repertoriu general a literaturii românești în care ca într'o oglindă » să se vadă « scriitorii, moldoveni, munteni, ardeleni, băănățeni, bucovineni, fieștecarele cu ideile sale, cu limba sa, cu chipul său ». Intr'o a treia secțiune a revistei sale, « *Telegraful Daciei* », el urmărește atent și împărtășește cititorilor săi viața culturală din toate ținuturile vechii Dacii.

În istoria culturii românești, anul 1840, care aduce în luptă, prin *Dacia Literară*, o nouă generație de scriitori cu o altă direcție, marchează începutul unei nouă epoci literare. Programul literar al lui Kogălniceanu conceput pe baze largi pan-românești a avut norocul să sfărâme zidurile care despărțeau încă până atunci cultura românească. Solia Daciei Literare, cu îndemnul la unire pentru crearea unei literaturi comune, a găsit un puternic ecou în toate cuprinsurile românești. La mâna prietenească întinsă din Moldova, fruntașii scrisului din Muntenia și Ardeal se văd obligați a răspunde.

Curierul Românesc al lui Eliade Rădulescu, în numărul din 27 Martie, recomandă *Dacia Literară* în articolul de frunte astfel: « Primind nr. 1 și 2 al aceștii scrieri periodice, ce se publică în Iași, sub redacția d. Căpitanului M. Kogălniceanu, adiotantul M. S., nu putem decât a ne bucura, împreună cu toată nația, despre dobândirea unei asemenea averi literare. Printr'însa vedem acum curat că am avut și avem toți Românii aceeași limbă pe care mulți din Munteni, Moldavi și Ungureni au vrut s'o facă fășii și s'o împărțească în atâtea fășii mai câte și sate. Râvna și planul d-lui Kogălniceanu este vrednic de toată lauda și recunoștința ».

În numărul 28 reproduce programul *Daciei Literare*, iar în numerele următoare, aproape toate bucățile literare, chiar și introducerea lui Kogălniceanu la călătoria lui Demidof în Moldova (nr. 65, 66), care adusese suprimarea Daciei.

În Transilvania, *Foaia pentru minte, inimă shi literatură* a lui Bariț în numărul din 28 Aprilie, regretând că nu poate urmări activitatea culturală din celelalte țări surori « până când foile și cărțile românești nu vor putea trece din o țară

în alta cum trec cele în alte limbi scrise », reproduce și ea programa *Daciei Literare* și apoi treptat toate piesele.

După două numere, *Dacia* a fost suprimată, pentru vi-goarea cu care Kogălniceanu atacase xenomania clasei boierești, care, îmbrățișând tot ce era străin — mai ales francez — era refractară culturii și literaturii naționale. Articolul viza în proverbul *Peștele dela cap se împute* pe însuși Domnitorul Mihail Sturdza, după cum a spus-o Kogălniceanu în mai multe rânduri — pentru întâiași dată într'o schiță autobiografică, alcătuită la Paris în 1846, destul de interesantă, dar până acum inedită (Cf. mai jos p. 54 și urm.)¹⁾.

Dar dacă censura, instituită de Ruși în 1829, suprimase *Dacia*, ideile semănate de ea încolțeau. În 1844, Kogălniceanu, în colaborare cu V. Alecsandri, Ion Ghica, C. Negruzzi și Panait Balș scoate a doua revistă literară, cu aceeași direcție: *Propășirea*. Deși scăpată de sub foarfecele censurii cu titlul tăiat, cu jumătate din program șters, cu articolul lui Ion Ghica despre necesitatea uniunii vamale între Muntenia și Moldova înlăturat, revista a trăit totuși 11 luni și pentru sprijinirea ei au adus partea lor de colaborare cei mai buni dintre scriitorii munteni: Iancu Văcărescu, Grigore Alexandrescu, Nicolae Bălcescu, D. Bolintineanu — care semnează aci Tachi Bolintineanu —, Cesar Boliac, Ioan Voinescu ș. a. E o adevărată revistă de înfrățire a scriitorilor moldoveni și munteni.

Astfel programul literar al lui Kogălniceanu și tactul cu care el a înlăturat polemicele sterpe, a izbutit să creeze peste hotarele vitrege, între scriitorii din toate țările românești — dar mai ales între cei din Muntenia și Moldova — o strânsă solidaritate. Această apropiere sufletească avea să fie cimentată prin întâlniri puse la cale în diferite prilejuri, ca de ex. la onomastica lui C. Negri, pe moșia Mânjina, unde Bălcescu a spus aceste profetice cuvinte, privind hora țărănească din

¹⁾ Vezi și *Convorbiri Literare* XLI (1907) p. 1215; *Un episod din istoria cenzurii din Moldova* de N. Cartoian. Cf. și M. Kogălniceanu, *Cuventu în contra adresei rostitu în ședința adunării generale a României din 9 Februarie, 1863*, București, 1863, p. 14.

cerdacul conacului boieresc: «Ce mândră oaste va avea România!»

Era firesc ca această înfrățire între tineretul celor două Principate, să ducă și la manifestări comune pe tărâm politic. Cea dintâi s'a petrecut pe pământul ospitalier al Franței. Aci s'a întemeiat, în 1846, Societatea studenților români din Paris, pusă sub patronajul «cetățeanului Lamartine» și având ca președinte pe munteanul Ion Ghica, prietenul și colaboratorul lui Kogălniceanu, iar ca secretari pe moldovanul Scarlat Vârnav, alături de munteanul C. A. Rosetti. În jurul acestei societăți — care avea de scop supravegherea părintească a tineretului român aflător la studii și aducerea la Paris a tinerilor din Principate care vădeau un talent — se grupase toată suflarea românească aflătoare atunci la Paris: Kogălniceanu cu fratele său Alecu și cu sora lor Elencu; frații Vasile și Iancu Alecsandri; C. Negri și sora lui Elena — logodnica lui Alecsandri; Hermiona Asachi, soția de mai târziu a lui Ed. Quinet; N. Bălcescu, D. Bolintineanu, frații Brătianu, ș. a. Dela sediul acestei societăți — Piața Sorbonnei 3 — unde se afla și biblioteca deschisă «din faptul zilei până la 10¹/₂ seara», se puneau la cale propaganda pentru unire și manifestări comune, ca aceea dela casa lui Ed. Quinet, care ridicase glasul său pentru apărarea naționalității române, și despre care ne-a lăsat o descriere emoționantă ziaristul francez Paul Bataillard: «împrejurarea, locul, emoția vocii mișcate, întretăiată de suspine și în cele din urmă de lacrimile care picurau din ochii tuturor, adăogau cuvintelor rostite un înțeles pe care cuvintele scrise nu-l pot reda». ¹⁾

Dacă Kogălniceanu nu ar fi făcut altceva decât să fie inițiatorul unui curent literar, care a înfrățit generația lui pentru marele act al unirii Principatelor — și atât ar fi fost destul ca să-i cucerească un loc de seamă în istoria literaturii noastre. Dar el s'a străduit să realizeze și el programul *Daciei*, plămăind pentru aceasta nuvele istorice, schițe de moravuri, ziare de călătorie, piese de teatru, un fragment de roman —

¹⁾ *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. I, p. 38.

o întinsă operă împrăștiată în publicațiile timpului. Personalitatea lui literară nu a fost însă definitiv fixată în toate fețele ei.

Unii critici precum și manualele de școală au răspândit o părere unilaterală despre activitatea lui: « De și a redactat mai multe reviste literare, Kogălniceanu e literat numai în-tâmplător... în criticile lui sunt numai laude, ceea ce se potrivește cu o acțiune politică, dar nu se potrivește cu o acțiune literară... în această privință chiar Heliade, deși pă-timaș, îi era superior ». Această judecată critică se întemeiază în genere pe un singur articol, publicat de Kogălniceanu ca introducere la poeziile lui Hrisoverghi — aș putea zice un precursor al lui Cârlova, fiindcă *Ruinele cetății Neamțului*, puse pe muzică și cântate de oștirea națională a Moldovei, sunt anterioare Ruinelor lui Cârlova. Se uită apoi că la data când Kogălniceanu a scris articolul, nu apăruseră încă nici Gr. Alexandrescu, nici V. Alecsandri, și încă mai puțin Eminescu.

Nu am intenția de a luneca în digresii polemice, dar pentru restabilirea dreptății trebuie să adaug că opera lui Kogălniceanu este încă necunoscută marelui public, fiindcă este ascunsă în haina puțin simpatcă a scrisului chirilic, fiindcă o parte — impresiile de călătorie — n'a văzut lumina tiparului, iar cea publicată se găsește împrăștiată în revistele și ziarele vremii și încă nici acolo nu este totdeauna semnată. Kogălniceanu pentru a le scăpa de foarfecele censurii a renunțat la paternitatea asupra lor și le-a trecut ca fiind scrise una « de un Rus filosof a naturei » și tradusă din *Magazin für die Literatur des Auslandes*, o alta ca fiind scoasă din Pierre Durand. Confruntarea cu izvoarele indicate — acolo unde s'a putut face, ca de pildă pentru *Filosofia whistului* — dovedește că « Rusul, filosof a naturii », care este Tadeu Bulgarin, a procurat numai modelul și că schița lui Kogălniceanu este de fapt o adevărată creațiune originală ¹⁾. Ea viza chiar pe consulul rus de atunci « atât de iscusit în diplomatică cât și în whist », după cum ne încredințează Kogălniceanu.

Privită în întregul ei, opera lui — destul de întinsă și variată — se înfățișează mai izbutită în critică, în schița de mo-

¹⁾ *Omagiul lui I. Bianu*, București, 1927, pp. 124—130.

ravuri și în discursuri. Piese de teatru — *Orbul fericit*, jucată pe scena teatrului din Iași, Sâmbătă, 7 Decembrie, 1840 și *Două femei împotriva unui bărbat*, jucată la 14 Decembrie, același an — sunt, întâia, o traducere; a doua o prelucrare cu săgeți îndreptate împotriva adversarilor săi literari ¹⁾.

Nuvela istorică — *Trei zile din istoria Moldovei* — este mai mult o romanțare pe marginea datelor istorice. Tragedia prin care Moldova a pierdut « 178 de mile de pământ strămoșesc » vibra prea adânc în sufletul lui, iar detaliile istorice erau încă vii în sufletul lui, pentru ca el să poată da eroilor mișcare și viață și să poată crea caractere adânc omenești. Nuvela este de altfel neterminată și, deși Wilhelm de Kotzebue stăruia de Kogălniceanu în 1856 ²⁾ să o încheie ca să i-o traducă în limba germană, ea a rămas totuși neisprăvită ³⁾.

Notele de călătorie în 1844 la Viena ⁴⁾ și la 1846—47 în Spania ⁵⁾, cuprind observațiuni vieoie, descrieri pitorești, evocări istorice interesante. Dacă ar fi fost prelucrate într-o redacție definitivă, ar fi constituit o culme pentru literatura epocii, dar ele au rămas în manuscris, în stare de fragmente neînchegate într'un tot unitar.

În critică însă Kogălniceanu a avut un orizont de vederi mai larg decât toți contemporanii săi, căci el a îmbrățișat cu privirea întreaga viață socială din acea epocă de tranziție. Așezat la răspântia a două lumi diferite: lumea românească veche, crescută în formele culturii orientale, și lumea nouă, a generației sale, care — vânturată prin țările Apusului — începuse să lepede portul, obiceiurile, tradițiile și instituțiile strămoșesti pentru a adopta pe cele străine, el și-a dat seama că această prăpastie între *ieri* și *măine*, rupea firul continuității istorice dintre generații, amenința unitatea națională și

¹⁾ Ambele au fost publicate în colecția *Repertoriul Teatrului Național din Iași* sub nr. 5 și 6, la Cantora Foaii Sătești. Sunt semnate însă L*** N*** litere cu care Kogălniceanu semnase și în 1838 articole în *Alăuta Românească*. Cf. articolul nostru *Alăuta românească — Întâia revistă literară a Moldovei în Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927.

²⁾ Ms. Nr. 1167, B. A. R. f. 388. Vezi mai jos p. 61.

³⁾ Ultima zi, 4 August, cu uciderea boierilor Cuza și Bogdan, a rămas abia începută.

⁴⁾ Un fragment a fost publicat de A. I. Lăpădatu în *Floarea Darurilor*, I, 1907, pp. 301—306 și II, pp. 8—11.

⁵⁾ Cf. fragmentele publicate de noi în *Anuarul Gimnaziului « I. Maiorescu » din Giurgiu*, pe anul școlar 1918—1919, pp. 46—62.

periclită viitorul neamului. Firește, n'a fost și nu putea să fie, după ce petrecuse o bună parte a tinerețelor sale de studiu în Apusul luminat, împotriva introducerii civilizației occidentale. « Nu este iertat — spune el într'un loc (vezi mai jos p. 40) niciunei nații de a se închide înaintea înrâurilor timpului, de a se mărgini în ce are, fără a se împrumuta și dela străini. . . Românii prin poziția geografică și politică, morală și etnografică sunt datori mai mult decât orișicare altă nație de a nu rămânea străini la tot ce face gloria și puterea secolului. Mici și slabi, — ei nu se pot face mari și tari decât prin civilizație ». Dar împrumuturile civilizației și altoirea ei la noi nu exclud ideile naționale și tradițiile strămoșești: « Civilizația nu izgonește nicidecum ideile și nărvurile naționale, ci numai le îmbunătățește spre binele nației în particular și a omenirii în general. Noi însă în pretenție de a ne civiliza, am lepădat tot ce era bun pământesc. . . Predicând ura a tot ce este pământesc, am împrumutat dela străini numai superficialități, haina din afară, iar nu spiritul. . . Prin aceasta am rupt cu trecutul și n'avem nimică pregătit pentru viitor. . . O nație însă nu poate decât prin o amenințare de mare și cumplită pedeapsă a-și renega trecutul; căci adevărata civilizație este aceea care o tragem din sânul nostru, reformând și îmbunătățind instituțiile trecutului cu ideile și propășirile timpului de față ».

Această concepție generală, aplicată pe planul literar, ducea în chip firesc la programul *Daciei Literare* pe care l-am expus. Nu era împotriva traducerilor din operele importante, dar s'a străduit prin articole critice și prin notițe mărunte publicate în reviste și în prefețe la diferite cărți să promoveze literatura națională oprind îmbulzirea traducerilor. Cu toate împrejurările neprielnice, literatura națională trebuia creată. De aceea are el la 1840 cuvinte calde pentru începătorii literaturii moderne în Moldova: Ionică Tăutu — un scriitor de talent — și azi încă puțin cunoscut¹⁾; Daniil Scavinschi, traducătorul lui Régnauld și Hrisoverghi. Dar mai târziu după ce situația culturii naționale s'a consolidat, a luat poziție

¹⁾ Cf. articolul nostru în *Omagiu lui I. Bianu*, București 1927, pp. 121—123.

împotriva literaturii lipsite de poezie, căci iată la 1850 judecăți care prevestesc critica Junimei: « Ne trebuie o literatură originală, nobilă, națională, însușită de a ne forma mintea și inima, o literatură de care să ne putem făli și înaintea străinilor. Aceasta nu ne va da-o niciodată pacotila de versuri fără poezie, de romane traduse și de tratate anabatisto-limbiciste a celor mai mulți din scriitorii noștri de astăzi » ¹⁾.

Pentru a răsădi însă o literatură cu rădăcinile înfipte adânc în pământul și tradițiile naționale nu era de ajuns numai să fie stăvilit puhoiul traducerilor și al imitațiilor, ci mai trebuia creat și climatul prielnic pentru înflorirea ei. Paralel cu literatura trebuia deci formată și pătura cititorilor. « Geniul, spune el, se află în toate națiile și în tot pământul », dar pentru ca să poată crea, el trebuie ocrotit, încurajat, stimulat. Boierimea care odinioară, prin marii croniciari, pusese temelia literaturii românești, era în acea vreme de înnoiri, cu totul înstrăinată de cultura națională. « Care este evghenistul — se întreabă el — ce ar catadicsi să se îndeletnicească cu literatura nației sale. Care este acela ce ar ceti o gazetă sau o scriere românească? Mulți au biblioteci de două, trii mii de tomuri, dar într'însele nu se găsește măcar o carte scrisă în limba patriei? ». De aceea Kogălniceanu îndreaptă atacurile lui viguroase și împotriva xenomaniei clasei conducătoare, pe care vroia să o readucă la rolul de protectoare a literaturii naționale.

Temperamentul lui Kogălniceanu de luptător pasionat în năzuința de a introduce o viață nouă în țara lui, darul ascuțit de observație, spiritul caustic, humorul sănătos și experiențele de viață socială dobândită prin studii și călătorii în Occident, care-i dădeau termenii de comparație, găseau o realizare mai deplină în schița de moravuri. Schița de moravuri, dezvoltată în Anglia și America odată cu răspândirea mare a ziarelor și revistelor, a fost la modă în literaturile europene între anii 1820—1850. În această vreme când romantismul coexistă cu realismul și când *eul* nu se desfăcuse complet de înfățișarea tipurilor și de desfășurarea acțiunii, schița de

¹⁾ Vezi programul ziarului *Stea Dunării*.

moravuri cu observația minuțioasă a mediului contemporan, îngăduia și efuziuni lirice și reflecții morale ale autorului.

Învăluind apoi într-o lumină de sarcasm personagiile, desaxând liniile reale și îngroșând trăsăturile ridicole până la caricatură, autorul avea putința, chiar fără să facă reflecții morale, să biciuiască tipuri și stări sociale cu care nu se împăca.

Astfel și temperamentul său și tendințele sale și natura genului îl împingeau pe Kogălniceanu spre schița de moravuri.

Trebue adăugat în sfârșit că prefacerile adânci în viața socială și politică a epocii, când peste fondul oriental se suprapuneau elementele civilizației occidentale, scoteau la suprafață contraste și tipuri care îi ofereau un prețios material. Înainte de Negruzzi și înainte de Alecsandri în comedii, Kogălniceanu a abordat pictura moravurilor.

Schițele lui de moravuri: *Adunări dănțuitoare* — este vorba de seratele dansante — *Filosofia whistului*, *Ilusii pierdute*, *Provincialul la Iași*, *Scene pitorești din obiceiurile poporului*: *Un nou fel de a face curte*, înfățișează în trăsăturile lor interesante ori ridicole aspectele cele mai variate ale timpului: colțuri pitorești din saloanele Iașilor cu mobile aduse din Viena sau Paris; scene din viața pensionatelor franceze cu dascălul de grecește, cu plimbări romantice în asfințit și în răsărit de lună și cu un mic roman de dragoste cu Niceta. Apoi «suarelile dansante» ale vremii cu «demoazela clasică a balului», de 15 ani, care, după îndemnul «nineeii», răspunde cavalerului «cu cuvintele franțuzești ce au învățat la pansion: — Oui Monsieur. — Non Monsieur. — Monsieur vous êtes bien bon. — Monsieur je ne sais pas», «vorbie — reflectează autorul — tare înfelurită — vrea să zică variată — și cu totul plăcută». În fine, tipul adolescentului de modă orientală cu șacșiri roșii, cu papuci — pantofi — galbeni și cu ișlicul negru, cu fermeneaua roșie, alături de tipul junelui de modă occidentală, «cu plete lungi până la coate, cu barbă de țăp, cu doi coți de postav roșu legați la gât — lavaliera —, cu jăletca galbenă à la *republicaine*, cu o manta scurtă până la genuchi».

În această lume de contraste pitorești verva caustică a autorului se îndreaptă cu deosebire împotriva clasei de mijloc, și în special împotriva provincialului, care caută să se țină în pas

cu Ieșenii și pe care ni-l prezintă într'o lumină ridicolă, dar în același timp și tragică. Il vedem în luptă la barieră cu cinovnicul stăpânirii ca să-și salveze cârnații cu usturoiu cumpărați pentru a-i duce «prezent» unui prieten — în Iași carnea era atunci monopolizată; dus apoi de harabagiul, «cumpărat de Regensburg la ospătăria Sant-Petersburg», unde este întâmpinat de un lacheu în livrè, care-l ia de subțiori; bând la masă din plin șampanie; ducându-se la bal, la teatru și întorcându-se, în sfârșit, acasă cu «barbă de țap, cu plete de un cot, cu haine» făcute de vestitul croitor al timpului Ortgies, dar cu o mie de galbeni datorie și cu a patra parte din moșie scoasă la mezat.

În această galerie de tipuri grotești, o singură clasă este cruțată: *țărănimea* ale cărei tradiții sănătoase și ale cărei obiceiuri curate sunt puse în contrast cu frivolitatea și materialismul orașenilor. Soarta ei nenorocită nu putea inspira decât compătimire: «Viața lor este așa de ticăloasă în privire cu a noastră; caracterul lor este așa de firesc, compătimirea mea pentru dânșii este așa de mare și de dreaptă încât mi-aș imputa ca o nelegiuire cea mai mică glumă ce aș putea face asupra unei stări de oameni, asupra cărora razimă toate sarcinile, afară de cele folositoare și care ne hrănește pe noi leneșii și trândavii orașelor».

Era firesc ca această zugrăvire de morăvuri să-l ducă pe Kogălniceanu, un cititor pasionat al lui Balzac, către romanul social.

În *Gazeta de Moldavia* a lui Asachi, pe anul 1850, se găsește publicat un roman nesemnat: *Tainele inimei*. Mult regretatul N. Iorga, care l-a semnalat pentru întâiaș dată într'un articol despre romanul românesc, publicat în *Sămănătorul* pe 1915, l-a atribuit lui M. Kogălniceanu. Argumentele aduse de dânsul, primite de unii, au părut altor cercețatori mai noi, insuficiente. «Sunt prea puține argumentele în favoarea acestei afirmații». În actele lui Kogălniceanu păstrate în Biblioteca Academiei noastre (mss. nr. 1172 f. 156—7; 1175 f. 421—422) am dat peste un fragment al romanului scris de mâna lui, cu corecturi de care s'a ținut seamă la tipar — ceea ce încheie definitiv controversa în favoarea lui Kogălniceanu.

Romanul este o frescă de moravuri ale vremii. Acțiunea se petrece la Iași și se deschide prin prezintarea plină de culoare, mișcare și realism a vieții impetuoase din vechea capitală a Moldovei: toată forfoteala întregii societăți la orele 4 sau 5 după amiază. « Inalta aristocrație a Moldovei, boieri de baștină veche sau nouă, voinicii noștri ofițeri, damele noastre cele mai elegante, cuconașii instanțelor administrative, judecătorești și bisericești, măicuțele în concedie, tinerii alumnici a Academiei, câți se mai află, floarea patriei, rămasă de douăzeci de ani tot floare... », în lungi șiruri « de carete de Viena, moda 1849, de butce din vreme lui Ypsilant, de drosce lipovenesti, de daradaice de la Rădăuți », trecând pe ulița mare în nouri de colb, ies la Copou. Acolo « își petrec vreme în trăsură picior peste picior », curtând, clevetind, invidiind, până ce umbrele serii coboară. « Atunce, toate trasurele, baloanele, butcele, caretele, briscele, droșcele, daradaicele, în două șiruri intră în oraș și trecând prin ulița mare, alfa și omega a Iașilor, ca prin o lungă arteră se răspândesc... în ulițele lăturașe ». Unii însă, care « vroiesc a povesti ce știu și a afla ce nu știu », se adună, « oprind circulația orașului întreg », la cofetăria piemontezului Felix Barla, pe care Kogălniceanu ni-l descrie amănunțit, și-i face biografia, după toate regulile tehnicei balzaciene.

Tabloul acesta al lumii ieșene, văzută în aspectul ei de forfotă și palavrageală, constituie decorul pentru preludiul unei acțiuni de dragoste. Acolo, la cofetăria lui Felix Barla, într-o seară de toamnă a anului 1844, ședeau discutând în jurul unei mese cinci tineri. Primii trei, personaje secundare, sunt creionați sumar, în crochiu: avocatul N. Măcărescu, « băiat bun », « cu gust și cu măsură », care-și făcuse studiile la Paris; vărul lui, care plecase și el să facă « umanitățile » la Paris, dar care, fiindcă « în loc de a-și face studiile în cărți pulberoase, preferase a le face asupra celei mai frumoase jumătăți a neamului omenesc », fusese rechemat pentru a îngriji de moșia părintească și fiul unui profesor francez, « vechiu soldat al lui Napoleon », « care deschisese întâiul « institut franțez » în Iași.

Ceilalți doi, meniți a fi eroii principali ai romanului, sunt descriși pe larg, în conture precise, căci ei reprezentau, prin contraste, două tipuri caracteristice ale societății: unul colonelul Leșescu, tipul bonjuristului de « vreo douăzeci și șesă de ani », dar cu « fața palidă și veștejită de excesuri timpurii », care, după ce « vânturase opt ani de zile Europa », purta acum cu eleganță uniforma nouă de ștab ofițer din garda națională, cu « epolete aduse de la S.-Petersburg » și cu « eguilete împletite la Paris »; celălalt d-l Stihescu, vărul colonelului, « dvoreanin » basarabean din ținutul Benderului, tipul provincialului tradiționalist, venit în Moldova de trei luni, « îmbrăcat într'o jiletcă de postav negru, închisă până la gât, cu o basma roșie drept cravată, cu pantaloni suri căzăcești și cu o șapcă neagră pe cap ».

Discuția între tineri este animată prin verva colorată a Basarabeanului, purtătorul de cuvânt al lui Kogălniceanu. « Dvoreaninul », lunecând discuția dela teatrul național din Iași, cu « comedie franțuzească și operă șvăbească », la masa servită de vărul său cu vinuri și mâncări străine — și atâtat, în cursul discuției, de cuvântul « provincial », aruncat de vărul său, se ridică cu tărie împotriva maniei Moldovenilor de a părăsi obiceiurile și tradițiile strămoșești pentru a împrumuta, imitând ca « momițele », îmbrăcăminte, mobilier, trăsuri — și tot luxul străinilor. Tocmai când șarja era mai aprigă, în hohotul de râs al prietenilor, o trăsură-balon, care se opri dinaintea cofetăriei și din care scoborî un tânăr elegant, însoțit de două tinere frumoase, întrerupse discuția. Erau aga Tachi Matiescu cu soția sa, Elena, și cu vara acesteia — Laura, munteni sosiți « de curândă vreme » dela București. Cu prezintarea noilor veniți și în special a celor două figuri feminine, care erau să fie eroinele: Elena, « tipul cel mai ideal al frumuseții »; Laura, cochetă și perversă « tip rar ce nu se găsește decât la noi și care nu s'au tratat încă de niciun romanțier a Europei » — se încheie fragmentul tipărit. O declarație de dragoste trebuia să urmeze — probabil din partea naivului Basarabean către Laura. Fabulația romanului avea să servească și pentru a răspândi ideile scumpe autorului.

Romanul are ceva din atmosfera balzaciană, precum: descrierea minuțioasă a locului unde începe acțiunea; compararea glumeată a grădinii publice din Iași cu grădinile celebre din marile metropole (vezi bunăoară Alençon din *Les cabinets des Antiques*); portretele amănunțite ale personagiilor la intrarea lor în scenă, scoase în relief prin contrast (avocatul N. Măcărescu și vărul său fost student la Paris; colonelul Leșescu și Basarabeanu Stihescu; Elena și Laura); precizarea unui personaj prin evocarea trecutului său (a se compara de. ex. Felix Barla la Kogălniceanu cu César Birotteau la Balzac). Laura, tipul femeii fatale și perverse din romanul lui Kogălniceanu, își găsește și ea paralele în opera lui Balzac (vezi de pildă contesa Fedora din *La peau de chagrin* sau eroina din *La comtesse de Langeais*). Chiar termenii de *lorete* pentru întreținute și *lei* și *leoaice*, corespunzător francezului *lions*, *lionnes*, cu sensul de tineri și femei îmbrăcați la modă cu pretenții de aventuri, întrebuințați în literatura franceză a timpului, par a veni la Kogălniceanu din romanele lui Balzac.

Dar lăsând la o parte tehnica balzaciană, tipurile și obiceiurile sunt scoase din miezul societății moldovenești din prima jumătate a veacului trecut. Prin coloritul local cu care este zugrăvit un colț din viața Iașilor în anii 1844, prin adevărul cu care sunt înfățișate personagiile și obiceiurile, prin punerea în scenă a eroilor, prin conversația plină de naturaleță, fragmentul acesta de roman este și astăzi viabil și constituie — ca de altfel, și celelalte schițe de moravuri ale lui Kogălniceanu — un document prețios al vieții sociale moldovenești din epoca redeșteptării naționale.

Este o pagubă pentru literatura noastră că nu a fost continuat, căci această întâie încercare de roman românesc este cu mult superioară romanului *Manoil* pe care l-a publicat, cinci ani mai târziu, Bolintineanu, în *România Literară* a lui Alecsandri, precum și fragmentului de roman social *Don Juanii Bucureștilor*, apărut în 1861, în ziarul *Inde-*

pendența și atribuit de Eugenia Carcalechi și de alții, lui Ion Ghica ¹⁾).

Trăsăturile personalității literare a lui Kogălniceanu nu ar fi complete, dacă nu ne-am opri în încheiere și asupra oratoriei. În forma scrisă în care ne-au rămas, discursurile lui sunt lipsite de căldura vocii, de emoția comunicativă, de gestul care dă viață cuvintelor și care au contribuit de sigur mult la faima de cel mai mare orator al timpului, *Privighetoarea Moldovei*, cum îl numise generația tânără dela 1848.

Legate de cele mai importante evenimente din istoria contemporană a României (deschiderea primului curs de istorie națională în Academia Mihăileană; unirea Principatelor, împroprietărirea și emanciparea țăranilor, războiul pentru independență; apărarea Basarabiei la congresul din Berlin, chestiunea Dunării; expulsarea Românilor de peste Carpați în 1886), discursurile pline de miez ale lui Kogălniceanu sunt documente prețioase, care luminează viu una din fazele cele mai dramatice ale istoriei moderne românești. În același timp, prin claritatea planului, prin argumentarea strâns înlănțuită și logic desfășurată, prin forma care îmbrăca cu precizie toate sinuozitățile gândirii, prin sufletul cald al unui naționalism înțelept și prin pateticul mișcător, discursurile lui rămân în literatura noastră printre cele mai frumoase modele ale genului. Într'unul o expunere istorică documentată care luminează pe deplin chestiunea desbătută, într'altul o evocare de amintiri interesante dintr'o viață de luptă aprigă (ca de ex.: ospitalitatea acordată de el revoluționarilor unguri Berzenczy și Vidasz, convenția lui Cuza cu generalul Klapka ²⁾) sau prigoana deslănțuită

¹⁾ Despre două scrieri necunoscute ale lui Ion Ghica, în *Arhiva istorică*, XVII, Iași 1906, p. 39—43. Cf. apoi și N. Iorga, în *Sămănătorul*, V, 1906, p. 325—326; N. Georgescu-Tîstu, *Ion Ghica Scriitorul*, București, 1935 (Academia Română, *Studii și cercetări*, XXV, p. 88—90; G. Bogdan-Duică, în *Sămănătorul*, V (1906), p. 325—326.

²⁾ *Interpelațiunea privitoare la expulsarea Românilor de peste Carpați adresată guvernului de M. Kogălniceanu* (ședința Camerei deputaților din 11 Februarie 1886), București, 1886. P. 5—14.

de guvernul lui M. Sturdza contra lui ¹⁾, ș. a.); sau câteodată citate din vastele lui lecturi literare așezate bine la locul cuvenit — toate aceste abilități oratorice sporesc și azi rezonanța cuvântărilor lui și captează interesul cititorului. «Adevărat orator politic în toată puterea cuvântului», cum l-a caracterizat Maiorescu ²⁾, deosebindu-l de ceilalți contemporani, care se rătăceau în divagări retorice, lungi, sonore și înflorite cu figuri stilistice incongruente.

Cultura lui largă, juridică, istorică și literară, și cunoașterea la fața locului a instituțiilor politice și culturale din Occident îl făceau să se simtă acasă în toate chestiunile. Aducea la tribuna parlamentului pe lângă marele prestigiu al unui trecut bogat în înfăptuiri glorioase, o vigoare în atac, o vioiciune în expresie, o promptitudine în ripostă, unite cu un tact deosebit, călit în experiența unei vieți întregi de lupte. Adânc cunoscător al contemporanilor săi, dacă știa să folosească cu îndemănare slăbiciunile și inconsecvențele politice ale adversarilor pentru a-i desarma, recunoștea în același timp, cu loialitate, meritele lor, chiar atunci când ataca ideile lor. N'a fost niciodată, deși luptele politice erau atunci violente, un răscolitor de patimi, ci știa totdeauna să înalțe discuția la un înalt nivel moral.

Era un orator care nu cunoștea oboseala: vorbea ceasuri întregi; continua în mai multe ședințe; începea uneori în mijlocul unei camere ostile, întrerupt continuu de adversari, nelăsându-se dator nimănui; dar sfârșea totdeauna în aplause prelungite. Era și un orator temut, care știa să-și reducă la tăcere adversarii printr'o ripostă vioaie, menită să-i înfunde în ridicol. Dar în marile lui discursuri, când era vorba de interesele vitale ale țării, el refuza să răspundă la întreruperi, chiar atunci când erau jicnitoare, pentru a menține discuția la înălțimea subiectului. Discursul rostit în Adunarea deputaților din 15/27 Dec. 1871, când s'a desbătut în Cameră faimoasa chestiune Strousberg în mijlocul unei mari agitații,

¹⁾ Cuvânt în contra adresei rostitu în ședința Adunării Generale a României din 9 Februarie 1863, București, 1863, p. 14.

²⁾ Oratori, retori și limbuți în *Convorbiri Literare*, XXXVII, 1903, reprodus în ediția completă îngrijită de I. A. Rădulescu-Pogoneanu, Sococ, 1928, p. 216.

Kogălniceanu întrerupt de Președintele Consiliului de Miniștri și de alți partizani ai acestuia — unul îi aruncase cuvintele: — Rău a făcut că nu te-a închis (era vorba de prefectul de Buzău), Kogălniceanu, — zic — pentru a pune capăt întreruperilor, răspunde senin: « Imi pare rău că onor. Președinte al Consiliului, o chestiune așa de înaltă o reduce la o personalitate... Socoteam, domnilor, că chestiunea aceasta e atât de mare și de grea, încât personalități nu vor încăpea. Cât pentru mine, mica mea persoană o dau pradă acelor ce voiesc a face zel și nu voi răspunde de loc ». Cu aceasta s'a restabilit liniștea și oratorul a putut continua discursul neîntrerupt ca să sfârșească în aplause.

Se ridică întotdeauna deasupra contingentelor personale, deasupra *disciplinei de partid*, pentru a nu avea în vedere decât interesele permanente ale țării. Căci coarda care vibra mai puternic în sufletul lui a fost naționalismul. În toate ceasurile de cumpănă ale neamului, cuvântul lui răsună dela tribuna Camerei, atacând când trebuia să atace, domolind furtuna patimilor, când era necesar, înlăturând disensiunile în momente de desbinare națională, îndemnând la unire, găsind în experiența și în patriotismul lui soluțiunea cea mai potrivită. « *Adevărat orator politic, în toată puterea cuvântului* ».

În Mai 1891, Kogălniceanu, în amurgul vieții, aruncându-și privirea înapoi spre anii de luptă ai generației sale, evoca în incinta Academiei noastre, cu toată strălucirea, la jubileul de 25 de ani, sub președinția Regelui Carol I, marile acte politice ale României contemporane: liberarea țăganilor și emanciparea țăranilor « *quorum parva pars fui* ». Vorbea pentru ultima dată. Era bolnav. Pleca la Paris să-și refacă sănătatea. Dar o lună după aceasta închidea ochii pentru totdeauna sub cerul Franței, în timpul unei operații.

Patimele mărunte ale contemporanilor săi s'au stins de mult în cenușa vremii.

Perspectiva unei jumătăți de veac scursă dela moartea lui îngăduie să privim azi senin peste munca adusă de el și de

contemporanii lui în patrimoniul neamului — singurul lucru care rămâne după noi.

Istoria literară nepărtinitoare, privind în urmă peste cele desfășurate, îi dă acum lui Kogălniceanu locul ce i se cuvine în generația lui: acela de a fi fost inițiatorul unui curent care a creat prin literatură unitatea sufletească necesară pentru înfăptuirea primului act al unității noastre politice și acela de a fi fost cel mai mare orator al timpului său.

ANEXE

1. M. KOGĂLNICEANU ; TAINELE INIMEI
— FRAGMENT DE ROMAN —
2. M. KOGĂLNICEANU: O AUTOBIOGRAFIE
NECUNOSCUTĂ
3. SCRISORI DE LA WILHELM DE KOTZEBUE
CĂTRE M. KOGĂLNICEANU

I

TAINELE INIMEI

ROMAN DE M. KOGĂLNICEANU

Fragmentul de roman al lui Kogălniceanu, *Tainele inimei*, a apărut în foiletonul ziarului *Gazeta de Moldavia*, continuitorul Albinei Românești, începând cu numărul dela 9 Ianuarie 1850 și sfârșind cu numărul din 23 Martie.

E nesemnlat. Nicăiri în cuprinsul ziarului nu e menționat numele autorului. Kogălniceanu însuși nu a făcut niciodată aluzie la acest « păcat al tinereții » sale. Pentru întâiași dată, în 1906, într'un articol publicat în revista *Sămănătorul* (V, pp. 581—583), mult regretatul N. Iorga menționează acest roman, atribuindu-l lui Kogălniceanu. Revenind asupra lui, în *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea dela 1821 înainte*, III, (pp. 120—121), Iorga scrie: « Iscălitura lipsește, dar fraza largă, expresiile colorate, spiritul vioiu, cunoștința adâncă a civilizației apusene, mențiunea studiilor făcute în Germania nu ni îngăduie a admite alt autor ».

În cuprinsul romanului, autorul spune într'adevăr într'un loc: « Ani întregi am putut observa de aproape domnia celui mai de pe urmă din cei trei aliați ai anilor 1814 și 1815, Friedrich Wilhelm al Prusiei, urmând și mai simplu în traiul său decât cel mai neînsemnat general », pasagiu pe care N. Iorga îl reproduce în întregime. Dar în prima jumătate a secolului al XIX-lea, numărul tineretului moldovean la studii în Germania era destul de mare. Numai la Universitatea din Berlin găsim înscriși, după lista publicată de d-l D. Amzăr, între 1821 — data întemeierii Universității — și 1850: 17 tineri ¹⁾. Nu avem lista studenților moldoveni care își făceau

¹⁾ *Cercetări Literare* publicate de N. Cartojan, IV, București, 1940, p. 218 și urm.

studiile în celelalte universități germane, dar, din diferite izvoare, avem știri că, odată cu Kogălniceanu, se aflau la studii în München: Nicolae Ghika dela Comănești, un Că-nănău din Botoșani, Constantin Rolla, fiul doctorului Eustație Rolla, Ludovic Steege, viitorul Ministru de Finanțe al lui Vodă Cuza și al Domnitorului Carol I ¹⁾ ș. a.

Am arătat mai sus (p. 12) că părerea regretatului N. Iorga în sprijinirea paternității lui M. Kogălniceanu, primită de unii istorici literari ²⁾, a fost pusă la îndoială de cercetători mai tineri ³⁾.

N. Iorga a văzut însă bine. O analiză mai adâncită a romanului scoate în lumină și alte argumente pentru Kogălniceanu:

1. Amintirea studiilor făcute în Franța: « Am studiat în Franța sub rigatul lui Ludovic Filip... ». Se știe că Kogălniceanu, plecând din Moldova în August 1834 împreună cu fiii Domnitorului M. Sturdza, a studiat în Franța un an, la colegiul din Lunéville, înainte de a pleca în Germania.

2. Amintirea călătoriei în Spania: « Am cercetat Spania atât în palaturile Isabelii, cât și în vechile sale catedrale, în ruinele care îi acopăr orașele, în obiceiurile politice a popoului său sdravăn și puternic ca în timpurile lui Carol Cvint și Filip II și căzut numai pentru că au părăsit bogățiile pământului său și s'au dus să caute altele în băile de aur a lumii nouă ». În introducerea romanului chiar descrie cu mult pitoresc frumusețea grădinei El Prado a Madridului. Kogălniceanu vizitase Spania într-o călătorie începută în Septembrie 1846 și încheiată în primăvara anului 1847. În Mai 1847, venea din Constantinopol în țară, prin carantina din Galați, cu un pașaport liberat din 1845. Impresiile puternice ale acestei călătorii prin ținuturile romantice ale Spaniei au fost prinse de Kogălniceanu într-o serie de note fugare, care n'au căpătat însă forma definitivă.

¹⁾ Cf. George D. Florescu în *Arhiva Românească* editată de « Fundația culturală Mihail Kogălniceanu », t. IV, București, 1941, p. 143.

²⁾ Radu Dragnea, *M. Kogălniceanu*, Cluj, 1921, pp. 53—58.

³⁾ Em. Haivas, *Scriitorul Kogălniceanu*. Extras din rev. *Făt-frumos* an. XI, 1936, Cernăuți, 1936, p. 20.

Dovada concludentă în sprijinul paternității lui Kogălniceanu o aduc însă cele opt pagine scrise de mîna lui de care am vorbit mai sus (p. 12), pe care le-am găsit în manuscrisele din Biblioteca Academiei Române nr. 1172 f. 154—158 și 1175 f. 421r.—422v. Paginile sunt scrise din fugă, ca de altfel tot ce a scris Kogălniceanu. Au însă câteva corecturi de care s'a ținut seamă la tipar.

Părerea regretatului N. Iorga că romanul a fost scris « simțitor înainte » trebuie corectată. Amintirea călătoriilor în Spania și Constantinopol (« De la vechea Bizanție, rezidența măreată a Sultanilor, până la coloanele lui Ercul, am îmblat toate țerile ») ne oferă data *postquam*. Intru cât călătoria a fost începută, precum s'a spus, în toamna anului 1846 și s'a încheiat cu întoarcerea prin Constantinopol în Mai 1847, romanul n'a putut fi scris decât după această ultimă dată.

Romanul are numai primul capitol. În forma publicată, el se încheie cu prezintarea nouălor persoane intrate în scenă: aga Tachi Matiescu, a soției sale și a verei acesteia. Urzeala romanului din primul capitol ne-ar îngădui să vedem cam în ce direcție avea intenția Kogălniceanu să desfășure acțiunea. Intr'un loc autorul, care se pretinde că era de față la convorbirea celor cinci tineri moldoveni din cofetăria lui Felix Barla (« Eu însă care mă aflu într'un colț a confeteriei »), luând cuvântul din gura Basarabeanului pentru a-și exprima propriile lui păreri despre mania împrumuturilor de civilizație străină, încheie: « Așa și mie fie-mi ertat între descrierea confeteriei lui Felix și o *declarație... de amor* ». O aluzie, strecurată în conversația dintre tinerii moldoveni, ne pregătește mai departe în această direcție. Pe când moșierul basarabean, Stihescu, perora împotriva imitării servile a civilizației franceze, N. Măcărescu, doctor în drept dela Paris, îl întrerupse răutăcios:

— « Dar asta o fi până când te-i amoreza de vr'o domnișoară de a noastră; și atunce cum o să te aud ciripind: *bonjour* și *mon cher* ».

Pe când Basarabeanul protesta cu indignare, intrarea în cofetărie a munteanului « Tachi Matiescu » cu cele două

doamne puse capăt discuției. Dela început atenția Basarabeanului este atrasă către Laura, vara soției:

— «Care-i femeia lui (Tachi Matiescu), întrebă d. Stihescu, aceea din dreapta? Și zicând arăta la dama bălaie, care râdea în hohot, puindu-și batista la gură și căutând în toate părțile cu cine să înceapă telegraful ochilor».

Intre naivul Basarabean, care tună și fulgeră împotriva părăsirii obiceiurilor strămoșești și între cocheta văduvă din București s'ar fi putut înfiripa o intrigă de dragoste. Numai o ființă ca Laura l-ar fi putut scoate pe Basarabean din bârlogul ideilor lui. La această idilă n'ar fi fost străin nici vărul său, colonelul Leșescu, căci înainte de a-i prezenta pe amândoi, autorul adaugă: «Cele de pe urmă două persoane cer o explicație mai largă și un examen mai mărunțuș, fiind menite a fi *eroi principali* în povestirea noastră».

S'ar putea face și alte supoziții (de exemplu și amestecul Elenei), dar aceasta ni se pare cea mai plausibilă.

Romanul trebuia să se desfășure însă, precum a și fost început, pe un fond de moravuri, și era menit să impună o teză: «Cetitorii mei binevoiască a-mi ierta acest speech, cum zic englezii, adecă românește acest mic cuvânt eșit din șirul romanului. Cursurile însă de moral nu plac astăzi; de aceea moraliștii în secolul nostru sânt siliți ca spițerii a polei hapurile ce vroesc a da bolnavilor. Când vestitul Eugène Sue au vroit a interesa clasele bogate în favorul claselor muncitoare, el n'au făcut o carte de moral, ci s'au slujit de un roman; el au scris *Tainele Parisului*». Tendința romanului era de a lupta împotriva «maniei ce avem de a ni întipări numai modelele rele și abuzurile străine» și în același timp «de a mijloci pentru o nenorocită stare cea mai neapărată pentru puterea și înflorirea unei țeri» — adică pentru țărănime.

Textul este scris în chirilica de tranziție. În redarea lui am actualizat ortografia; dar am păstrat formele dialectale și arhaice care caracterizau limba lui Kogălniceanu din această vreme.

TAINILE INIMEI

CAP. 1

CONFETERIA LUI FELIX BARLA

Toate orașele, care au ambiție de a se numi capitala unei țeri mari sau mici, fie imperiu, rigat sau chiar prințipat, au câte o primblare favorită. Aceasta este locul plăcut, unde se adună gloata de bogați sau de acii carii vroesc a fi crezuți de bogați, de târie-brâu, de curiozi, de alergători după havadisuri (puriștii limbei noastre binevoescă a-mi ierta această espresie barbară), de femei à la mode, de lorete, de oameni de lume, de tineri anglomani, dandis și gentelemani, riders, de lei și paralei, și însfârșit acea gloată care prin o generală convenție (iertăți-mi că nu zic convenciune) se numește obișnuit societate aleasă, când de multe ori ea este foarte amestecată. Așa Parisul are câmpii Elisei și redul de Bolonia, Viena are Praterul, Berlinul Tier-Garten, Madridul El-Prado și Atocia. Prin urmare și Iașii, ca o capitalie, trebui și ea să aibă o primblare pentru societatea aleasă a sa. Această primblare este Copoul, care se deosebește de toate primblările din lume. În adevăr câmpii, Elisei merită de a fi primblare prin frumoasa perspectivă ce într'un capăt se începe cu Palatul și Grădina Tuileriilor, trece prin piața măreață a Concordiei, cu obeliscul de Luxor, și, între mărețe alée de copaci, se sfârșește cu Arcul de triumf a Stelii, rădicat de Napoleon celebrităților imperiului. Praterul și Tier-Garten au un alt feliu de podoabă: frumoasele lor alée de castani și fagi umbroși îți arată în mijlocul unor populoase orașe, codrii Druizilor; și mulțimea de cerbi, ce în tot minutul trec în dreapta și în stânga, îți sporesc iluzia, crezând că în tot minutul să zărești vreun poet bătrân sau vreo fecioară profită a vechilor

Germani, dacă caleșcele strălucite, pline de femei elegante nu ți-ar arăta că ești în secolul al nouăsprezece. El-Prado a Madritului merită asemenea de a se numi una din cele mai frumoase primblări a Europei. Când Duminica, pe o frumoasă după amiază, ești pe la șapte ceasuri, și de la Fântâna Cibellii pân la statua lui Neptun, între patru alele de copaci seculari, vezi tot pe acel loc încungiuat de grile de fer și numit Salon, vezi zic, frumoasele Madrilence cu părul negru ca penele corbului, cu ochii scântiitori ca doi cărbuni aprinși, învălitate în mantele negre, care le fac încă mai pătrunzătoare ochirile, cu talia clătinată ca o trestie bătută de zefir, cu picioruțele de copil, și de asupra capului au un cer albastru ca al Napoli, atunce înțelegi că Prado trebui să fie un loc minunat și că un Spaniol ș'ar vinde mantaua, și un străin cibotele, mai bine <decât> de a lipsi la ora primblării. La Copoul nostru însă nu găsești nimic de aceste; a sa frumuseță este lipsa de toate frumusețele, și tocma aceasta face că Copoul este o primblare singură și unică în feliul său, între toate primblările, de la câmpiile Elisee a Parisului pân la grădina Kiselef din București. Poetul care au cântat:

Frunză verde de bostan
Pe dealul Copoului
Rău mă dor călcăile

au înțales foarte bine frumuseța primblării Iașilor. În adevăr, închipuești-ți spinarea lată ca un șes a unui deal gol; această spinare păscută de bivolii boerilor, vacele jidovilor, caii slujitorilor Agii și măgarii lăeșilor, mărginită de o parte cu valea Cârligului, de cealaltă cu valea de cătră Păcurari, având în dosu-i ca hotar bariera Copoului și stălpii răsăpiți a grădinei publice, și înainte-ți redul în fund ca corp de armie; și ca aripi viile domniei Regensburg ¹⁾ și alte acum plântate, — iată Copoul, iată primblarea favorită a concetățenilor noștri, adecă un loc întins primăvara verde, vara galbăn, toamna negru de glod, și numai iarna mai curat, adecă alb, fără nici un copac, fără o șose cât de ră, având ca singură varie-

¹⁾ Proprietarul hotelului Sant-Petersburg din Iași.

tate, grămăzile de gunoii, ce cotiugele boerești aruncă în toată ziua.

Cetitorii mei bine voească a-mi ierta această digresis: trebui încă ca să păstrez viitorimei descrierea primblărei Iașenilor, în anul 1849, pentru că aud că Părintele Treierarhitul are de gând să schimbe Copoul într'un oraș, menit de a da tifla Iașilor vechi. Prin urmare Copoul, cum este acum, în curând nu va mai fi; va trece și se va uita, ca chedrul Libanului, ca floarea câmpului, sau, dacă vroiți comparații mai puțin biblice, ca fostul club <al> vânătorilor, sau ca Soțietatea Istorico-Naturală ¹⁾. Mai aud încă și alta. Se zice că Departamentul lucrărilor publice s'ar pregăti să facă posna de a plănta la Copou o primblare cu alee de copaci după pilda Câmpiilor Elisee și a Praterului. De aceea, iubiților mei cetitori, dacă mai vroiți a mai apuca Copoul, cum este descris aice, grăbiți-vă de a vă arvonii de pe acum droșce ca să-l puteți vedea încă în astă primavară, căci la toamnă nu știu dacă-l veți mai afla în haina sa goală, de astăzi.

La această frumoasă primblare, precum este încă pe fața pământului în minutul ce v'o descriu, înalta aristocrație a Moldovei, boeri de baștină veche sau nouă, voinicii noștri ofițeri, damele noastre cele mai elegante, cuconașii instanțelor administrative, giudecătorești și bisericești, măicuțele în concedie, tinerii alumniei ²⁾ a Academiei, câți se mai află, floarea patriei, rămasă de douăzeci de ani tot floare, loretele ³⁾ Logofătului A., a Vornicului B., a Postelnicului C. și a Comisului D., clasă de dame neapărată într'un oraș civilizat, clasa care, slavă libertății de importăție, din zi în zi se mărește, parte din Paris și parte din Colomea, — toate aceste stări a mult treptăluitei noastre societăți au obiceiul de a ieși de la patru

¹⁾ Societatea istorico-naturală fusese înființată în Iași la 1834, de medicul Iacob Cihac, născut la Aschafenburg, în Germania, la 1800, — tatăl filologului Alexandru Cihac, membru onorar al Academiei Române care ne-a dat cunoscutul *Dictionnaire d'ethymologie daco-romane*, 2 vol., Frankfurt, 1870—1879. D spre Iacob Cihac vezi Dr. P. Samarian, *Medicina și Farmacia în trecutul românesc*, vol. II, București, 1938, p. 166—169.

²⁾ Poate e un diminutiv corupt, românizat: alumn, alumniel, pl. alumniei, student.

³⁾ Fr. *lorette*. Cuvântul vine dela cartierul Notre-Dame de Lorette din Paris și înseamnă femeie din acest cartier—apoi: elegantă, dar de moravuri ușoare. Romancierii timpului îl întrebuințează cu sensul de întreținută, pe care îl are și aci v. mai sus pag. 15.

sau cinci ceasuri după amiază, în lungi șiruri de carete de Viena, moda 1849, de butce din vremea lui Ipsilant, de droșce lipovenesti, de daradaice de la Rădăuți; trec pe ulița mare, înghițind nouri de colb, și agiungând la bariera orașului, aruncând o ochire asupra obeliscului grădinei publice, iesă la Copou. Unii atunce, cei mai puțini, să scoboară călcând iarba roasă de vite și ciolanele cailor morți a poștei; alții preferă a petrece vremea în trăsură, picior peste picior, lăsând alte dobitoace să facă mișcare pentru dânsii. Aceasta este vremea să facem observațiile noastre. Domnul A să uită la Doamna B.; Viteazul ofițer C., gloria miliției și groaza civililor, aleargă în droșca lui Ivanușca după loreta domnului G.; Cuconița E. ia sama că echipajul ei nu este așa de frumos ca balonul d-nei F. și mai că-i pare rău că soarta n'au venit-o să trăiască din spatele clerului și din colivele Mitropoliei. Primblarea și observațiile țin până când înnoptează, până când tunul (zic tunul pentru <că> scena se petrece la 1844, când artileria națională nu putea încă zice tunuri) colibilor militărești, numite lagăr, face bum, bum. Atunce, toate trăsurile, baloanele, butcele, caretele, briscele, droșcele, daradaicele și tilbiuriul d<omnu>l<u>i în două șiruri, întră în oraș, și trecând prin ulița mare, alfa și omega a Iașilor, ca prin o lungă arteră, se răspândesc în dreapta și în stânga, intrând în ulițele lăturașe. Acei însă cari vroesc a sfârși primblarea într'un chip vrednic, cari n'au nici tribunale, nici canțelerii, cari vroesc a povesti ce știu și a afla ce nu știu, cari doresc a auzi încă un dulce cuvânt din gurița iubitei, se adună la confeteria d-lui Felix Barla. Dar poate nu știți ce este confetăria d-lui Felix, și se poate încă să nu știți și cine este însuși domnul Felix Barla, deși aceasta ar fi cam greu de crezut din partea unui Moldovan, dacă ai cinste a te număra în această nație.

Omul, începând dela strămoșul Adam, purure au voit a ști ce nu știe și, deși eu nu sânt în stare ca să vă fac să gustați din pomul științei, care nu se află decât în grădina raiului, unde nici D-voastră, nici eu, nu cred că vom intra prea lesne, totuși sânt în stare a vă da novelele cele mai positive și mai complete asupra confetăriei și persoanei d-lui Felix Barla.

Iașii, cu toate atributele și pretențiile sale de capitalie, n'au putut încă introduce obiceiul cafelelor. În Paris sânt: le Café de Paris, le Café Cardinal, le Café Foy; în Viena este cafeul Dam, și pentru Români le Café Grec; în Berlin Josty, Fuchs și Stehely; în Madrit El Cafe Suizo. În aceste cafele, sara se adună mai toți locuitorii ce n'au altă petrecere pentru acele oare; ei ieu ceva, altă dată nimică, spun, rîd, vorbesc moral, și mai multe dăți nemoral, politică când nu-i stare de asedie, literatură, anecdote; jurnalele mai ales fac materia conversației (cât pe ce eram să zic conversațiunii), care se prelungește până când, după legi, stăpânul este silit să stîngă gazul și să înceapă a închide obloanele și ușile, și atunci încă mulți ies cu mare greu și după întriite îndemnări. Atunce fieștecare își ia pălăria și, poftindu-și noapte bună, se duce la casa sa, și câte odată și la casa al-tuia. În Iași cafelele, botezate sub numele disprețuitor de cafenele, nu sânt vizitate decât de canalie, adecă de negustori, de vataji, de câțiva scriitori, de tot ce în sfârșit nu se numără între rangurile aristocratice sau care au pretenție de aristocratice. Grecii singuri au făcut o cafe pentru evghe-niștii lor.

Lipsa cafelelor se îndeplinește iarna prin restaurantul franțezului Nodet, fecior lui Jean Nodet din Cvartirul Latin din Paris, care au venit să hrănească cu biftecuri în Iași pe acii pre care tatăl său i-au hrănit cu omelete în Paris.

Vara, lipsa se înlocuește prin confeterii în care societatea aleasă de ambe sexele obicinuește de a veni după primblarea Copoului să ieie înghețată; țiindu-să cii mai mulți în trăsurile lor, denaintea dughenii, oprind comunicația orașului întreg, și alții între care și unele din damele cele mai civilizate, adecă mai leoaice ¹⁾, după moda Parisului și a Vienei, se sco-boară în confetărie. Cea mai vizitată confetărie este acea din ulița mare, în preajma uliței ce duce la palatul Domnului Sturza. În această confetărie, adeseori soțietatea este așa de numeroasă, că gustătorii nu-și pot apropie lingurița cu înghețată de la farfurie la gură, și scaunele se caută cu nu mai

¹⁾ *Leoaică*, vezi mai sus pag. 15. Pentru descrierea tipului vezi drama socială a lui Émile Augier, *Les Lionnes pauvres*.

puțină râvnă decât posturile statului. Lungi șiruri de trăsurile stau dinainte; și nu este rar de a vedea un ministru sau o damă de sferă înaltă ocupând locul, unde cu câteva minute mai înainte șezuse un simplu șef de masă, un laureat a Academiei, un actor românesc, preuteasa cutare, ori băcălița cutăruia. Această cofetărie sau cel puțin localul ei, în minutul când vă scriu, nu mai este.

D. Felix își așază acum magazinul de bomboane într-o casă frumoasă, zidită de curând de d-lui tot pe ulița mare, ceva mai la vale, cu antrelele mari și cu ferestri largi. Lăuntrul are să fie împodobit cu stilpuri poliți, cu oglinzi mari, cu bufeturi de mahon sculptate, cu mobile de catefe, încât lașii nu va mai avea nimic de pismuit luxului confetăriilor Parisului și a Vienei, orașele ce-i stau zi și noapte în ochi. La anul 1844 însă, când se petrecea istoria ce am a vă desfășura, confetăria d-lui Felix era cu totul altfel, și încă astăzi acei ce se vor grăbi vor putea-o vedea de nu întreagă, dar măcar în ruinele sale. Grăbască-se însă, căci publicația în contra baracelor îi amerință peire la viitoarea primăvară. Magazinul era alcătuit de o singură cameră tăiată în două prin un bufet, în dosul căruia era dulapuri de lemn boit negru și pline cu gavanoase de sticlă cu cofeturi, lise, fructuri condite, zaharicale și caramelle. Intrând, vedeai în dreapta două, trei mese proaste, cu scaune și lavițe și mai proaste; în stânga aveai o ușă cu geamuri, ce ducea la o altă așezare industrială a domnului Felix, pentru că d. Felix, ca mulți bărbați de stat ai noștri, nu se mulțemește cu o singură profesie; iubește a cumula, și pe lângă confetar este încă și... marșandă de mode. De a lungul magazinelor de bomboane și de mode, se întindea un fel de balcon, soiu de târnaț, în care mușterei putea lua înghiețată și tot odată a arunca ochiri prea puțin înghiețate la aprinzătoarele modiste, ce se vedea prin geamuri lucrând la capele și bonete. Așa d. Felix avea tot odată marfă de răcorit stomahul și de aprins inimile: înghiețată și modiste.

— Dar bine, până acum noi știm, că d. Felix este preocupat de zaharicale și de mode; nu ne-ai spus însă nimic despre

celelalte ale lui? Și încă mai puțin despre istorie? — Răbdare, răbdare, cetitorilor; chiar lui Dumnezeu i-au trebuit șese zile, ca să facă lumea. Dați-mi dar și mie măcar șese oare, ca să vă spun această adevărată istorie.

Domnul Felix Barla este Piemontez, supus prin urmare a spadei Italiei; are meritul să fie cel mai vechiu confetar din Iași, decanul înghietătelor și părintele lisei. El au avut privilegiul să îndulcească balurile și mesele celor de pe urmă Domni fanarioți; el au introdus în Moldova biscotele, lisele, pastilele, dragelele, pralinele, marțipanele, caramellele, orjatele, limonadele, și înghietatele, pentrucă înainte de el părinții noștri nu cunoaștea decât curmale, nohot, smochine, coarne de mare, alune. Singurile zaharicale era pe atunci ceva confete boite pe migdale și simburi de zarzare, ce se vindea la Panaiti Butcariu, de pe Podul-vechiu. În loc de înghietate, orjate, limonade, se întrebuița sorbetele turcești și braha moldovinească; în loc de lisă gugoășele; în loc de marțepan simiții; în loc de torte plăcintele cu carne sau cu brânză, și în loc de pâne de Spania covrigii... trii la para. Domnul Felix au introdus, în sfârșit, în Moldova toată literatura zaharului. Judecați dar din ce barbarie ne-au scos d. Felix Barla, el care au dat confeturi maicelor noastre, femeilor noastre, și acum dă și copiilor noștri. Cu toate aceste Iașenii îi sânt prea puțin recunoscători. El le-au îndulcit viața și ei se silesc a i-o amără în tot feliul. Cine în adevăr nu figurează în catalogul domnului Felix și cine îi plătește la vreme? Chiar eu, care mă ocup cu biografia sa, vă mărturisesc, că îi sânt dator, și că eu nu știu când îi voi putea plăti. În zădar bietul om se mănîie, se roșește, numește pre datornici gogomani; născuții de la Gogomănești fac urechea surdă, mănâncă la confeturi și înghetate pe datorie și plătesc când n'au alta ce face. Dar aceasta nu este nimic pe lângă pacoștea ce poliția au făcut domnului Felix la anul 1844, în urma grozavului foc, ce au prefăcut în cenușe a patra parte din Iași¹⁾. După catastrofă, viind în gând municipalității să fie

¹⁾ Cf. apelul lui Veniamin, Episcop de Roman, către eparhioții săi pentru ajutarea celor « mai bine de șapte sute de familii din orașele Iașii și Hușii » ce pătîmiseră

prudentă, ea s'au hotărât a oborâ toate acoperemintele de şindrilă. Domnul Felix au căzut jertfa acestei măsuri. Confetăria şi magazinul de mode s'au trezit într'o zi fără acoperemânt şi expuse unei grozave ploii, ce se vede că se unise cu poliţia, spre a-i face disperaţia mai mare. Atunce să fi văzut acadelele şi cordelele, confeturile şi boneturile, budincele şi blondele sale în ce stare ajunseră; făcea un vinograd babilonic, ce nu se putea vinde nici ca obiect de mâncare, nici ca obiect de modă. De atunce domnul Felix s'au hotărât a-şi face casă cu două rânduri, cu acoperemânt de fer şi cu magazii cu bolte. Prin aceasta, confetele şi modele d-sale au câştigat siguranţa că nu vor mai face cunoştinţă cu ploaia, şi uliţa mare au dobândit o frumoasă casă mai mult. Acesta este domnul Felix, roşu la faţă, cu părul cărunt, scurt, şi bun ca toţi oamenii din lume, cu tot tonul său răstit şi cu tot catalogul său de datornici.

Locul şi proprietariul confetăriei fiind descrişi, daţi-mi voie a începe acum şi istoria.

Intr'o seară de toamnă a anului 1844, împregiurul unei mese ce era în faţa uşei despre uliţa mare, şedeau cinci tineri, carii înfăţoşau adunarea cea mai eterogenă ce-şi poate cineva închipui, prin poziţia, figura şi caracterul lor.

Cei dintăi trei erau: un avocat ce-şi făcuse studiile la Facultatea dritului de Paris, numit N. Măcărescu, băiat bun, prieten nefăţarnic, lipit îndatoririlor sale, urmând un drum sigur şi hotărât de la întoarcerea sa în ţeară, cu mai mult spirit decât mulţi cari se socotia mai înţelepţi decât dânsul, iubind a fi epigramatic, însă pururea cu gust şi cu măsură. Al doilea, un văr al lui, studiant de *umanităţi* în Paris, care însă în loc de a-şi face studiile în cărţi pulberoase, preferasă a le face asupra ce<e>i mai frumoase jumătăţi a neamului omenesc. Pentru aceea tatăl său, vrednic boier moldovan, rechia-mase pre fiul său din oraşul periciunei, cum îi plăcea să numească Parisul, şi aducându-l în ţeară, îl luă cu dânsul în ţinutul Fălciului, unde îi dădu moşia părinţească spre

prin arderea focului, publicat de A. D o n i c i în *Propăşirea* nr. 13, din August 1844, pp. 247—248. Tot acolo lista de subscripţie.

căutare. Al treile era fiul unui cinstit și bun franțez, vechiu soldat a lui Napoleon, pre care întâmplările anului 1814, de la ȣermurile încântătoare a Seinei, îl asvârliră pe malurile gloadoase a Bahluiului, și unde, deschizând cel întâiu institut franțez, formă o generație întreagă, contribuind mai mult decât oricare altul a răspândi în Moldova limba, literatura și ideile măreței sale patrii ¹⁾.

Astăzi soldatul Impăratului-Rege este bătrân, sărac, uitat; și nimene nu-i întinde o mână de ajutor. Pensiile nu sânt pentru acest fel de oameni. — Fiul său, născut în Iași, nu avea de franțez decât numele. Băiat bun, supus de trup și de suflet nedespărțitului său prieten N. Măcărescu, el era jertfa nevinovată și răbdătoare a epigramelor, păcăliturilor și șegilor ce protectorul său îi făcea asupra maniei ce avea de a spune în tot minutul proverbe, cimilituri și paremii, și asupra mustețelor sale de grenadir, ce făcea un contrast deșănțat și curios cu talia sa mai puțin decât mijlocie.

Cele de pe urmă două persoane cer o explicație mai largă și un examen mai mănunțuș, fiind menite a fi eroi principali în povestirea noastră.

Unul era un elegant, un dandi, un «leu», cum îi vrea să-i zici, și toate aceste în larga întindere a cuvântului. Era militar, și prin urmare cea mai mare mahniciune a sa era că nu putea purta haine civile, spre a da drum gustului și eleganței sale. Portul său însă era de cea mai mare delicatetă; cea mai mică meteahnă nu se vedea în epoletele sale aduse de la San-Petersburg, perspectiva Nevei, în eguiletele sale împletite în Paris, ulița Rișelieu, în surtucul și pantalonii săi, tăiați de însuș mâna lui Ortgies. Sămăna în totul cu acele stampe coloriate, ce se alăturează pe lângă jurnalele de modă a Parisului, și care înfătoșează uniforma nouă a ofițerilor gvardiei naționale. Era un tânăr ca de douăzeci și șesă de

¹⁾ Pare a fi aci o aluzie la profesorul francez Victor Cuénim, care a îndrumat primii pași al lui Kogălniceanu în studiul limbii și literaturii franceze (Cf. articolul nostru din *Omagiu lui Ramiro Ortiz: Pensionatele franceze în Moldova în prima jumătate a veacului al XIX-lea*. București, 1929, pp. 70 și 73—75). Datele pe care le dă Kogălniceanu aci se potrivesc pentru Cuénim. El deschisese în 1826 primul institut în Iași; formase o generație de elevi și ajunsese la bătrânețe fără nicio pensie și fără niciun sprijin. Cerea în 1842 pentru e' o re-compensă națională, *Arhivele Statului din București. Dosar Minist. de Instrucție din Moldova, anul 1842, nr. 210*.

ani. Fața sa însă, deși de un tip nobil și frumos, era palidă și veștegită de excesuri timpurii. Favoriții săi și mustețele sale răsucite erau toate drese cu o afectatie de a-i da un aer de oștean bătrân. Purta o sabie turcească, fecioară de orice vărsare de sânge. Postura sa pretențioasă și studiată arăta în el dorința de a se deosebi de alții. El se ținea departe de masă, sprijinindu-se cu o mână de mănunchiul sabiei și cu cealaltă, din când în când purta la gură o linguriță de înghețată de portocale. O manta frumoasă, cenușie deschis, era aruncată cu neglijință pe dosul scaunului. Spre a completa această descripție, vom zice că purta epolete de ștab-ofițer și un nișam¹⁾ turcesc la gât; dar atât tilțul cât și decorația o câștigase mai puțin prin activitatea și meritul seu, decât prin protecția unor dame de vârstă, deși nu și de purtare respectabilă. Acest elegant era Colonelul Leșescu.

Individul ce-i sta împotrivă era reversul medaliei. Sdravăn, roșu la față, cu o figură francă și deschisă, el era în totul contrastul vărului său, domnul Colonel Leșescu. Precum acest de pe urmă prin afectatia sa, așa cel dintâi se deosebia prin naturaleța sa în vorbă, port și maniere, încât de toți era numit un bun băiat în toată puterea cuvântului. Purta o păreche de pantaloni suri căzăcești, o jăleacă de postav negru închisă până la gât, o basma roșie ca legătură de gât, și un surtuc măsliniu, lung mai jos de glesne, cu bumbi mari. În loc de pălărie avea o șapcă de postav negru cu cozoroc lat. Mânele sale încă nu făcuseră cunoștință cu mănușele.

Domnul Stihescu era un proprietar din Besarabia, ținutul Benderului, vestit prin mărimea harbuzilor săi și prin eroica apărare a lui Carl XII. El se înțelegea mai mult în sămănarea grâului și vânzarea lui în portul Odesei, decât în manierele evropeene. Trei luni trecuseră, de când venise de peste Prut în capitalia Moldovei, și se zicea în general că el intrase în Iași, dar nu Iașii în el; atâta de mult păstrase încă naivitatea provincială, pre care civilizații Iașeni o numesc prostie în acei ce nu sânt născuți în încântătoarea capitalie și legănați de prismele dohotite a pavelor d-lui Barbero. Neînvățat, nedeprins cu fașionul englizesc (fashion), de multe

¹⁾ Decorație turcească.

ori naiv, el era însă cinstit, îndatoritor, neputincios de a face vreo răutate sau vreo mărșăvie. Toți acei ce începuseră a-și bate joc de dânsul, sfârșiră de a-l stima și de a-l iubi. Așa de îmbii veri se putea zice că unul era *Moldovanul civilizată* și celalalt *Moldovanul necioplit*, get, beget, coada vacei. Spre a face un contrast mai mare, să zicem că, în vreme când vărul militar, deși toamna era cam înaintată și destul de răce, lua înghețată, vărul basarabian bea un punș ferbinte dintr'un pahar urieș.

— Ce facem în astă sară, Dimitrachi, întrebă avocatul pre tânărul studiant?

— Eu mă duc la teatru.

— Dacă dau în astă sară *Cuconu Iorgu*¹⁾, vin și eu cu voi, răspunsă domnul Stihescu, iar dacă și astăzi aveți operă șvăbească sau comedie franțuzească²⁾, cale bună dumilor-voastre. Și zicând aceste cuvinte, sorbi a triea parte din paharul său, arzându-și gura.

Toți ceilalți izbucniră de ris; el însă nebăgând sama, întinsă brațul pe lângă gâtul vărului său, zicându-i:

— Și tu, cu ghiața ta. Dracu să te iee cu dânsa, când eu cu ponșu ista de abia mă pot încălzi.

¹⁾ Este vorba de comedia lui *Alecsandri*, *Conu Iorgu de la Sadagura*, reprezentată pentru întâiași dată pe scena teatrului din Iași în 1844. Acțiunea romanului se petrece chiar în acel an. Preferința Basarabeanului pentru această comedie se explică pe de o parte prin ridicolul cu care e înfățișat un tânăr bonjourist, care, sosit proaspăt dela Paris în Sadagura, disprețuia limba, obiceiurile și tradițiile strămoșești, pe de altă parte prin succesul mare pe care l-a avut piesa la reprezentare. Despre acest succes vezi M. Kogălniceanu în *Propășirea* din 23 Ianuarie, 1844, p. 24. Alecsandri însuși a notat într'un ms. păstrat în Bibl. Acad. Rom. nr. 3370, f. 259v., emoțiile acestui succes. Asista Domnitorul M. Sturdza și toată societatea înaltă. Actul I se termină cu aplauze; al II în ropotul bătăilor din picioare; la al III, sala în picioare chiamă la rampă pe autor, în «vuet de furtună». «Strigătele de bravo mă asurzesc». «La ieșire doamne, domni se reped la mine, mă îmbrățișează, mă trec dela unul la altul...». S'a cerut o a doua reprezentare; și au urmat altele în șir. În 1845, se joacă și la București, în mai multe seri de-a-rândul. V. Elena Rădulescu-Pogoneanu, *V. Alecsandri, Poesii, I*, colecția «Clasicii români comentați», Scrisul Românesc, Craiova, p. 74 și urm.

²⁾ Teatrul Național din Iași fusese pus la 15 Mai 1840 sub direcția lui C. Negruzzi, V. Alecsandri, M. Kogălniceanu și P. Câmpăneanu; funcționase până în 1842 cu două trupe: una franceză sub direcția lui Joséph Foureau; alta românească sub direcția lui Costache Caragiale. La 9 Mai 1842, directorii teatrului concediază direcția unei persoane de profesie, d-na Frisch, care venise cu o trupă de operă germană din Cernăuți și care se angaja ca, afară de reprezentații în limba română și franceză, să introducă și operă în limba germană, «șvăbească». Cf. T. Burda, *Istoria teatrului în Moldova*, Iași, 1915, I, p. 247.

Colonelul nu răspunsă nimică, scuturându-se numai spre a se mântui de brațul vârtos ce-i strângea gâtul.

— Bunăoară ca și cu masa lui, urmă Benderliul. Inchi-puiți-vă, fraților, că dăunăzi ni-au poftit la prânz, și știți când am început a mânca? La șese după asfințitul soarelui! Cu lumânările aprinse ca la nuntă, numai că mireasa nu-i era acasă. Auzit-ați boieri? Și la masă știți ce mi-au dat? În loc de un potroc bun de curcan, de un stufat de clapon, de o rață cu curechiu, de găscă friptă, de niște alivence, cum mi le face vătăjița la moșie, ni-au trântit niște blide cu bulion, bifteacă, fricășă, volăvaiu, și alte multe chisălițe, sta-ar în gâtul șvabilor, ce le-au născocit. Da vinățele? În loc să-mi dea niște pelin amar ca fierea, de care au băut tată-meu și bunu-meu, în loc de niște Odobești vechiu din vremea lui Muruz, de niște Cotnar, de care bea Ștefan Vodă după ce bătea pre Tătari și pre Căzaci, știți ce mi-au vărsat în pahar? Vin de Borto, de Lăfăiet și Șampanie, ca când eu aș avea trebuință de doftorii și de burcuturi. Slavă Domnului sânt, și la trup și la suflet, Român verde și vârtos.

Un răs omeric isbucni din gura tuturilor, afară de colonelul nostru, carele se mărgini a zice, mușcându-și buzele:

— Ce ai, vere, astăzi? Socoteam că ai început a te des-văța de obiceiile provinciei, care te fac așa de....

— Domnul să mă ferească! Niciodată nu m'oiu hotărî să mănânc seara la aprinsul lumânărilor, să mă culc în faptul zilei și să mă scol când oamenii se pun la masă, ca <și> când Dumnezeu ne-au dat frumusețile dimineței, cântecul privilegiatorilor și răsăritul sfântului soare pentru ca să nu le vedem niciodată. Ziua îi pentru a fi deșteptat și noapte pentru dormit. Dacă nu de la oameni, ia pildă de la dobitoace.

Socoți poate că și în strae m'oi schimba? Pune-ți pofta în cui! Niciodată nu m'oiu disgruma cu crevaturi (cravate), nu mi-o plesni pelea în mănușe de Brandmaier (Maier), nu mi-oi înfășura trupul în paltoane sac, curat sac cu făină, și nu mi-oi stropși picioarele în pantaloni de golan, collants, cum îi numești tu. Nu, nu, asta-i treaba voastră, cari vă prăpădiți averile, ca să aveți odăi cu patiserii (tapiserie), daradaice mai jos decât ulița, și ciocoi în coadă,

cu epoleturi de gheneari, și în pungă tufă. Cât pentru mine, eu port și voiu purta nădragi largi, un straiu îndămănat, cald iarna și răcoritor vara, și cibote ca să mă pot mișca. Prea mult încă am făcut că m'am hotărât să-mi las portul vechiu, care l-au avut bunii și străbunii mei, și să mă îmbrac cu surtuc și flustuc, jăletcă și bernevici șvăbești! Socoti tu, poate, că cu straele nouă ne-am făcut mai buni și mai puternici? Vai de capul nostru, măi fraților!

— Nu credeți însă, urmă domnul Stihescu, că uresc tot ce este străin. Nu, că chiar dacă sânt prost, nu sânt însă neghiob. Dar uresc tot ce nu se cuvine țării noastre, toate acele parascovenii și bazaconii, pre care voi le luați de la străini cu ochii închiși. Știu că Europeii au multe lucruri bune; știu asemenea că Românii nu sânt desăvârșiți și că prin urmare ei au toată dreptatea de a se împrumuta de la cei dintâi; dar socot că le-am putea lua altă ceva, decât straele, butcele și luxul desfrânat, care vă pregătește un viitor de ticăloșie. Vă mirați, poate, că mă auziți vorbind așa; nu puteți crede că un biet dvoreanin din Besarabia să vă spuie verde în ochi asemenea adevăruri, voi cari vă socotiți nici mai mult, nici mai puțin, decât Franțujii Răsăritului, și cari în faptă nu sânteți la cele rele decât momițele, iar la cele bune decât Chinejii Europii. Nu vreu să mă întind prea mult asupra acestei vorbe; că m'aș teme să nu ating toată cinstita tagma voastră; dar vă voiu face o singură întrebare. Voi ați văzut Viena și Parisul? Spuneți-mi dară câtă deosebire este între națiile străine, atâta de aprinse întru de a întrebuița toate talentele spre fala și puterea patriei, și între voi, cari lăsați să se peardă și să se mistuească în zădar geniul, ispita și vrednicia a tuturor aceloră, cari nu sânt scoborîți cu hârzobul din ceriu. Când ați ști câtă neunire, câtă ură, câte nenorociri pregătiți prin aceasta țerei voastre! De aceea și țeara voastră este prichită ca și civilizația voastră. Ce aduceți în adevăr din țeri străine, voi Europeii cei noi? Straie de Paris, lornete în nas, datorii în pungă; și în adevărate cunoștințe și în folositoare aflări, tufă!

De babacii voștri nu zic nimic, căci nici n'am ce zice. Dar de voi mi-i ciudă, floarea țerei și care tare mi-i teamă

că n'a să aducă vr'odată rod. — Bună oară tu, vere Leșescule, care ai vânturat opt ani de zile toată Europa civilizată, mult mai bine ai fi făcut, dacă ai fi adus vreun plug bun, vreun soi de moară, care să facă mai curată făină, vreo născocire de a îmbunătăți sămânța grâului și soiul vitelor, adevăratele noastre bogății. În loc de aceste, ți-ai adus o marcă de Conte, când știi că tatăl tău n'au fost nici Ducă, nici Baron, decât, ce era mai bine, un cinstit și vrednic boier moldovan; și în loc de a te întovărăși cu vreun dascăl învățat sau cu vreun meșter iscusit, ai venit cu un șvab care ștopșește caii supt cuvânt că-i drege, îi face ca niște motani leșinați, și merge călare ca o prăjină spintecată în două. Nemții, și chiar Rușii noștri, aud că au făcut drumuri de fer, pre care și oamenii și mărfurile merg, fiind trași de aburi de foc, în loc de cai. La Odesa am văzut vapoare. Iar de este noutăți adă-ne, vere; atunci podvozele ar fi mai eftine, grâul s'ar vinde mai lesne, și atunci și țeara voastră ar însemna mai mult; atunci și tu te-i putea să te fălești cu drept că porți epoleturi de Colonel pe umere și nișan la gât. Iar până atunci, nu marcele voastre de Conți și Viconți, cu fuduliile voastre de scoborîți cu hârzobul din ceriu, cu straele dișentate, și cu mințele și mai dișentate. Duceți-vă la dracu, tu și cu toți coconașii ce-ți seamănă!

Aceste cuvinte aduseră un al doile sbucnet de râs în toată adunarea. Eu însă care mă aflam într'un colț a confetăriei, lăsând tot ce era extravagant în zicerile Basarabianului, găsim că el în multe avea dreptate. În adevăr curioasă și nedreaptă mi se pare civilizația ce pretindem a adopta. Fie-mi ertat aice o mică digresis.

Niciodată n'am fost contrar ideilor și civilizației străine. Din potrivă crescut și trăit o mare parte a tinerețelor mele în acele țeri, care stau în capul Europei, am fost și sânt de idee, că în seculul al XIX, nu este ertat nici unei nații de a se închide înaintea înriirilor timpului, de a se mărgini în ce are, fără a se împrumuta și de la străini. Aceasta astăzi nu este ertat nici Chinezilor. Propășirea este mai puternică decât prejudețele popoarelor; și nu este zid destul de nalt

și de tare care să o poată opri în drumul său. Românii prin poziția geografică, politică, morală și etnografică sânt datori mai mult decât ori și care altă nație de a nu rămânea străini la tot ce face gloria și puterea seculului. Mici și slabi, ei nu se pot face mari și tari decât prin civilizație, adică prin îmbunătățire intelectuală și materială a țerei lor. Din nenorocire însă, noi n'am vrut a înțalege în dreptul sânt puterea acestui cuvânt; și cum mă tem, luând un drum strâmb, avem să ajungem la calea rătăcită. Civilizația nu isgonește nici de cum ideile și năravurile naționale, ci numai le îmbunătățește spre binele nației în particular și a omenirii în general. Noi însă, în pretenție de a ne civiliza, am lepădat tot ce era bun pământesc, și n'am păstrat decât abuzurile vechi, înmulțindu-le cu abuzurile nouă a unei rău înțelese și minciunoase civilizații. Așa, predicând urala a tot ce este pământesc, am împrumutat de la străini numai superficialități, haina din afară, litera, iar nu spiritul, sau spre a vorbi după stilul vechiu, slova, iar nu duhul. Prin aceasta am rupt cu trecutul nostru și n'avem nimică pregătit pentru viitor, decât corupția năravurilor. O nație însă nu poate decât prin o amenințare de mare și cumplită pedeapsă a-și renega trecutul; căci adevărata civilizație este aceea, care o tragem din sânul nostru, reformând și îmbunătățind instituțiile trecutului cu ideile și propășirile timpului de față. Aceasta o simțesc și o practică chiar națiile care se află în capul luminilor. Franția, Anglia, Germania simțesc neapărata nevoie de a lega lanțul timpurilor și de a urmări în trecut propășirea năravurilor publice, origina instituțiilor lor, leagănul libertății lor; de aceea le vedem cheltuind milioane spre a face cercetări asupra începuturilor istoriei, legislației, vieții publice și locale a acelor populații, care le-au dat născare și le-au pregătit era de fericire, de bună stare și de libertate de care strănepoții lor se bucură astăzi.

Când Ecaterina II, clironoamă vrednică a Marelui Petru, vroi în Rosia a lărgi și mai mult calea civilizației, deschisă de glăriosul ei predecesor, ea nu gândi nici într'un chip de a isgoni obiceiul și credințele țerei; din potrivă simtimentul național fu cel întâiu mobil a planurilor sale! Literatura,

poezia, istoria națională fură reînviată; și spre încurajarea lor, lăzile visteriei împărătești era purure deschise; numai culegerea și publicarea cronicilor naționale costară peste un milion de ruble.

Noi de aceste n'am făcut și nu facem nimic. Când, după isgonirea domniilor străine, am fost chemați să ne dăm noue instituții, ne-am purtat ca <și> când ne-ar fi fost rușine de tot ce era al nostru; am aruncat tot ce era esențial pământesc; ne-am lepădat de trecut ca Petru de Hristos; ne-am lepădat de toate acele instituții vechi, care făcuseră puterea strămoșilor noștri, ca de o haină puturoasă, când trebuia numai să isgonim abuzurile ce se vârfiseră în legile și vieța noastră, prin lungi ani de tirănie și de războaie, păstrându-le însă spiritul și potrivindu-l cu timpul de față. Noi am socotit că, lepădând tot și împrumutând tot, am face mai bine și am merge mai departe. Ce am isprăvit? Am adus în țeara noastră plānte străine, nepotrivite cu clima și pământul nostru, și care nu ne vor da niciodată roduri coapte, în loc de a ne mărgini a curăți și a vultui plānte înrădăcinate de sute de ani în țeara noastră. Așa am schimbat abuzurile pământesti cu abuzurile străine; dintr'o țeară patriarcală, ne-am făcut țeară feudală.

Am luat luxul, corupția și formele exterioare a Europei, dar nu și ideile de dreptate și de o potrivă îndrituire, bună starea materială și descoperirile geniului, care astăzi fac fala seculului. Ce am isprăvit, că avem, cum am zis, litera iar nu spiritul? Ne pretindem nație civilizată și avem robi; civilizația noastră se mărginește în lux, în mărfurile europene, care ne exportează toată bogăția, în caritele și juvaerele femeelor noastre și în cunoștința superficială a unei sau două limbi streine, care ne dau înlesnire de a înțălege romanele doamnei Sand și vodevilele domnului Scribe. Propășirea noastră intelectuală se mărginește în șesesepezece școli publice! Iar bună starea materială este închisă între părății poleiți a câteva palaturi boerești. Burjuasie, adecă stare de mijloc, puterea cea mai de căpitanie a unui stat nu avem, căci prea o disprețuim pentru ca cineva să vroească a rămânea în ea, și să nu se silească la cel întâiu prilej și cu orice preț,

de a se preface în boer. Țeranul trăitor în vizunii, căci numai case nu le putem zice, îmbrăcat în stremțe și îngenuchiat este tot așa ca și când era silit de a fugi înaintea Hunilor și Tătarilor. Orașele noastre sânt numai niște sate mari. N'avem drumuri, n'avem canaluri; producturile noastre putrezesc pe loc; comorile noastre minerale zac necunoscute în vinele pământului. În mijlocul celor mai mari bogății, cu pământul cel mai roditor, cu apele cele mai vii, cu pădurele cele mai frumoase, sântem săraci; și pentru ca să ne putem îndeștula nevoile civilizației ce ne-am dat, adecă straele europene, trăsurile lui Brandmaier, mobilile de lux a Parisului, poftele aprinse ce am dobândit în țeri străine, ne săracim prezentul și ne ruinăm viitoriul. Cât de departe însă am merge, câtă fericire ne-am pregăti, când în loc de a ne cheltui îndeșert activitatea și capitalurile noastre, le-am întrebuința în sporirea bunei stări materiale a țerei noastre, singură care ne poate duce < la > bună starea intelectuală, adecă la adevărata civilizație. Politica noastră nu trebuie să fie în cheștiile din afară; adevărata noastră politică este cu totul în reformele din lăuntru; să răspândim luminile și bună starea materială în clasele de jos, care astăzi zac în neștiință și în sărăcie, să îmbunătățim agricultura și creșterea vitelor, țițele statului, cum au zis un mare ministru a Franței, să deschidem nouă comunicații și nouă căi de exportatie productelor noastre, pentrucă, cum au zis odinioară în foasta Academie un bun prieten al nostru și profesor de economie ¹⁾, importanța noastră politică nu poate spori decât prin numărul chilelor de grâu ce vom exporta. — Să ne unim mai ales toți într'un singur și mare țal, fără deosebire de stări, de tarafuri, de partide, țalul de a scoate țeara noastră din haosul, din ignoranția și demoralizația de astăzi; atunce vom avea adevărată politică, atunce vom fi adevărați bărbați de stat!

Soarta m'au menit de a călători o a trie parte din vieța mea. Nu este țeară din Europa, în care să nu fi călcat piciorul meu, nu este stare a societăței să nu o fi observat de

¹⁾ Ion Ghica. Lecția sa de deschidere a cursului de economie politică, rostită în Academia din Iași, la 23 Noemvrie 1843, s'a publicat în *Propășirea — Foaie științifică și literară*, 1844, nr. 8, din 27 Februarie, pp. 57—62.

aproape. De la Insulele Scandinave până la patria lui Temistocles și a lui Solon, de la vechea Bizanție, rezidența măreață a Sultanilor, până la Coloanele lui Ercul, am îmblat toate ținuturile, am trăit cu luxul celor mari și cu lipsa celor mici. Prin un șir de deosebite împregiurări mi-au fost iertat, mie celui fără titluri, fără avere, fără vreo însemnătate, de a străbate acolo unde mulți puternici a țerei mele au găsit ușele închise. Ani întregi am putut observa de aproape domnia celui de pe urmă din cei trei aliați a anilor 1814 și 1815, Fridrih Vilhelm III a Prusiei, mai blând și mai simplu în traiul său decât cel mai neînsemnat al său general.

Am studiat Franța supt rigatul lui Ludovic-Filip, care, cu toate strigățile, au dat patriei sale optsprezece ani de pace, de bogăție, și poate și de adevărată libertate. Am cercetat Spania atât în palaturile Isabelii, cât și în vechile sale catedrale, în ruinele care îi acopăr orașele, în obiceiurile poetice a poporului său, sdravăn și puternic, ca și în timpurile lui Carl Cvint și Filip II, și căzut numai pentru că au părăsit bogățiile pământului său și s'au dus să caute altele în băile de aur a lumii nouă. Ei bine, cu cât am călătorit, cu cât am observat națiunile străine, cu atâta mai mult m'am încredințat, că popoarele nu pot ajunge la adevărata civilizație decât prin cultivarea și dezvoltarea facultăților naționale și sporirea bunei stări materiale; că toate acele instituții, menite spre a da claselor de jos un trai mai bun, un confort mai mare, spre a le înlesni îndeplinirea trebuințelor, sânt tot o dată însușite de a isgoni și ignoranța și de a îmbunătăți și soarta morală a oamenilor, și prin urmare a le pregăti o adevărată civilizație. Pururea dar am avut râvnă de a studia de aproape toate acele instituții formate de Europa, spre a da claselor de jos folosurile, de care până acum se folosea numai clasele înstărite.

Spre a putea isgoni ignoranța și corupția care îi este urmarea, spre a împuțina crimele și spre a așeza moralitatea, am cercetat dar cu deamăruntul pe deoparte așezemintele menite de a răspândi învățătura, de a stirpi vițurile și a înălța inima, adică școlile, casele penitențiare, instituțiile pentru tinerii osândiți, pentru cerșitori, pentru orbi,

surzi și muți, casele de nebuni, adăpostirile pentru orfani și bătrâni, spitalurile pentru deosebitele pătimiri, și pe de alta așezmintele menite de a răspândi bună starea, precum drumurile de fer și canalurile ce favorizează comunicația lucrurilor și a ideilor, companiile de siguranție și de împrumut, bancile care înlesnesc comerțul, casele de cruțare care apără bătrânețele de chinurile sărăciei, și însfârșit spiritul și tainele asociației, singura dumnezeire care astăzi face minuni, pentru că poate tot, pentru că, adunând părticelele pierdute în gloatele indivizilor, formează din ele o putere concentrată la care nimene nu este în stare de a se împotrivi. Când cercetam toate aceste instituții, agenți puternici și neapărați a civilizației, și când cu jale descopeream că țeara mea nu are nici una din ele, atunci vedeam ce deosebire este între Europa și între noi și ce drum mare mai avem a face spre a o ajunge măcar de departe.

Cetitorii mei binevoiască a-mi ierta acest *speech*, cum zic Englezii, adică românește acest mic cuvânt, eșit din șirul romanului. Cursurile însă de moral nu plac astăzi; de aceia moraliștii în secolul nostru sânt siliți ca spițerii a polei hăpurile ce vroesc a da bolnavilor. Spre a mă tălmăci mai bine, și ca să intru în gustul cititorilor mei, voi lua de pildă un scriitor străin. Când vestitul Eugène Sue au vroit a interesa clasele bogate în favorul claselor muncitoare, el n'au făcut o carte de moral, ci s'au slujit de un roman; el au scris *Ta i n e l e P a r i s u l u i*. Așa și mie fie-mi iertat între descrierea confetăriei lui Felix și o declarație de amor, a vă zice două cuvinte în contra maniei ce avem de a ni întipări numai modelele rele și abuzurile străine și de a mijloci totodată și pentru o nenorocită stare, cea mai neapărată pentru puterea și înflorirea unei țeri, starea cărie într'un mare moment i s'au fost făcut o solonelă făgăduință: *îmbunătățirea soartei* etc. și căreia ar trebui să ni aducem aminte că mărînimie a doi auguști monarhi i-au închiezeșluit fericirea:

«Birnicii lucrători de pământ, ca unii ce prin a lor muncă și strădanie revarsă îmbelșugarea în adunările omenești, se cuvine a fi mai cu samă privigheți și luați aminte, pentru ca starea lor să câștige din zi în zi îmbunătățire.

Regulamentul Organic. Anexa Lit. G. Art. XXXIV.

Ei să folosesc cu apărarea de tot feliul de havalele. Idem art. XI. Insușirile Ministerului din lăuntru se află în primirea măsurilor cuviincioase spre buna statornicire și îndămânatică petrecere a locuitorilor prin odihnitoare case a locuinței lor trebuincioasele hoiuri și semănarea legumelor, răsădirea pomilor și mai ales a aguzilor » etc., etc., etc.

(Regl. Organ. Cap. IV art. 130 G.).

— Da, da frățică, urmă a vorbi d. Stihescu, român sânt și român vreu să mor. Nu vreu să mă șonțesc. Cine mă iubește așa să mă iie; cine nu să mă lesă.

— Dar, dar, răspunsă N. Măcărescu, asta a fi până când te-i amoreza de vr'o domnișoară de a noastră; și atunce cum o să te aud ciripind: *bonjour* și *mon cher*.

— Ferească-mă Dumnezeu și Maica Preacurată, strigă Benderliul, făcându-și semnul crucii. Da sânt sigur că asta nu mi s'a întâmpla, pentrucă niciodată n'oiu suferi ca c â r p a să mi se puie mai sus decât căciula.

— Bine, bine, vom vedea, urmă băiatul franțezo-român, *l'homme propose et Dieu dispose*, sau *qui compte sans son hôte compte deux fois*, sau...

— Destul cu proverburile tale; și uită-te mai bine cine vine, îl întrerupsă avocatul.

Intr'acel minut un balon-brișcă elegant și tras de doi cai negri se opri dinaintea confetăriei. Lacheul în livre simplă, dar elegantă, fără acele cusuturi și bande de fir care pururea vădesc un provincial sau un ciocoi înobilat, țiindu-și pălăria în mână, deschisă oblonul. Un tânăr sări mai mult de cât se scoborî din trăsură, dând brațul unia după alta, la două dame tinere; și pe urmă le dusă la o masă în confetărie, aproape de masa unde șădea cunoscuții noștri. Tânărul se deosebia prin frumusețea și espresia figurei sale, prin focul ochilor și prin eleganța simplă, dar de bun gust a portului.

După ce întrebă socotința damelor, poronci să le aducă înghietată.

Ochirea prietinelor noștri se opri în curând asupra noilor veniți, mai ales asupra damelor, îmbe tinere și frumoase,

dar de deosebite feluri; pentru că una avea o figură oacheșă și melancolică, iar cealaltă avea o față bălaie și veselă și care nu cerea mai bine decât chiar din tristeță să-și facă o armă de cochetărie.

— Cine-s oare? Întrebă franțezul pre avocat.

— Aga Tachi Mătiescu și cu femeea sa, Munteni veniți de la București, de curândă vreme, răspunsă acesta.

— Care-i femeea lui, întrebă d. Stihescu; acea din dreapta? Și zicând, arăta la dama bălaie, care râdea în hohot, puindu-și batista la gură și căutând în toate părțile cu cine să înceapă telegraful ochilor.

— Nu cealaltă, răspunsă Colonelul, care samănă scoborită din ceruri și soră cu îngerii.

Această laudă nu era în adevăr exagerată. Elena era tipul cel mai ideal a frumuseții. Inchipuiți-vă o femeie de talie de mijloc cu o față virginală și frescă, care nu semăna nici de cum a fi măritată de cinci ani. Un cap oval cu cele mai pure și corecte linii; un păr negru ca pana corbului, o frunte largă și albă ca alabastrul Italiei, și pe a căria tâmpile se vedea vânățul celor mai fine vine, doi ochi din care, prin o curiozitate rară a naturii cât și încântătoare, era unul albastru plin de dulceață ca a zânelor Nordului, și celalalt negru, sclipitor de toate razele meridionale ce se văd numai în ochii unei Andaluze; două sprincene încordate, care cum ar zice un poet din școala lui Conachi, forma cel mai frumos arc a amorului; obrazii acoperiți de acea albeață palidă ce dă atâta expresie unei figuri de femei; un nas de romană; o gură lăcașul graciilor, a căroră buze, tot după cum ar putea zice poetul sus pomenitei școale, sămăna a două foi de roze; cât pentru dinți, nu cred că oceanul să aibă margaritare care să fi putut a li întrece albeața. Inchipuiți-vă pe lângă aceste un zâmbet nevinovat și îngeresc, un gât alb și mlădios ca a lebedei, un pept și niște umere precum le-au visat numai Fidias, o talie de baiaderă să o strângi între două degete, forme care aduna toate condițiile estetice și a voluptății, picioarele unei Sevilane, și un mers de zeiță plimbându-se pe nouri, iarăși după expresia poetului mai sus prenumit. Era cu neputință ca o asemenea ființă să nu lese, odată văzută,

o impresie neștearsă și ca acea impresie să nu se schimbe în curând într'un amor viu în orice inimă de tânăr, când însuși bătrânii văzându-o regreta anii juneții lor. Tot în ea era de o perfecție neimitabilă, și ce contribuia mai mult a-i lipi inimile era aerul de melancolie ce-i acoperia figura.

Tovarășa care-i sta aproape, Laura, vară-sa și tânără văduvă, cum sânt la noi, adecă despărțită de bărbat, făcea un contrast desăvârșit. Tot de o talie ca și Elena, dar bălaie, cu trăsăturile lungărețe, cu obrazi albi, grabnici de a se roși, însă nu de rușine, figura sa nu era în stare de a răbda analizul unui cunoscător; ochii săi, cari făgăduia toate voluptățile amorului material, avea însă un ceva crud în căutarea lor, iar buzele suptiri, semn de un caracter calculator și nu prea ușor; ea avea în totul un nu știu ce diavolesc, la care dacă cineva nu se păzea bine, era cu neputință de a se împotrivi. Căutătura sa ades avea puterea magnetică a șerpelui atrăgând pre nevinovata păsăruică. Viața sa era o singură și întreagă cochetărie. Se pretindea virtuoasă și purta trii, patru intrigi de o dată, unuia dându-i vârful degetului de atins, altuia numai o ochire făgăduitoare de tot și ne împlinind nimică, unui al treile buzile de sărutat, la altul piciorul și la un al cincile genunchiul. Se pretindea virtuoasă, și unul avea voie de a o strânge de mână, sau de a o călca pe picior, când ea nu se însărcina mai întâi cu aceste practice, și altul de a o apuca de talie. Știa tot: când platonică, când cu aerul nevinovat a unei vergure de cincisprezece ani, când cu pozele unei lorete din Paris, ea era din acel număr blestemat de femei care în amorul cuiva văd numai un mijloc de a petrece vremea și de a produce jărtfe nenorocite, din acele femei, tip rar ce nu se găsește decât la noi și care nu s'au tratat încă de nici un romanțier a Europii, adecă femeia măritată care caută o a doua nuntă, care cu bărbat vroește a-l schimba cu alt bărbat cu un mai mare rang, mai strălucită poziție, mai întinsă bogăție, și cu nepăsarea unui ateu leapădă soț și copii și, într'un adulter neconținut, schimbă la bărbați ca stăpânii cei răi la slugi, și se primenește cu cununiile ca elegantele cu capelele. Pe lângă aceste mai avea și grozava reutate de a-și alege cu

preferință jărtfele între însurați; a smomi pre un bărbat, a fura unei femei inima soțului său, a se făli cu isbânda acestuia, a introduce în părechile cele mai fericite și mai potrivite ura, lacrimile și grozava despărțenie, aceasta era țelul cochetărilor sale; și în aceste exerciții ea era atât de înaintată, încât, deși de douăzeci și doi de ani de abia, ea stricase mai multe case din cele mai bine nimerite. Femeile nu o vedea decât cu grozăvie, iar bărbații urma a se arde la flacăra ochilor săi, ca fluturii de noapte la para luminărei. Avusă un bărbat care îi dasă tot: rang, bogăție, mulțămirea tuturor dorințelor și chiar a caprițelor sale, și ea spre răsplătire, după cinci ani de o necredincioasă căsătorie, îl lăsă într'o dimineață fără a-i zice măcar adio. Acum alerga în toate balurile, în toate concertele și plimbările, clocind un al doile măritiş, și până atunci făcând o goană de arapi între curtezani, ne lăsând nimică în pace, de la adolescentul de șesespzece ani și până la adoratorul octogenar. Când veselă până la nebunie, când melancolică până la desperație, când împopoțată ca o madoană catolică, când înnegrită și jălindă ca văduva lui Mausol, ea era în toată puterea cuvântului un demon cu fața de înger, adevărat cameleon, luând toate formele, jucând toate rolele, sunând toate gamele simtimentului, imitând toate virtuțile și cunoscând toate viciurile, fiind blestemată și menită de a aduce nenorociri, lacrimi și jărtfe, pretutindene unde i se întindea ochirea, unde îi călca piciorul.

Incât de Aga Tachi Mătiescu, el era ca de treizeci de ani, cu o figură expresivă, cu ochii pătrunzători, cu musteți și favoriți negri. Deși îmbrăcat simplu, totul vădea în el gustul unui om de lume. Conversația sa, deși nu vie și grabnică, era plăcută, arătând în toate un bun simț firesc, multă logică și un caracter energic, dar necapabil de a se împotrivi la cea întâi ochire a unei femei ceva frumoșele.

O AUTOBIOGRAFIE NECUNOSCUTĂ

În discursul rostit la jubileul de 25 de ani al Academiei Române (1891), în ședința prezidată de Regele Carol I, Mihail Kogălniceanu, înfățișând actele mari politice îndeplinite de el și de generația sa, începe cu o mică autobiografie în care evocă mai pe larg anii tinereții sale de studii la Berlin.

Aceste pagine de autobiografie sunt în deobște cunoscute. Ele au fost folosite de toți istoricii literari și se găsesc reproduse și în manualele de școală.

În bogatul material inedit din Biblioteca Academiei Române se păstrează însă o altă schiță autobiografică, în limba franceză, care pare să fi fost scrisă cu scopul de a servi ca introducere la relațiunea unei călătorii pe Dunăre. Această călătorie fusese făcută în anul 1844. În primăvara acestui an, Kogălniceanu, pe atunci directorul revistei literare *Pro-pășirea*, plecase din țară spre Viena cu una din surorile sale, Elencu, care avea nevoie de o operație. Dela Viena urma să plece mai departe la Paris. Dar abia sosit la Viena, este oprit din drum și i se confiscă pașaportul. Imprejurările care au dus la acest desnodământ le-am reconstituit într'un articol, publicat în *Convorbiri Literare*, 1907, pp. 416—429. Kogălniceanu era bănuît în sferele consulatului rusesc că se află în legătură cu profesorul francez Vaillant, care tocmai publicase în acel an la Paris inimoasa lui operă: *La Roumanie*. Era o carte de senzație care, desvăluind țelurile ascunse ale Rusiei, pleda cauza Unirii Principatelor. Toată sbaterea lui Kogălniceanu de a merge în Franța a fost zadarnică, și în cele din

urmă a trebuit să se întoarcă în Moldova pe Dunăre până la Galați. Impresiile și peripețiile acestei călătorii au fost notate sumar de el într'un ziar de drum păstrat într'un caet, azi în Biblioteca Academiei Române. Un fragment din acest ziar a fost publicat de Alexandru Lapedatu în *Floarea Darurilor*, I, 1907, pp. 301—306 și II pp. 8—11.

În 1846 însă, Kogălniceanu isbutește, după mari eforturi, să ajungă la Paris. Aci găsește un mediu prielnic pentru luminarea opiniei publice franceze asupra dramei naționalității române dela Dunărea de jos. Tineretul expatriat din amândouă Principatele se grupase atunci în jurul Societății studenților români, întemeiată în 1845, și pusă sub patronajul « cetățeanului Lamartine ». Din această societate, condusă de un comitet alcătuit din munteni și moldoveni, radia toată propaganda în sprijinul unirii Principatelor. În aceste împrejurări, M. Kogălniceanu, care, după cum s'a văzut mai sus, se înscrisese și el ca membru protector în societate, împreună cu sora sa Elencu și cu fratele său Alecu, din Octomvrie 1847, ia și el parte la lupta comună pentru apărarea drepturilor Principatelor române. În manuscriptul cu nr. 1175, foaia 205, se găsește o notiță scrisă de mâna lui Kogălniceanu cu titluri de studii și articole destinate ziarelor și revistelor parisiene. În această notiță, sub nr. 2, se găsește însemnat: *Voyage sur le Bas-Danube*. Este titlul cu care trebuia să înceapă schița noastră de autobiografie, căci ea se sfârșește astfel: « Voilà la suite d'événemens auxquels nos lecteurs doivent le petit *voyage sur le Danube* que je compte leurs exposer ». « Autrement je serais arrivé à Paris, je n'aurais pas *navigué sur le Danube*, et aujourd'hui les charmantes lectrices de la revue n'auront pas été obligées de lire les pégrinations étranges d'un Moldave ».

Cu lacunele pe care le au bibliotecile noastre și în împrejurările de azi nu ne este posibil să verificăm dacă acest articol a fost sau nu publicat în Franța, dar chiar dacă ar fi fost publicat, schița autobiografică, total necunoscută la noi, își are interesul ei deosebit. Ea cuprinde câteva amănunte interesante despre anii lui de studii la Lunéville, în casa abatelui Lhommé, ca discuțiile cu bătrânul său profesor

pentru abonamentul la ziarul *Caricature*, în care caricaturiştii republicani Philippon şi Daumier biciuiau cu desenul lor incisiv stăpânirea lui Ludovic Filip. (« Que dira monsieur le sous préfet, me disait-il tout rouge de colère, quand il saura que je reçois dans ma maison cette abominable feuille »).

Sunt de asemeni câteva amănunte inedite privitoare la primele lui impresii în capitala Prusiei, mai ales privitoare la profesorul său Gans — pe care l-a audiat ca student al universităţii din Berlin, înscris, după cum se poate vedea din foaia matricolă, la 27 Octomvrie, 1837 ¹⁾.

S'a pretins că, în discursul rostit de Kogălniceanu în şedinţa solemnă a Academiei, accentele de caldă admiraţie pentru cultura germană (« Toată viaţa mea, şi tânăr şi în vârstă coaptă, am mărturisit... că culturii germane, că universităţii din Berlin, că societăţii germane, bărbaţilor şi marilor patrioţi cari au operat realţarea şi unitatea Germaniei, dătoresc în mare parte tot ce am devenit în ţara mea şi că la făclia patriotismului german s'a aprins *făclia patriotismului meu român!*... Da Universităţii din Berlin a doua mea mumă...) sunt cuvinte de curtenie faţă de Regele Carol I de Hohenzollern, că, de fapt, la Berlin, el n'a cunoscut viaţa propriu zis prusiană, ci tot pe cea franceză, fiindcă a stat în casă la pastori francezi şi a petrecut în mijlocul coloniei franceze; că « în casă vorbea franţuzeşte, slujba la biserică o asculta Dumineca şi sărbătorile în franţuzeşte la biserica protestantă a coloniei franceze »; că « se ducea la reprezentatii teatrale franceze, iar operele principale publicate de el la Berlin sunt scrise tot în limba franceză », şi că, în sfârşit, « Kogălniceanu avea chiar aversiune pentru societatea şi viaţa special germane » ²⁾. Autobiografia pe care o publicăm mai jos pune capăt acestor discuţiuni, căci, înainte cu mult de întronarea Regelui Carol şi într'un articol destinat publicului

¹⁾ Cf. D. C. Amzăr, *Studenţi români în străinătate în Cercetări literare publicate de N. Cartojan*, III. Buc., 1940, p. 219 şi IV, 1940, p. 219.

²⁾ P. V. Hanuş, *M. Kogălniceanu, Scrisori 1834—1849*. Minerva, 1913, p. XIV). La fragmentul de scrisoare din primele zile ale lui Kogălniceanu în Berlin, în care se plânge de plictiseală, reproduş la p. XV, se pot opune rândurile din 1/13 Septemvrie: « En Allemagne on est plus tranquille; l'instruction est plus profonde; les mœurs sont plus innocents et les coutumes plus patriarcales » (*ibid.*, p. 141).

mare francez, Kogălniceanu făcea aceleași mărturisiri: « Gans qui du haut de sa chaire avait eu le courage de dire devant un public d'étudiants et d'employés prussiens: Messieurs, la révolution française était une nécessité, Gans fit pour moi ce qu'aurait pu faire en France le grand enseignement du collège de France; il développa dans mon cœur ces idées de liberté, cette ardente foi dans un meilleur avenir qui ait fait ma force et mon salut dans toutes les persécutions ».

Firește că nu se poate nega influența franceză asupra formării spirituale a lui Kogălniceanu. De altfel ideile de libertate ale revoluției franceze pătrunseseră și în Germania. Gans însuși petrecuse mai înainte la Paris și vizitase cenacul doamnei de Récamier, prietena lui Benjamin Constant și a lui Chateaubriand.

Autobiografia se păstrează în colecția de manuscrise românești a Academiei Române, sub cota 1175, f. 205. Textul este scris din fuga condeiului — pe alocurea aproape ilizibil — după cum se poate vedea din facsimilele dela sfârșit. Pentru luminile nouă pe care le proiectează asupra vieții și personalității marelui îndrumător al generației dela 1848, socotim util a o reproduce aci, acum când se împlinesc 50 de ani dela moartea lui.

AUTOBIOGRAFIA

(TEXTUL)

C'était à la fin de juillet 1834. Il y avait à peine une année que je me trouvais au collège de Lunéville avec les fils du Prince régnant de Moldavie, et trois autres jeunes moldaves. Après avoir fait mes classes, je devais aller à Paris, la ville féerique, l'Eldorado, le Paradis de tout Moldovalaque.

Un journal français, je ne me rappelle plus lequel, n'ayant rien de mieux à faire, eut la fantaisie de publier sur notre compte, un canard. Le Prince de Moldavie, disait cet estimable journal, avait envoyé à Lunéville ses fils avec deux cents autres jeunes gens pour y faire leurs études. Voilà que tous les autres journaux reproduisent l'énorme canard, et de là des commentaires, des éloges pour le hospodar qui ne voulait rien moins que planter tout-à-coup sur les bords du Danube et du Prut la civilisation européenne et faire de la Moldavie une seconde France. Cette fausse nouvelle inquiéta à Iassi quelques hauts personnages sur les tendances libérales du chef de l'Etat; celui-ci pour leur donner un éclatant démenti, ne trouva rien de mieux que de nous enlever de Lunéville, et de nous faire conduire à Berlin, comme si en Prusse aujourd'hui les idées ne travaillent pas tout autant qu'en France.

Je dus donc prendre congé de la ville favorite de ce bon et dernier duc de Lorraine, Stanislas Lesczynski, du bon abbé Lhommé, respectable ecclésiastique qui m'aimait parce que je savais le grec, et m'abhorrait parce que j'étais abonné à

la Caricature (c'était avant les lois de Septembre). Que dira Monsieur le sous préfet, me disait-il tout rouge de colère quand il saura que je reçois dans ma maison cette abominable feuille ! Je dus donc quitter Lunéville ; je revu à Strassbourg le monument de Kléber, ce général si beau si gracieux si républicain ; je repassais le pont de Kehl, je dis adieu à la France sans avoir vu Paris, Paris la ville enchantée qui de l'âge de six ans lorsque je balbutiais les fables de Lafontaine était le mot cabalistique qui enfiévrerait tout Iassi : Apprenez bien me disait mon maître, et vous irez voir Paris. J'allais à Berlin, mais ne voilà-t-il pas que moi qu'on retirait de la France pour me prévenir de la contagion des idées révolutionnaires, et où je n'avais pas vu la moindre émeute, j'arrivai dans la capitale de la Prusse juste pour assister à une grande émeute qui ne s'en fallut que de bien peu pour devenir une révolution. J'y entrai le 3 août, la fête de Guillaume III. Tout le peuple était en révolte parce que la police lui avait défendu de tirer des pétards en l'honneur de son souverain. Je parvins par la rue de Sous les Tilleuls ; on brisait les bancs de pierre, on devastait les magasins des confiseurs plutôt que ceux des armuriers. On priait les sentinelles de se retirer de côté pour que le peuple puisse casser les réverbères et les braves soldats se retiraient. Enfin on dut faire avancer la garnison, et ce n'est qu'après trois jours qu'on parvint à faire rentrer dans le devoir ce brave peuple de Berlin qui se disait gêné : est-ce que notre roi ne vaut pas même un peu de poudre (Ist denn unser Koenig nit mer a ¹⁾ Schuss pulver werth) Voilà la première impression, voilà la première leçon d'absolutisme et d'idées conservatrices que je reçus dans la capitale de la Prusse. J'y passais quatre ans de ma vie. Gans qui du haut de sa chaire avait eu le courage de dire devant un public d'étudiants et d'employés prussiens : Messieurs la révolution française était une nécessité, Gans fit pour moi ce qu'aurait pu faire en France le grand enseignement du collège de France, il développa dans mon coeur ces idées de liberté, cette ardente foi dans un meilleur avenir

¹⁾ Popular, pentru: nicht mehr einen.

qui ont fait ma force et mon salut dans toutes mes persécutions. En 1838 je dus retourner en Moldavie; il serait superflu et ennuyeux de raconter au grand public de Paris toutes les déceptions, toutes les souffrances que j'ai éprouvées dans ce coin de terre malheureux qu'on appelle la Moldavie. Sept ans ma poitrine y fut comprimée, sept ans j'y ai dû respirer l'air fétide de la corruption qui tue ce pauvre pays. Puis après bien des efforts, après d'immenses sacrifices, pendant lesquels une seule idée venait me soutenir, comme l'étoile qui guide le nautonier, l'idée de revoir Paris. En 1884, je crus que je pourrais réaliser mon projet; j'avais mon passeport, j'étais à Vienne, j'étais presque à Paris; mais la fatalité devait une seconde fois, Messieurs, m'arrêter dans ma route. Deux jours après mon arrivée dans la capitale de l'Autriche, un Monsieur se présenta chez moi; c'était le baron de Philippsborne, agent du Prince de Moldavie et d'une foule d'autres princes meklembourgeois, serbiens, saxons, valaques et que sais-je encore. Il venait m'intimer l'ordre de ne plus avancer et de retourner en Moldavie; Paris m'était défendu. J'y pouvais écrire dans les journaux, j'y pouvais raconter comment en Moldavie on m'avait interdit trois revues, l'une parce qu'elle avait dit qu'un diplomate russe devait savoir le whist, une autre parce que j'avais cité un proverbe moldave, une troisième parce qu'elle s'appelait Progrès. J'eus beau crier, j'eus beau aller voir et l'ambassadeur de Turquie, et l'ambassadeur de Russie et la chancellerie du Prince Metternich. On me renvoyait comme une balle de l'un à l'autre; mais le résultat de toutes mes démarches fut qu'après deux mois d'ennuyeux séjour à Vienne je dus me décider à renoncer encore une fois à Paris, à la France, et à prendre le bateau à vapeur, pour retourner en Moldavie par le Danube.

Voilà la suite d'événemens auxquels nos lecteurs devront le petit voyage sur le Danube que je compte leur exposer. Il a fallu que le canard publié par les journaux de Paris aille réveiller l'attention des cabinets sur mon séjour à Lunéville, il et a fallu que la diplomatie autrichienne, russe, et ottomane, se mette à la disposition de l'Agent du Prince de Mol-

davie pour m'empêcher de venir à Paris voir danser la Grisi, admirer Rachel, prendre mes glaces chez Bortoni (?) et dîner au café de Paris, pour que je sois obligé de faire le voyage du Danube. Autrement je serais arrivé à Paris, je n'aurais pas navigué sur le Danube, et aujourd'hui les charmantes lectrices de la revue n'auraient pas été obligées de lire les pérégrinations étranges d'un Moldave. Heureusement que . . . ¹⁾).

¹⁾ Restul lipsește.

WILHELM DE KOTZEBUE
CĂTRE M. KOGĂLNICEANU

Scrisorile amintite mai sus ale (pag. 8) lui Wilhelm — seamănă în franțuzește G<uillaume> — de Kotzebue către M. Kogălniceanu sunt destul de interesante ca să ne oprim aci și asupra lor.

Wilhelm de Kotzebue, Germano-rus din țările Baltice, era fratele lui Carol, cunoscutul consul al Rusiei la Iași și la București. S'a căsătorit cu Aspasia Cantacuzino, fiica lui Gheorghe Cantacuzino și a Aspasiei Gorciakoff ¹⁾ și după căsătorie a trăit vieată de adevărat boier moldovean pe moșia Baloșeștii, din județul Neamțu. Mai târziu, a părăsit țara, fiind numit consul rus la Berna și apoi la Leipzig. A contribuit mult la trezirea interesului în Germania pentru țara și poporul nostru prin publicațiile sale: *Aus der Moldau Bilder und Skizzen*, 1860 (tipărite în românește la 1884 și în 1920 cu prefață de Gala Galaction), *Laskar Vioresku* 1863 (tradus în românește de Ana Maiorescu și publicat în *Convorbiri Literare* pe 1887—1888 și în volum la 1892; retipărit la Iași în 1920 cu o prefață de M. Sadoveanu); *Rumänische Volkspoesie, gesammelt und geordnet von B. Alecsandri*. Berlin, 1857. Pentru talentul său literar, pentru simpatia față de țara și poporul nostru și pentru serviciile aduse culturii noastre prin traducerile lui, Academia Română, pe temeiul unei propuneri semnate de V. Alecsandri, Iacob Negruzzi, Titu Maiorescu, Ion Ghica, V. A. Urechiă, Al. Papadopol Calimah și I. Massim, l-a ales, în ședința din 1 Aprilie 1884, membru onorar (Arhiva Academiei Române, Dosarul IV, sesiunea generală 1884, nr. 23 din 1 April 1884, fila 97—98).

¹⁾ V. și C. Gane în *Arhiva Românească*, t. V, 1940, p. 208.

Scrisorile lui Kotzebue către Kogălniceanu se păstrează în colecția de manuscrise a Academiei Române, sub nr. 1167, f. 357—358 și 388—389. Ele desvăluie strânsele legături de prietenie dintre autorul german și Kogălniceanu, proiectele de traduceri ale aceluia din proza literară românească; încrederea deosebită pe care o avea în spiritul critic ale confratelui său român și aduc — dacă mai era nevoie — un nou argument în sprijinul paternității lui Alecu Russo asupra *Cântării României*.

Pentru interesul istoric pe care-l prezintă aceste scrisori, credem util a le publica în întregime aci.

SCRISORILE

I.

Balousseszty, 12 Avril, 1856.

Je viens vous demander un grand service, cher Monsieur Kogalniczeano, — et un service qui, si vous me l'accordez, mettra votre patience à une rude épreuve. Ma seule excuse est le but que je poursuis — quant à celui-là je suis sûr que vous l'approuverez. Voici ce dont il s'agit.

Depuis longtemps je travaillais dans ma tête le plan d'un ouvrage que je voulais publier sous le titre de: *Skizzen zu einem Bilder der Moldau* ¹⁾. Il ne s'agissait naturellement ni de géographie, ni de statistique — c'est le côté moral, ou plutôt immoral que je voulais reproduire dans une série d'esquisses légères. Le manuscrit ci-joint formerait le premier volume. La préface vous en expliquera en deux mots la tendance, et je n'ai pas blagué dans cette préface: je n'ai vraiment aucun amour-propre d'auteur. — Donner un coup d'épaule à la presse pour fonder une opinion publique voilà ce que j'ai voulu.

¹⁾ A apărut sub titlul: *Aus der Moldau Bilder und Skizzen*.

Mais la nature même de mon sujet devait nécessairement me faire toucher aux plaies vives de la société; je ne dis certainement que la vérité, mais il m'est impossible de me défendre d'un sentiment de crainte: comment les Moldaves jugeront-ils mon ouvrage, et ne me jetteront-ils pas la pierre d'avoir osé étaler leur « linge sale » devant le public? Voudront-ils m'accorder le droit d'élever la voix à moi étranger, reçu au milieu d'eux? Ne blâmeront-ils pas cette manière extraordinaire de témoigner sa reconnaissance pour une hospitalité de neuf ans?

C'est à vous, cher monsieur Kogălniczano, que je demande une réponse à ces questions, à vous Moldave, à vous publiciste, à vous homme d'esprit. Vos occupations ne vous permettront pas de lire mon *Laskar Vioresku* en entier, mais feuillotez-le, je vous prie, en gardant votre patience pour les derniers chapitres — vous en saurez toujours assez pour porter un jugement.

J'ai voulu d'abord communiquer le manuscrit à plusieurs personnes distinguées sachant l'allemand comme vous, telles que Ralet, Hourmousaky etc., mais ça m'aurait donné l'air d'une prétention qui est loin de mon cœur, et au fait la censure du rédacteur de *l'Etoile du Danube* me suffira.

Si votre tems ne vous permet pas de me rendre ce service, j'espère au moins que vous ne m'en voudrez pas de vous avoir importuné. Dans tous les cas je vous prie de me renvoyer le manuscrit aussitôt que faire se pourra.

Je vous avoue que j'attends votre réponse avec impatience — soyez sévère et juste.

À vous de cœur
G. Kotzebue

Slanik, 8 Juillet 1856.

2.

Cher monsieur Kogalniczeanu,

Je travaille avec zèle à mon recueil « Proben moldauischer Litteratur » et le paquet de traductions gagne de l'embonpoint de jour en jour. Lapuschniano est prêt; L'histoire d'un

ducat et d'une para également; Trois jours de l'histoire de Moldavie idem — mais j'ai découvert à mon grand regret que ce dernier article n'est pas terminé. *Je vous supplie* de ne pas assassiner de sang froid votre réputation d'historien moldave, et de m'envoyer *absolument* la fin de votre charmant article. Je vous assure, que j'ai été frappé par la manière dont vous traitez votre sujet. Si par hasard l'Histoire des trois jours n'était pas même couchée sur papier en entier, j'espère que vous l'achèverez —, mais en ce cas je vous prie d'y intercaler une page, spirituelle comme elles le sont toutes, sur la manière dont le Moldave envisage sa position vis-à-vis de l'étranger; — vous saurez bien amener une occasion pour vous expectorer (*sic*)¹⁾ sur ce point important qui ne pourrait que rendre plus vif l'intérêt que je voudrais inspirer à l'Allemagne par ma publication.

Ce matin j'avais entrepris le *Chant de la Roumanie* d'Aleco Russo. La prose poétique de ce chant mérite certainement l'éloge que vous m'en aviez fait, mais il ne vaut rien pour ma collection. Il faudrait que je l'accompagne de longues notes historiques explicatives qui arrêteraient le lecteur à chaque pas et fatigueraient son attention: ça ne me va pas — je veux qu'il lise d'un trait, qu'il soit amusé en même tems qu'intéressé et, je l'espère, agréablement surpris.

En fait de poésies j'ai traduit jusqu'à présent deux pièces de Konaki, deux ballades populaires d'Alexandri, l'appel à la jeunesse roumaine de Kretzianu et une petite chanson patriotique très gentille de K. Negruzzi. Les fables de Donicz me manquent. Vous me rendriez un grand service, cher monsieur Kogalniceanu, si vous vouliez lui en demander un exemplaire pour moi, mais avec l'indication des fables originales — il en a traduit une quantité sans nommer ses auteurs ²⁾).

¹⁾ Este probabil aci o aluzie la critica aprigă a lui Kogălniceanu împotriva xenomaniei boierimei moldovene care acorda cu o bunăvoință exagerată ospitalitatea și protecția streinilor, dar disprețuia ceea ce era pământean.

²⁾ Au apărut în volumul *Rumänische Volks poesie*, Berlin, 1857, cu următoarele poezii populare din colecția lui Alexandri: *Miorița*, *Constantin Brâncoveanu*, *Toma Alimoș*, *Codreanu*, *Soarele și luna*, *Mădăstirea Argeșului*, *Ștefăniță Vodă*, *Mihu Copilul*, *Holera*, *Grue-Grozovanu*, *Vidra*, *Blestemul*, *Kira*, *Movila lui Burcel*, *Fata câdăului*, *Cântec popular*, *Biserica dela Podoleni*, *Înșird-te mărgărite*. Din Conachi:

Vous trouverez peut-être que je vous embête, mais je vous prépare un plus grand ennui encore: il faudra qu'un jour vous écoutiez la lecture des articles historiques: je crains d'y avoir fait des brioches par rapport aux descriptions de costumes et autres choses de ce genre.

Je quitte le 25 de ce mois Slanik, où, soit dit en parenthèse, il n'y a presque personne, et où nous jouissons de 4 ou 5 déluges par jour. Soyez assez aimable, mon ami, pour me faire trouver sous mon adresse, chez M. Tebinka, pharmacien à Roman, ce que je vous demande. Je voudrais terminer tout l'ouvrage avant mon départ pour l'Allemagne. Puis-je compter sur votre amitié?

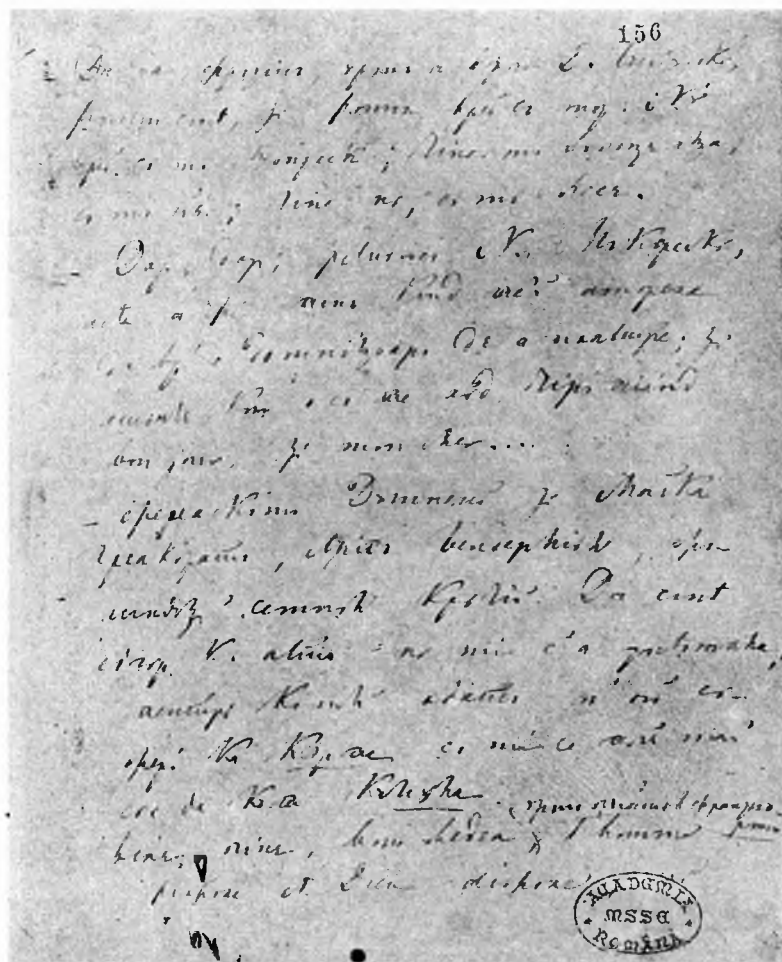
Que faites-vous de Laskar Vioresku?

Portez-vous bien, cher monsieur Kogalniczanu, et agréez l'assurance de mon sincère dévouement.

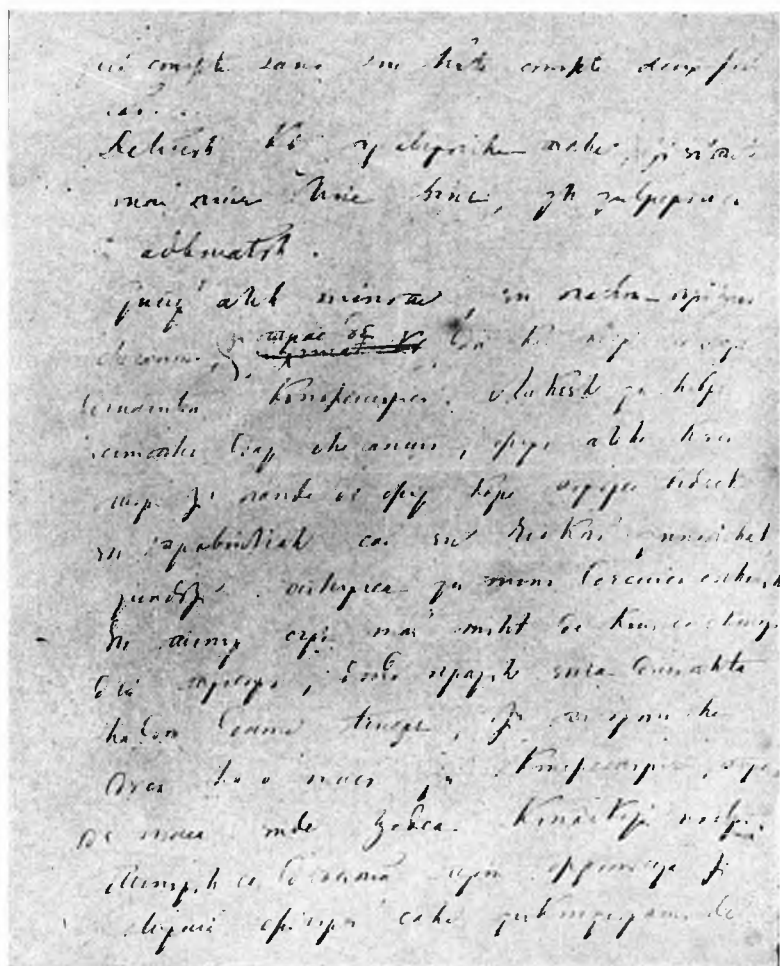
G. Kotzebue

Je serais enchanté d'avoir pour mon recueil, quelque chose d'oriental de Démètre Rallet — mais malheureusement sa paresse de poète ne lui permet pas de jamais rien finir!

Intr'un rediu de dimineață, Omule slabă fiindă. Din Sion: Limba românească. Din Bolintineanu: Cântec din exil. Din C. Negri: Cântec popular. Din Crețeanu: La junimea romând. Din C. Negruzzi: Eu sunt Român.

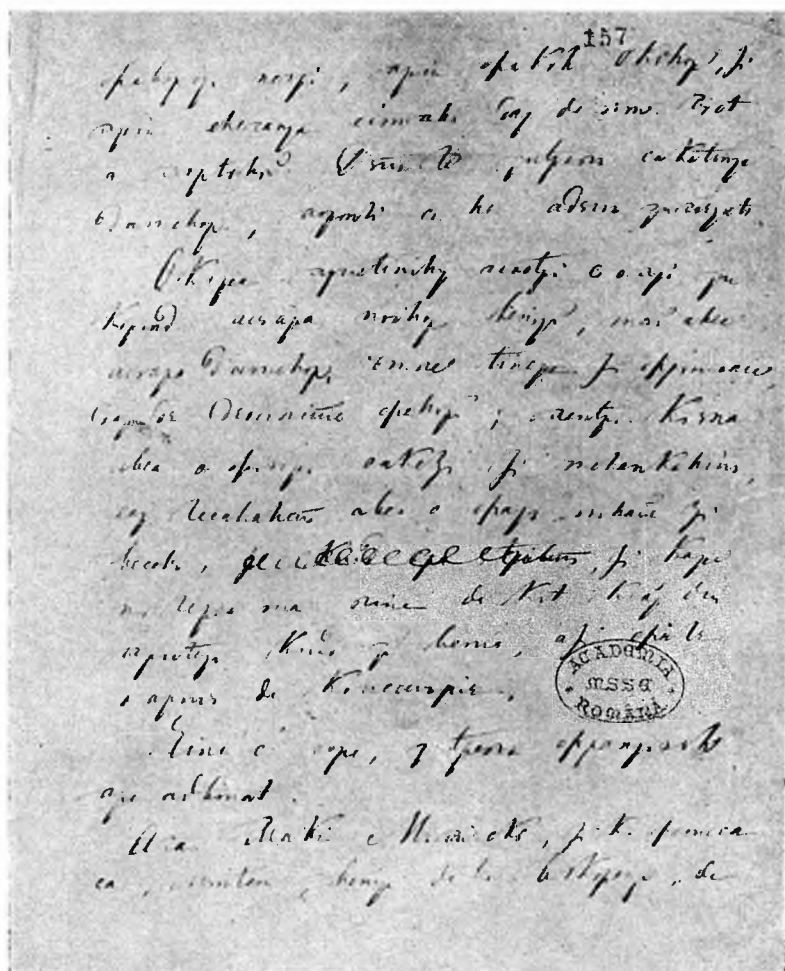
Fragment din romanul *Tainele inimei*. Autograful lui Kogălniceanu.
 Ms. Nr. 1172 din Bibl. Acad. Rom. f. 156 r.
 (vezi mai sus p. 46 rând 8 sq.)

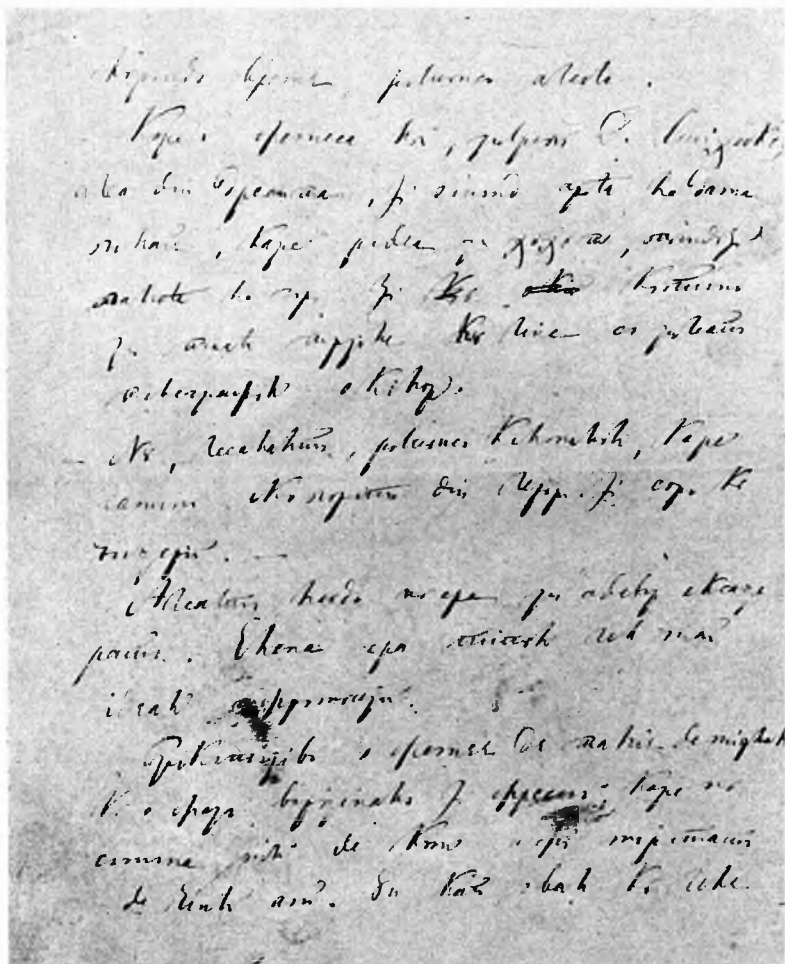
Fragment din romanul *Tainele inimei*. Autograful lui Kogălniceanu.

Ms. Nr. 1172 din Bibl. Acad. Rom. f. 156 v.

(vezi mai sus p. 46 rând 19 sq.).

Fragment din romanul *Taietele inimei*. Autograful lui Kogălniceanu.
Ms. Nr. 1172 din Bibl. Acad. Rom. f. 157 r.
(vezi mai sus p. 46 rând 6 de jos sq).

Fragment din romanul *Tainele inimei*. Autograful lui Kogălniceanu.
Ms. Nr. 1172 din Bibl. Acad. Rom. f. 157 v.
(vezi mai sus p. 47 rând 7).

[illegible]

Fragment din romanul *Tainele inimei*.
Ms. Nr. 1174 din Bibl. Acad. Rom. f. 421 r.
(vezi mai sus p. 48 rând 20 sq.).

221
 l'ont été publiés en 1834. Il y avait à peine une
 année qu'il venait de s'établir à Lemberg avec
 la fille du Prince régnant de Moldavie, et trois
 autres jeunes Moldaves. Après avoir fait mes
 devoirs je devais aller à Paris, la ville française
 d'Elzévir, la ville de l'Université de la Sorbonne.
 Les gouvernements français, par un rapport plus ou moins
 de même, s'occupaient de faire, entre la Sorbonne
 de publier, sur notre compte, nos connaissances
 en sciences exactes. Le Prince de Moldavie
 désirait les connaître, avait envoyé à Lemberg
 en fils avec deux cents autres jeunes
 gens qui pouvaient faire leurs études. Parmi
 eux les jeunes gens s'occupaient
 d'écouter, et de là des conversations
 des élèves pour le chef de l'école de Lemberg
 qui en voulait un moins pour planter ses
 tentes à l'ouest sur les bords du Danube
 et en fait la civilisation européenne, et de
 faire de la Moldavie un monde libre.
 Mais, se sentant dégoûté de cette forme
 universelle injuste, j'ai pu par la suite
 personnellement, sur les conditions littéraires de
 chef de l'Etat, et de là pour leur éducation
 se faisant de même, en même sens de même
 que de nous exclure de Lemberg, et de
 nous faire conduire à Paris, comme

O autobiografie necunoscută a lui M. Kogălniceanu

Ms. Nr. 1175 din Bibl. Acad. Rom. f. 221 r.

(vezi mai sus p. 54).

n'at Proust angano' lui, la ides m'atranat
 pur hui aulant pu'm brane. p' den dore
 p'nter Laca p'nter corp' de la vili-fante
 de de bon et tenuir duc de Proust, d'ant
 Lesczinski, oler la abli d'hommei respectabile
 ecclésiastique qui m'aimant p'ce p' m'ce
 ligue, et m'abhorrait p'ce p' m'ce
 abhorrait m'ce a' la l'écriture / c'était
 avant la loi de septembre / et p' m'ce
 d'rie, d'ce m'ce la d'ce p' m'ce, d'ce d'rie, et
 d'ce r'ce de cauler, p' m'ce d'ce p' m'ce
 p' m'ce d'ce ma m'ce c'ce abominable
 feuille : p' m'ce d'ce p'nter Lesczinski,
 p' m'ce d'ce d'ce p' m'ce, et la m'ce
 de Kilek a p'nter m'ce, m'ce p'nter
 m'ce p'nter p' m'ce p'nter de
 Kilek, d'ce m'ce d'ce Paris, Paris
 la ville m'ce p' m'ce de d'ce d'ce
 m'ce p'nter p'nter la p'nter de
 d'ce p'nter, d'ce la m'ce ecclésiastique
 p'nter p'nter d'ce Paris : Apprendre
 m'ce d'ce m'ce m'ce et m'ce
 m'ce Paris. p' m'ce : d'ce, d'ce
 m'ce - A et p' m'ce p' m'ce
 de la p'nter p' m'ce p'nter de la
 m'ce de la m'ce m'ce, et
 m'ce p' m'ce p' m'ce la m'ce m'ce
 p' m'ce d'ce la capitale de la Proust

O autobiografie necunoscută a lui M. Kogălniceanu.

Ms. Nr. 1175 din Bibl. Acad. Rom. f. 221 v.

(vezi mai sus p. 54 rând 6 de jos)

POPOARELE BALCANICE ÎN FOLKLORUL ROMÂNESC

DE

ARTUR GOROVEI
MEMBRU DE ONOARE AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 17 Octomvrie 1941

Relațiunile economice și sociale dintre Români și popoarele vecine, au influențat asupra spiritului lor și au determinat apreciații asupra trasăturilor caracteristice ale indivizilor de altă naționalitate, cu cari au venit în contact. Aceasta este originea diferitelor proverbe, anecdote, cântece — într'un cuvânt originea tuturor produselor folklorului românesc.

Unele dintre popoarele balcanice sunt adeseori menționate în folklorul nostru.

O excepție fac numai Sârbii, despre cari se aud foarte puține mențiuni.

Iată un joc de cuvinte — sau mai bine o epigramă — pe care cei tineri o strigă în jocul lor:

Pe dealul cu florile
paște Sârbul oile
și Sârboaica caprele;
Sârboaica s'o mânia,
ș'o luat un corn de țap
ș'o pălit pe Sârbu 'n cap ¹⁾).

Sau:

Pe dealul cu florile
paște Sârbu oile
și Sârboaica caprele
Sârbu și-o pierdut sumanu,
și Sârboaica peștimanu ²⁾).

¹⁾ *Șezătoarea*, revistă de folklor, I, p. 198. Folticeni.

²⁾ *Idem*, XXIII, p. 86.

Așa se strigă la joc, în Bucovina, o variantă a primei versiuni din județul Suceava (astăzi numit județul Baia).

Românul crede că este mai priceput decât reprezentanții celorlalte popoare, și de aceea râde așa de frumos de dâșii.

De aceea în zicătorile Românilor găsim apreciații defavorabile despre inteligența oamenilor de altă naționalitate:

Cal verde și Sârb cuminte nu s'a văzut ¹⁾.

*Sârbu bleotu
care dă cu cotu* ²⁾.

*Sârbu bleotu
dăi cu cotu ;
dăi în pat,
dăi sub pat* ³⁾.

În legătură cu acest proverb, este și următoarea SNOAVĂ:

«Un Sârb se cununase cu o Româncă și o adusesse în casa părinților. Aci toate greutățile gospodăriei căzuse în sarcina ei; chiar când se așeza la masă, ea trebuia să aducă mâncarea pe masă, ea să schimbe blidurile, ea să aducă de băut, și câte și câte. Câtea, socrul ei, se punea frumos pe mâncare și fără să mai aștepte pe nora sa, cum isprăvea, se scula zicând:

Mâncat, nemâncat,
sculat,
Dumnezeu săturat.

Și biata noră rămânea flămândă. Azi așa, mâne așa, până când ajunse vestea la urechile părinților fetei. Aceștia, vrând să învețe pe Sârb cum trebuie să stea omul la masă, îl poftesc la dâșii și îl ospătează cum se cade. Sârbu bleotu dă cu cotu, mănâncă bine și de toate, dar de unde să priceapă gândul Românilor.

Atunci fratele nevestei merge a doua zi la Sârb, asupra mesei, și-l ține de vorbă până ce mănâncă ceilalți comeseni. Atunci se scoală zicând:

¹⁾ I. A. Z a n n e, *Proverbele Românilor*, VI, p. 308.

²⁾ Idem, p. 309.

³⁾ Idem, p. 309.

Mâncat, nemâncat,
sculat,
Dumnezeu săturat.

Sârbu n'avu încotro și se scoală. Românul rămase să doarmă acolo. Peste noapte, fiindu-i foame, bietul Sârb ne mai având ce mânca, se duce în fundul grădinii să-și potolească foamea cu câteva foi de varză. Românul, care-l pândea, începe să svârle cu bolovani într'însul făcându-se a crede că este o bivoliță care prăpădește varza socrului. « Câtea 'n varză, Câtea 'n varză! », îi șoptește încet Sârboaița, care știa șiretenia lucrului. Flăcăul se face că nu pricepe și dă de tot și strigă: « Câte, necâte, eu nu știu. Atâta știu că bivolițele prăpădesc varza socrului! ». În sfârșit lămurește lucrul. « Tu o zi nu ai putut răbda de foame; dar sora mea cum credeai că o să trăiască nemâncată » zice Românul, luându-și căciula și ducându-se la treaba lui » ¹⁾.

Alte proverbe, privitoare la Sârbi:

*A perdut Sârba zeveica
și-o cată Sârbu cu leuca* ²⁾.

— *Cralaviciu Marcu*
n'ai văzut pe dracu?
— *Ba l-am văzut în târg,*
călărind pe-un Sârb ³⁾.

Acestea sunt proverbele despre Sârbi, foarte puțin sarcastice, față cu celelalte care se spun despre Bulgari și despre Greci:

Dracul a mai văzut cal verde, porc deochiat și Bulgar deștept ⁴⁾.

O SNOAVĂ despre aceasta:

« Intr'un an, e mult de atunci, fiind apele mari, trestia, papura și șovarul au fost înneceate, și n'au dat nicio recoltă, în bălțile dela gura Siretului.

Dedu Ivan, grădinar vestit în partea locului, porni cu flăcăii săi dela grădină să culegă șovar de peste Dunăre. Cu

¹⁾ Z a n n e, *op. cit.*, p. 621.

²⁾ Idem, p. 310.

³⁾ Idem, p. 310.

⁴⁾ Idem, VI, p. 23.

această plantă se împletește ceapa în funii și se leagă multă marfă de grădinărie în mănunchi, ca să vie bine la încărcat și la vânzare. Dedu Ivan, om mintos, cum sunt mulți în neamul lui, cu gândul la câștig și la economie, ca să nu plătească luntrașilor multe parale, închiriază o luntre mică, încăpătoare pentru un singur om. De luntre leagă o grindă; pune pe unul din oamenii săi să mâne luntrea, iar pe ceilalți îi pune călare pe grindă, legându-i pe toți la picioare, să nu alunece de pe grindă.

Pe malul stâng al Dunării lucrul merse bine; pe la mijlocul Dunării grinda se răsuci, și toți Bulgarii veniră cu capul în apă și cu opincile în sus. Luntrașul mâna mereu până la celălalt mal.

Dedu Ivan, când băgă de seamă bine, ceata sa ajunsese la malul drept. Când îi văzu cu opincile la soare, se făcu foc. Numai decât porunci la un alt flăcău, ce rămăsese cu dânsul, să sară într-o luntre și să pornească numai decât pe ceilalți flăcăi la lucru. Ce? acumă e vreme de uscat opincile la soare!

Și apoi să mai zici: « *cal verde și Bulgar cu minte* » ¹⁾.

ALTĂ SNOAVĂ:

« Un Bulgar găsisese o cismă pe drum, și o duse la grădină. După ce o arătă la toți, niciunul nu știu ce lucru poate să fie, și la ce slujește. O vede și Dedu Ivan. El, ca om priceput, îi zise îndată: Bre! asta e toc de târnăcop » ²⁾.

Morarul, stând toată ziua în sgomotul morii, iese năuc, prost. De aceea proverbul:

*Ce-mi e cap de Bulgar,
ce-mi e cap de morar* ³⁾.

Bulgarii au luat Țarigradul cu prazul în mână.

Iată și SNOAVA care explică proverbul:

« Odată în vremea veche, când ploua cârnați și ninge pe miriște, ce se gândiră, ce se socotiră Bulgarii, nu, ca să dărâme Țarigradu și mai multe nu. Vorbiră, se plănuiră, și la lucru

¹⁾ Z a n n e, *op. cit.*, VI, p. 23.

²⁾ Idem, p. 24.

³⁾ Idem, p. 25.

băiete! Dedu Ivan, ca ăl mai bătrân și mai bătut la na-glava, dete poruncă să se strângă flăcăi tot unu și unu gata de resbel, căci vezi d-ta, resbel era să dărâmi Țarigradu! asta nu era o glumă.

La porunca lui Dedu Ivan, se strânse o ceată de flăcăi vârtoși și viteji, cum numai în neamu bulgăresc se poate găsi.

— Ce poruncă? întrebare flăcăii.

— Să mergem la Țarigrad, să-i dărâmam pe Turci, ca să-i prăpădim după fața pământului, răspunse cu curaj Dedu Ivan.

— Să mergem, să mergem! răspunseră flăcăii pe întrecere.

Bine, băieții aveau curaj, dar arme? Tufă! Ce e de făcut? Cu ce or să dărâme flăcăii Țarigradu? Cu palmele? Cu mâinile goale? Asta nici nu e de vorbit barâm. La Țarigrad trebuie arme, nu glumă! Și Bulgarii nu văzuseră arme în ochi, de când îi fătase iapa.

Ei, atunci ce e de făcut?

— Să luăm ciomege mari, răspunse un flăcău, care era mai cu minte.

— Ași, ciomege! răspunse Dedu Ivan.

— Ei, atunci? întrebare flăcăii cu gurile căscate.

— Apoi tot eu să vă învăț, măi copii, ca ăl mai bătrân. Ia să luăm toți câte o legătură de praz, că uite ce e: la vreme de nevoie, avem și ce mânca, și apoi prazu ustură și al dracului, când ai pocni Turcu, cade jos numai de usturimea prazului. Și apoi unde mai pui că prazu e ieftin și se găsește berechet pe la noi.

— Bravoooo! strigară flăcăiașii noștri, să trăiască Dedu Ivan.

Și se năpustiră toți pe grămezile cu praz și înhățară toți câte o legătură de praz, d'ăle mari, și la Țarigrad, băiete.

Dedu Ivan, cu nădragii largi, o luă înainte cu legătura de praz în cârcă, ca să dea curaj băieților.

Și merșeră, merșeră mereu, o zi, două, nouă și adevărat câte nu știu, dar știu că era cât p'aci să mănânce tot prazu pă drum și să n'aibă cu ce să se mai bată la Țarigrad, Doamne păzește de una ca asta!

Dar norocu lui Dedu Ivan nu se deslipea de el, cum nu se deslipește apa de vidră: zăriră Țarigradu. Cum îl zăriră,

Dedu Ivan făcu curaj băieților: uite, mă băieți, Țarigradu, jucărie de copii, nu altceva. N'avem ce de el până în prânz. De prânz trag nădejde să mâncăm înăuntru în Țarigrad. Hai, mai îmbucați câte o lecuță de praz, dar alegeți foile, că cu cotoarele trebue să ne batem.

Așa făcură băieții lui Dedu Ivan, făcură burțile doldora de foi de praz și luară cotoarele la umăr, cum ar lua alții puștele. Mă rog, ostași nu erau? Merseră gata de resbel la porțile Țarigradului. Dedu Ivan se uită la ziduri și luă sama ca să vadă cam ce ar fi de făcut, cum adică să dea ordine de atac. Să se puie cu prazul pe ziduri, ași! aud Turcii din năuntru, când s'or sfărâma pietrele și poate or ieși de frică. Mai bine să împingă încet zidu peste Turci, ca să-i apuce pe toți, să nu rămâie niciunu neturtit. Așa se gândi și dete ordin Dedu Ivan, ghinăralu ăl cu na-glava plină de minte, ca curtea bisericii de iepuri, ca să puie toți flăcăiii spatele în zidul Țarigradului și să împingă cu strășnicie, că acum nu mai e glumă.

Flăcăii se înșirară pe lângă zid și puseră spatele. Dedu Ivan se puse în capul rândului și comandă voinicește:

— Udri, bre!

— Udri, udri! răspunseră flăcăii și se puseră pe împins. Și împingi, împingi al dracului, că nu e glumă de glumit și e treabă de făcut. Dedese Dumnezeu o buricică de ploiță noaptea și cum împingeau Bulgarii noștri, alunecându-le picioarele, făcură un lunecuș împrejurul zidului ca preț d'un pas și ceva. Dedu Ivan, priceput cum îl tipărise măsă, socoti în mintea lui, că zidul se târîse de împingerea lor, prinse inimă și comandă mai cu temei:

— Udri, bre!

— Udri, udri! răspunseră băieții care mai de care mai voinicește. Și împingi, împingi, de socoteai că o să li iasă ochii.

Turcii din năuntru, tot auzind udri, udri, se suiră pe ziduri să vadă ce drăcie o fi asta. Când zăriră niște nătărăi cu spatele în zid, începură a se cruci ca d'altă bală.

În zidul acela erau fântâni cu apă, așa făcute că ți se părea că curge apa din zid.

Atunci Turcii s'au apucat și au făcut să curgă vin în loc de apă prin aceste fântâni. Bulgarii osteniți de atâta împingere, au băut la vin până s'au îmbătat de tot și au adormit pe jos, la pământ, ca butucii. Turcii ieșind atunci din cetate, i-au luat frumos, i-au pus la fiecare Bulgar câte un praz în mână. Și așa s'au trezit în urmă și a răs lumea de ei. Și de atunci a rămas vorba: *Bulgarii au luat Tarigradul cu prazul în mână* » ¹⁾).

Alt proverb zice: *Dacă nu ar fi fost Bulgarii, n'ar fi azi lună pe cer.*

Și despre aceasta este o SNOAVĂ:

« O ceată de Bulgari, cu Dedu Ivan în frunte, meraseră nu știu unde păcatele or fi mers, pe un câmp mare. Era frumos, noapte, și lună ca ziua. Mergând voinicii noștri așa pe un drum, deteră de un puț părăsit. Când se uitară în el, că vai de ei și de ei! că a căzut luna în puț. Ce să facă, ce să dreagă, bieții de ei, să scoată luna ?

— Tot eu să spui, mă copii, ce e de făcut; hai să aruncăm cângile în puț, să luăm luna și s'o aruncăm la loc pe cer, zise Dedu Ivan.

Aruncară toți cângile în fundul puțului și tot umblând cu ele prin apă, deteră de ghizdurile fântânii și înfipseră cângile în ele. Și tragi, și tragi dela puteri, căci socoteau că au apucat luna. Și tot trăgând ei așa, se rupseră ghizdurile, căci erau putrede și flăcăii deteră pe spate, văzură luna pe cer cum își bătea joc de mintea lor, care n'o aveau. Atunci Dedu Ivan, ăl deștept ca oaia când dă în nomol, zice, cu părere bună:

— Vedeți, mă flăcăi, luna colo sus? Vezi, noi o aruncăm, mă!

— Uraaaa! să trăiască Dedu Ivan, răspunseră flăcăii, pe întrecere.

Și de atunci până azi a rămas vorba: « *Dacă nu ar fi fost Bulgarii, n'ar fi azi lună pe cer* » ²⁾).

Ai sămănat piper ca Bulgarii sare.

Este alt proverb cu următoarea SNOAVĂ:

« Bulgarii au sămănat sare, crezând că va răsări și va crește ca toate celelalte zarzavaturi.

¹⁾ Z a n n e, *op. cit.*, p. 25.

²⁾ Z a n n e, *op. cit.* p. 27.

Au așteptat să răsară ca orice buruiană din pământ, dar căutând au văzut că lipsește sarea pe care o pusese ca sămânță în pământ, și au pus pândari să păzească, crezând că o fură hoții sau altcineva. Pe când acești pândari păzeau, unul din ei adormind, pe capul lui s'a pus o cioară. Unul care nu adormise, trage cu pușca în cioară, dar nemerește tocmai pe pândarul adormit. El a crezut că cioara fură sarea din pământ, fără să se gândească că ea se topește singură.

De atunci și până acum cred oamenii că sarea la Bulgari e mai scumpă ca'n orice țară, de când ei au sămănat sare » ¹⁾).

Alt proverb: *A fi Dedu Ivan*, adică a fi prost peste fire, a fi nepriceput în toate, are această SNOAVĂ:

« Odată o ceată de Bulgari, în frunte cu Dedu Ivan, pleacă să se plimbe pe un câmp frumos. Tot mergând ei așa pe câmp, se întâlniră cu un iepure. Bulgarii se luară după el, dar iepurele dete fuga într'un tufăriș și îi pierdură urma.

Cum să facă ei, cum să dreagă să puie mâna pe iepuraș? Și începură a se ciorovăi. Dar Dedu Ivan, ca cel mai cu cap, li zise:

— Stați, mă băieți, să vă învăț eu cum să găsim iepurele. Hai acasă să ne luăm târnăcoapele și să venim să scoatem tufele din pământ și atunci și iepurele rămâne în câmp și-l luăm ca din strachină.

— Bravo, răspunseră copiii, să trăiască Dedu Ivan!

Și o raseră toți de fugă acasă de-și luară târnăcoapele. Și așa cu târnăcoapele la spinare, o porniră la câmp, să scoată tufărișul din pământ, ca să prindă, iepurele. Pe drum, unul din băieți începu a se lăuda că târnăcopu lui e mai ascuțit ca al altuia. Altu că e mai ascuțit al lui, și așa mai departe, așa că se luară toți la ceartă, ținând fiecare că târnăcopu lui e mai ascuțit ca al tuturor. Era cât p'aci să se încaiere și să-și dea unu altuia cu târnăcoapele în cap. Tocmai atunci aduse Dumnezeu un biet de popă. Trecea p'acolo călare c'o iapă cu mânzu după dânsa.

— Ce faceți, băieți aci? Ce păcate aveți de stați să vă dați cu târnăcoapele în cap? Nu-mi spuneți mie să vă împac eu?

¹⁾ Z a n n e, *op. cit.*, p. 27.

Și-i spuseră popii, băieții Bulgari, toată tărașania dela cap până la sfârșit.

După ce isprăviră de spus, popa li zise cu glas dulce:

— Și numai de atâta lucru vă certați? Apoi ăsta e lucru lesne de împăcat. Ia scoateți toți târnăcoapele din coade și le băgați coala în desagi la mine, și eu să fug cu iapa, cât oi putea, și târnăcopu, ăl d'o fi mai ascuțit, taie desagii și cade jos, și atunci se vede care e mai ascuțit.

— Așa să facem, răspunseră bucuroși Bulgarii, și umplură desagii popii de târnăcoape.

Popa se puse pe fugă cu iapa și se duse, se tot duse până nu se mai văzu și îndărăt cu târnăcoapele nu s'a mai întors nici până în ziua de azi.

Și Bulgarii rămaseră cu buzele umflate, ca niște bătuți de Dumnezeu.

Dar cum face, cum drege, că rămâne mânzul iepei încurcat în niște tufe, și Bulgarii îl prinseră și se sfătuiră cum să-l omoare, ca să rămâie popa păgubaș de mânz. Dar cum să-l omoare? Nu plesnea capu pe niciun Bulgar la asta.

Tot Dedu Ivan sireacu, ca ăl mai cu cap, îi învăță și aci:

— Știți, mă, cum să-l omorîm?

— Cum? întrebare cu gurile căscate flăcăii.

— Lucru lesne, răspunse Dedu Ivan; hai să ne desbrăcăm toți de toate ce sunt pe noi, și să le punem pe mânz, ca să moară turtit subț ele.

— Bravo, Dumnezeu să lungească zilele lui Dedu Ivan, răspunseră flăcăii, desbrăcându-se de haine.

Și așa încărcară mânzu popii de haine, legându-le bine, frumos pe el. Când îi deteră drumul, mânzul o șterse după iapă cu haine cu tot și ei rămaseră în cămășile cu care ieșiră din mă-sa.

— Ptiu, la dracu, zise Dedu Ivan, vezi măăăă, se duse mânzu! dacă mai puneam și izmenele mele îl doboră și murea turtit.

— Apoi de ce nu le puseși, mă, fire-ai al dracului și afurisit, cu tivga ta! răspunseră toți Bulgarii, și poc, poc, toți câte o coadă de târnăcop în capu lui Dedu Ivan; îl învățaseră minte, să spuie și pe lumea ailaltă.

Și așa Dedu Ivan rămase acolo ca să-l cânte cioancele.

D'atunci rămase vorba: *Ești cu mintea ca Dedu Ivan*¹⁾.

De pe vremea când Grecii erau stăpâni în țara noastră, țărani, cari suferau din pricina rapacității agenților însărcinați să culeagă impozitele excesive cu care erau încărcăți, au compus dictoane care trăiesc încă în timpurile noastre.

Se pot auzi apreciațiuni ca acestea:

Grecul e capră râioasă.

O SNOAVĂ despre acest proverb:

« In veacul de demult, pe când era lumea bună, nu cum e acum, umblau sfinții pe pământ.

Odată Dumnezeu a luat pe Sf. Petru și s'a dus cu el prin lume, ca să-i arate tot ce este în ea.

Mergând amândoi pe drum, iată că întâlnesc un Grec. Dumnezeu a zis atunci lui Sf. Petru:

— Petre, scoate mațele ăstui om, să le speli bine și apoi să i le pui la loc.

Sfântul Petre s'a apucat de a tăiat pe Grec și i-a scos mațele, le-a spălat bine, și pe dos și pe față, cum i-a zis Dumnezeu, și când să le puie la loc, i-a trimes Dumnezeu un somn greu, că a adormit și au venit câinii de au mâncat mațele Grecului. Când s'a pomenit Sfântul Petru și a văzut că nu sunt mațele, s'a dus și a găsit o capră, i-a scos mațele, le-a spălat, și le-a pus în Grec, apoi l-a cusut la loc.

Dumnezeu, care vedea toate astea, îndată s'a arătat și a întrebat pe Sf. Petre ce a făcut; și el a răspuns că i-a spălat mațele precum i-a spus. Dumnezeu i-a zis atunci ca să zică omului să se scoale de jos, și Sf. Petre a zis: « Scoală-te », și omul s'a sculat.

Apoi Dumnezeu i-a spus să-i zică să vorbească, și Sf. Petre i-a zis: « Vorbește, omule », și Grecul a început a sbiera ca și capră: behee, behee.

Atunci Dumnezeu l-a întrebat:

— Ce-ai făcut, Petre?

Și el i-a zis:

— Iartă-mă, Doamne »²⁾.

¹⁾ Zanne, *op. cit.*, VI, p. 73.

²⁾ Șezătoarea, IV, p. 6.

*Grecu-i boală lipicioasă
Ce pătrunde pân' la oasă ¹⁾.*

Grec cu limba neagră ²⁾.

*Un cap ai și ăla sec,
parcă ar fi cap de Grec ³⁾.*

*Grec, Grec,
capu sec,
și tata,
și mama ⁴⁾.*

Grec galantom, Ovreiu prost și Țigan cinstit, nu se poate ⁵⁾.

A mânca ca Grecul cu ochelari ⁶⁾.

Iți place ca Grecului alămăia ⁷⁾.

Grecu și-a aprins ciubucu dela candela din biserică ⁸⁾.

*Două lucruri nu s'au văzut în lume : cal verde și Grec cu-
minte ⁹⁾.*

Se poftesc ca Grecii la pușcărie ¹⁰⁾.

*Grecul e vidră spurcată,
este fiară 'nveninată ¹¹⁾.*

Grecu-i fiară dușmănoasă ¹²⁾.

Grecu-i limbă veninoasă ¹³⁾.

¹⁾ Z a n n e, *op. cit.*, VI, p. 123.

²⁾ Idem, VI, p. 123.

³⁾ Idem, VI, p. 123.

⁴⁾ Idem, VI, p. 123.

⁵⁾ Idem, VI, p. 123.

⁶⁾ Idem, VI, p. 134.

⁷⁾ Idem, VI, p. 134.

⁸⁾ Idem, VI, p. 134.

⁹⁾ Idem, VI, p. 135.

¹⁰⁾ Idem, VI, p. 135.

¹¹⁾ Idem, VI, p. 136.

¹²⁾ Idem, VI, p. 136.

¹³⁾ Idem, VI, p. 136.

Grecii veneau săraci, în țara românească, și aici se îmbogățeau; Românii li-au stârnit o SNOAVĂ:

« Se zice că la Greci este obiceiul că la Anul nou fiecare familie adună toate lucrurile ce au în casă (se vede că nu mai au altceva pe afară) și le face grămadă în mijlocul casei, ca să vadă cât de mare a fost grămada anul trecut, adică cam ce avere au. Apoi se așază femeia într-o parte a grămezii, iar bărbatul în cealaltă parte, și strigă bărbatul către femeie:

— Mă vezi, mă vezi?

Iar femeia-i răspunde:

— Anul ăsta te văd, la anul să nu te mai văd » ¹⁾.

Țăranul român socotea pe funcționarii greci, de pe vremurile trecute, ca pe niște oameni foarte hrăpăreți. Un cântec vorbește despre un Grec care și-a vândut nevasta:

Foaie verde de mestec,
Gheorghieș, fecior de Grec,
a avut casă pe temelii
și-o rămas în sărăcii
umblând prin cele pustii
cu nevasta 'n negustorii.
Pe dânsa 'n târg c'o ducea,
Turcii l-o prins a 'ntreba:
— De vânzare-i nevasta?
— De vânzare-i, săleaca!
— Da ce cei, bre, pe dânsa?
— O sută și mai ceva.
Turcii-o prins a număra
o sută și mai ceva;
ea a prins a suspina
cum o vinde pe dânsa
parcă nu i-a fost soția,
și o prins a cuvânta:
— Foaie verde măr bătut,
n'am gândit, n'am socotit
c'a avea doru sfârșit
și dragostele urît!
N'am gândit, în vremea mea,
c'aista pahar l-oiu bea.
Bată-l Dumnezeu pahar,
că tare-i acru și amar ²⁾.

¹⁾ *Sezătoarea*, VII, p. 88.

²⁾ *Sezătoarea*, III, p. 58.

În legenda « Vâlcan » este vorba de cincizeci de ieniceri cari vin pe Dunăre, într'un caic, și caută pe Vâlcan:

puîșor de ortoman,
copt la minte, copt la os,
om de treabă și chipos,
ortoman, voinic de frunte,
nalt ca bradul dela munte,
cu mustața 'n barbaric,
cum stă bine la voinic,
cu chică 'mpletită 'n coadă,
cu barbă ce 'n brău o 'nnoadă.

Dau de el:

...pe malul Dunării
din șchela Corabiei
la cotul Scriptului,
din fântâna Banului
la vadul Pristolului,
din dreapta Isvorului
la vadul Scăpăului.

Aici îl găsesc pe Vâlcan:

cu caicul descărcat
printre sălcii aciuat
și de-o salcie legat.
Vâlcănaș ședea întins
și cu greu de somn cuprins,
cu baltacul la călcăiu,
cu hangerul căpătăiu,
cu mustața răsfirată
și cu barba destrămată.
Ieniceri s'aprozia,
lângă dânsul că venea:
pe Vâlcan unde-l vedea
inima le îngheța,
că nici singur nu-l găsea,
ci cu sluga lui, Nedea.

Se înspăimântară, Ienicerii, văzându-i pe amândoi, și se sfătuiră cum să-l prindă:

Dar ius-bașa, om cuminte,
luă vorba mai nainte
și li zise: cum vreți voi
să dăm piept cu amândoi?

Nedea-i Grec și om viclean,
șoim vestit este Vâlcân,
suflet dres și trup vrăjit,
nici de paloșe rănit,
nici de gloanțe ciuruit,
nici de cloanțe cătrănit.
Turcii unde-l auzea,
planul, mări, că-și schimba:
așteamăt s'apropia,
semn lui Nedea că-i făcea,
pungi de bani îi arăta,
și Nedea se 'ndupleca
că așa e sluga rea:
d'ai hrănit-o cu credință,
ea te vinde fără căință;
d'ai cinstit-o ca pe frate,
ea te 'njură și te bate.
Nedea, mări, ce-mi făcea?
Pe Vâlcân îl părăsea
și' n orta că se băga,
iar ius-bașa mi-i zicea:
— D'alei, Nedeo, dumneata
ți-ai părăsit nevasta,
nevasta și căsuța,
și pe bieții copilași
i-ai lăsat golani, drumași,
ca să stai în haiducie,
ca și robul la robie,
slugă proastă la Vâlcân
puișor de hoțoman.
Na cinci puni de irmilici
să ni-l dai legat aici;
na cinci puni de gălbănași
numa 'n mână să ni-l lași;
mai na și alte de iusluci,
să ni-l dai și să te duci,
că din toată haiducia
nu-ți e mai mare simbria.

Nedea, fără a sta mult pe gânduri, se lasă corupt, îl trădă pe Vâlcân:

Nedea, Grec fără credință,
puse banii 'n socotință
și-i cără în puni, grămadă,
pân la stana a de piatră;

la caic apoi se 'ntoarse
 și din fundul lăzii scoase
 șapte funii de mătase,
 înpletită vița 'n șase.
 Făr de cap și făr de milă
 se munci, munci în silă,
 și 'nnodă ca un arcan
 pentru gâtul lui Vâlcan,
 puișor de ortoman
 ce dormea ca un buștean.
 Frunză verde lemn uscat,
 iată Nedea c'a legat
 fără teamă de păcat
 p'un stăpân nevinovat.
 L-a legat, nu l-a legat,
 că de mâini l-a încordat,
 de picior l-a 'mpiedecat.
 Unde bine că-l lega,
 într'o fugă se ducea
 și pe Turci îi asmuțea
 iar el drumul apuca.

Turcii nu știau ce să facă. Deslipiră o piatră mare de pe mal, de care legară pe Vâlcan, și-l aruncară în Dunăre, dar Vâlcan, voinic precum era, scăpă în grabă, și întovărășit de soțioară, plecă întru căutarea lui Nedea. Se îmbracă în haine de călugăr, și ajunsese la o crâșmă:

Foaie verde de pe lac,
 la cârciuma cu cerdac
 unde beau agalele
 până-și dau pistoalele,
 s'oprește călugărul
 ca să guste rachiul,
 pelinașul și vinul.
 Gust'odată și de două,
 gustă mare pân la nouă,
 iar când fu d'a zecea oară
 chiamă afar din cârciumioară
 p'a dalbă cârciumăriță
 rumeioară la guriță,
 negrioară la cosiță,
 și din gură ce-i zicea?
 — Ia fii bună dumneata
 de nu-mi da cu ocaua,

cară vinul cu vadra,
pelinul cu donița
c'am sfințit d'o liturghie
cu părintele Ilie,
ș'am rugat pe Dumnezeu
ca să-mi dea pe gândul meu.

Cârciumărița îi face cheful, și el ucide pe ieniceri, și pleacă
în căutarea lui N e d e a :

Colo, măre, 'ntr'o vâlcea
chiar cu Nedea sê 'ntâlnea.
Grecu 'ndată ce-l vedea
ca o stană 'ncremenea.
Vălcănaș dacă-l oprea
din guriță-l judeca:
— D'alei, Nedeo, fiară rea,
asta-ți fuse credința?
De câți ani tu m'ai slujit
simbrioara ți-am plătit
și cu cinste te-am cinstit,
iar tu, Nedeo, om spurcat,
m'ai vândut și m'ai legat,
la păgân dormind m'ai dat
fără teamă de păcat.
Nu știai tu, fătul meu,
că din cer un Dumnezeu
vede fapta și-o pândește,
ș'apoi dă și răsplătește?

Și Vâlcănaș își face dreptate:

Bine vorba nu sfârșea,
paloșul când aducea
capul lui Nedea sărea,
trupu 'n sânge se bătea.
Dar p'atât nu se lăsa:
bucățele mi-l tăia,
cincizeci de părți că-l făcea,
că cincizeci fusese Turcii,
tot cincizeci să fie corbii ¹⁾.

¹⁾ G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, p. 554.

În varianta intitulată « Iorgovan », servitorul lui este tot Nedea:

...Nedea, porc de câne,
om mișel ca și toți Grecii,
ce știu ca să-ți ia prea bine
chiar cămașa de pe tine.

.....
Grecul, suflet blăstămat,
de păcate încărcat ¹⁾.

Românii din Macedonia, au proverbele lor despre Greci.
Le reproduc în limba literară:

Grecoaică de ai fi fost, și așa deschisă (fără perdea) nu era să fii ²⁾.

Ca Greaca : și mama mea aromâncă era.

« Se povestește că un Aromân, fiind găzduit în casa unei văduve grecoaice, a lăsat să înțeleagă că nu-și înșeală niciodată nevasta lui, afară dacă se întâmplă ca să-i iasă în drum vreo româncă mai frumoasă.

Grecoaica, auzind aceasta și dorindu-l pe dânsul, a suspinat din adâncul inimii și a zis: « Și mama mea a fost româncă » ³⁾.

*Măgarul în spini măgărești, și Grecul în grădină străină ⁴⁾.
Ai văzut un cerșetor, zi-i Grec.*

Așa se spune prin partea Epiro-Tesaliei de către Aromâni, Greci fiind mai toți cerșetorii de prin partea locului ⁵⁾.

Grecu-i lemn putred ⁶⁾.

Grecul și bogat, usturoiu o să pută ⁷⁾.

Grecul să te umple și cu daruri, nu-l apropia unde-ți ai casa ⁸⁾.

Deși Grecul este socotit ca om priceput în șiretenie, totuși este cineva mai priceput decât el, de aici vine și proverbul:

¹⁾ Idem, p. 560.

²⁾ Pericle Papahagi, *Din literatura populară a Aromânilor*, vol. I, p. 507.

³⁾ Zanne, *op. cit.*, VI, p. 127.

⁴⁾ Idem, p. 126.

⁵⁾ Pericle Papahagi, *op. cit.*, p. 508.

⁶⁾ Idem, p. 508.

⁷⁾ Idem, p. 508.

⁸⁾ Zanne, *op. cit.*, VI, p. 137.

*Fierbi un Țidan și iese doi Greci ; fierbi un Armean, și iese trei Țidani*¹⁾.

Dintre toate popoarele balcanice, Turcii ocupă locul cel mai mare în folklorul românesc:

Lucru curios, însă: cu toate că Turcii au fost totdeauna dușmanii tuturor popoarelor creștine, ei apar mai blânzi, mai omenoși decât Grecii, de pildă, creștini ca și noi; și doar o legendă crede că, la origine, Turcii au fost niște spurcăciuni: cu chip de om până la brâu, iar din brâu în jos, adică picioarele, ca de câine.

LEGENDA are următorul cuprins:

« Nicio nație nu e spurcată în lume ca Turcul; Turcul e ca cânele de spurcat, că neamul lor e din câne, și uite cum e istoria:

Cică la Țarigrad, — unde o fi ala — era un împărat, care avea doar o fată și 'ncolo nu mai avea niciun copil din trupu lui. A fată îi era dragă ca și sufletu; îi făcuse o căsuță numai de sticlă, și orice cerea, îi da; lapte de pasere să fi cerut, și lapte de pasere i-ar fi găsit împăratu. Și gândea împăratu s'o mărite după un ficior de împărat, și să-i dea jumătate din scaun și din împărăție de zestre.

Da nepartea e rea în lume, și când nu e să fie dela Dumnezeu; cică fetii ăștia, de când văzuse lumea în ochi, îi plăcea grozav de mult să se joace cu cățalușii împăratului. Cum face, cum drege, că un zăvod d'aia înșală pe fata împăratului, și fata rămâne grea cu zăvodu. Tomnai mai târziu, când a început să-i crească burta, a băgat de samă împăratul că fie-sa e grea.

Atunci s'a întristat împăratu tare, și era cât p'aci s'o omoare, da s'a întors împăratu, că-i era milă să-și omoare sângele lui.

Da-i era rușine s'o ție să nască la el, și a poroncit să facă o corabie mare, să puie în ea toată zestrea care era partea fetii. Și după ce a gătit corabia și a pus zestrea fetii în ea, a pus și pe fată în ea, și i-a dat drumu pe mare singură singurică, fără niciun om, să se ducă corabia cu ea unde o vrea Dumnezeu, și împăratu și-a luat gându dela fie-sa.

¹⁾ Idem, p. 175.

Corabia a mers, a mers până s'a oprit la un ostrov; acolo fata s'a dat jos și a legat corabia cu niște lanțuri de fier, de niște copaci mari. S-a făcut un bordeiu, și trăia în bordeiu, și de mâncare avea dela tat-so. Peste puțină vreme i s'a abătut să nască, și a născut fata împăratului șapte znamenii, jumătate om și jumătate câne, ucigă-i pietrile! Din brâu în sus, oameni ca oamenii, și din brâu, câni, ca spurcăciunile de câni, fir-ar în băță. Da ce să li facă biata fată la atâtea poșidichii de copii, că ea n'avea șapte țite ca să li dea la toți țită? Da taman atunci se brodi de fătă și o scroafă mare, din ale de-î didese tat-so — că îi didese și dobitoace, cum se dă de zestre, ce-i faci! — și lepădă purceii ei, și dete copiii ei la scroafă. Și tot la scroafa aia a tot supt, până s'a făcut mari.

După ce s'a făcut ei mari, voinici, mă-sa li-a spus că ea este fată de împărat mare și tare. Ei, cum a auzit așa, a strâns tot ce aveau, și le-a pus în corabie, și a plecat spre împărăția Țarigradului. Cum a ajuns, au oprit corabia la mal, a legat-o, și a plecat spurcăciunile câte șapte, la împăratu. Cum a ajuns la poartă, a început să dea în chiote d'acolo să li deschiză poarta. Împăratu i-a întrebat că cine sunt ei și ce vor dela el. Ei li-a spus rostu, cum sunt și nepoți ai lui. Împăratu taman se spălase pe mâni și se ștergea pe mâna a dreaptă, și a stângă era ștearsă; a pus mâna stângă pă buzdugan, și l-a repezit în ei, da a lovit în stâlpul porții, și ei au scăpat. Atunci împăratu a zis să fie afurisit tot omu care, când s'o spăla pă mâni, s'o șterge întâi pă mâna a stângă. Și de atunci nu e bine ca omu să se șteargă pă mâna stângă întâi. Împăratu i-a întrebat iară că ce vrea dă la el? Ei a zis că cer pământ unde să șază. Împăratu a zis: eu nu vă crez pe voi că sunteți nepoții mei, până nu mi-ați aduce corabia cu mama voastră, aici la poarta mea.

Și atunci s'au pus și au făcut un șanț adânc și larg, cât să încapă corabia, dăla poarta împăratului până în mare, unde era corabia cu mă-sa; a turnat diavolii meu pă șanțu ăla și a împins corabia până la poarta împăratului. Fie-sa, dă rușine, și-a acoperit fața dinaintea împăratului, și împăratul a blăstămat-o ca niciodată nimini să nu-i mai vază fața pe lume, și d'aia turcoaicele umblă tot însovonite.

Împăratu n'a mai avut încotro, și li-a zis că li va da pământ cât ține o piele de bivoliță. Atunci ei, ucigă-i toaca, a făcut pielea de bivoliță nojițe subțirele, și a cuprins tot Țăigradu. Împăratu dă ciudă și dă năcaz mare, n'a mai trăit mult dă supărare, blăstămând ceasu în care s'a născut pe lume, și nepoții lui s'a făcut stăpâni pe Țăigrad.

Din ucigă-i pietrele, se trag Turcii din ziua de azi, și d'aia Turcii se spală mereu la șezut, că pute taman ca câinele, Turcu.

Turcu nu mănâncă carne de porc, că a supt la scoafă, și prădesc mulți câini în curte, și-i îmbucățuresc, că câinele e tata lor.

Turcu e mănos, cât a supt la scoafă, care se îngrașă mai mult din nimica.

E păcat să mănânci din mâna Turcului, că e spurcat, și mortăciune ce trece prin mână dă Turc, că Turcu e câine gol.

Sunt bătrâni și bătrâne care nu-ți gustă alviță de loc, numai pentru cuvântul că e făcută de Turc.

Sunt alții cari numai în posturi, în păsimesi, se feresc să mănânce din mâna Turcului.

Spun bătrânii, că pe când veneau Turcii prin casele lor, aveau străchini bașca pentru Turci, și ce bucate rămânea dela ei, le lepădau la câni; nu le da nici la porci, sau la altă lighioană de se mănâncă.

Turcu e și în chipu dracului, că poartă fes ca și dracu, poartă fes roșu ca tichia, de aceea și dracului i se mai zice *T i c h i u ț ă* ¹⁾).

Proverbul: *Binele l-o luat Turcul*, are o LEGENDĂ:

« În vremea de demult, cică Dumnezeu a chemat pe toate soiurile de oameni ce sunt în lumea albă, ca să li împartă câte un dar. Al d'intâi care a mers în fața lui Dumnezeu, a fost Turcu. El, cum veni în fața lui Dumnezeu, Dumnezeu îl întreabă:

— Ce e, mă Turcule?

— Bine, Doamne.

¹⁾ Șezătoarea, III, p. 73.

— De bine să fii, răspunse Dumnezeu, și Turcul luând Binele, își căută de drum.

Veni apoi în fața lui Dumnezeu ciocoiul. Cum îl văzu Dumnezeu, îl întrebă:

— Ce e, mă ciocoiule?

— Bine, Doamne.

— Binele l-a luat Turcu, răspunse Dumnezeu.

Ciocoiul începu a se mira:

— Doamneeeee...

— Domn să fii, îi zise Dumnezeu.

Ciocoiul își văzu de drum și Domn a rămas până în ziua de azi.

Merse apoi în fața lui Dumnezeu Țiganul. Dumnezeu, cum îl văzu îl întrebă:

— Ce vrei, mă Țigane.

— Bine, Doamne.

— Binele l-a luat Turcu.

— Vai de mine, începu a se văita Țiganul.

— De vai să fii, răspunse Dumnezeu, și Țiganul de vai a rămas până azi.

Veni rândul Neamțului.

Cum ajunse Neamțul în fața lui Dumnezeu, fu întrebat:

— Ce vrei, Neamțule?

— Bine, Doamne.

— Binele l-a luat Turcu, răspunse Dumnezeu.

Neamțul începu a se mira:

— Mare minune!

— De minune să fii în lume, răspunse Dumnezeu, și Neamțul de minune a rămas, căci el scoate toate minunățiile în lume.

După Neamț, veni rândul Românului. Cum ajunse în fața lui Dumnezeu, îl și întrebă:

— Ce vrei, mă Române?

— Bine, Doamne.

— Binele l-a luat Turcu, îi răspunse Dumnezeu.

— Dar noi? întrebă Românul.

— De dar să fii, îi răspunse Dumnezeu.

Și bietii de noi, de dar am rămas până în ziua de azi, că cine vrea, acela se face stăpân pe noi. Noi suntem numai topor de oase la care cum se scoală.

(După alte variante, când Românul zice: «dar noi?», Dumnezeu îi răspunde: darnic să fii, și de aceea Românul e atât de darnic și de primitor) » ¹⁾).

Dreptatea s'a dus de când Turcii ²⁾).

Turcul te bate, Turcul te judecă ³⁾).

— *Cine te părăște?*

— *Turcul.*

— *Cine te judecă?*

— *Turcul* ⁴⁾).

Turcul te taie,

Turcul te jupoaie ¹⁾).

Cum e Turcul și pistolul ²⁾).

Turcului să-i dai bani și să-i scoți ochii ³⁾).

Turcul plătește.

« In divanul lui Alexandru Ghica-Vodă era un înalt funcționar foarte somnoros. Odată se judeca un proces între un Român și un Turc. Judecătorii aflară pe Român vinovat și-l condamnară să plătească despăgubiri. Pentru formalitate fiecare judecător avea să spuie, cu glas tare, sentința. Toți ziseră pe rând: Românul să plătească. Când ajunse rândul la funcționarul nostru, care dormise toată vremea, se ridică somnoros, și fără să aibă habar de ce s'a petrecut în Divan, zice: Turcul plătește! Au râs toți; vorba lui a ajuns din gură în gură și a rămas zicătoare » ⁴⁾).

Turcul nu caută a prinde calul cu sacul deșert ⁵⁾).

La Turc dragostea e pe genunchi ⁶⁾).

Prietenia Turcului e prietenie pe picior ⁷⁾).

Turcii să fie afară, și tu tot nu-i auzi ⁸⁾).

Turcul nu știe multe ⁹⁾).

Turcul, de e Turc, și tot te lasă întâi să mai mănânci și apoi te omoară ¹⁰⁾).

¹⁾ Z a n n e, *op. cit.*, VI, p. 412.

²⁾ Idem, p. 413.

³⁾ Idem, p. 414.

⁴⁾ Idem, p. 414.

⁵⁻¹⁰⁾ Z a n n e, *op. cit.*, pp. 414—424.

Turcul e turcos, Țiganul e fricos ¹⁾.
Turcii știu de știrea lui ²⁾.
A mâncat cât un Turc de cei calici ³⁾.
Parcă-l aleargă Turcii ⁴⁾.
Doar nu vin Turcii ⁵⁾.
Ori Turcu, ori samaru, ori măgaru ⁶⁾.
Nu mai e în timpul Turcului ⁷⁾.
Ii cură mucii ca Turcii ⁸⁾.
S'o fudulit ca coteiul Turcului ⁹⁾.
Se lasă în nădejde ca Turcu în sabie ¹⁰⁾.
Se bat Turcii la gura lui ¹¹⁾.
Nici Turc nu-i, nici turleac ¹²⁾.

Macedo-Românii, cari cunosc bine pe Turci, au și ei o serie de proverbe, care desvăluie sentimentele lor despre acest popor:

Ai Turc în satul tău, cu ghița la inimă vei trăi ¹⁾.
Turcul prinde iepurele cu carul ²⁾.
Turcul caută ceartă cu lumânarea ³⁾.
Unde toți Turcii și Asan ⁴⁾.
Turcului dă-i și nu-i făgădui ⁵⁾.
Se ceartă creștinii, Turcii se bucură ⁶⁾.
Ne plângem de Turci, și de creștini nu putem să scăpăm ⁷⁾.
Te-ai închinat la Turc, mai rău te calcă ⁸⁾.
În mâini de hoți sau turcești cazi, tot un drac este ⁹⁾.
De dorești rău altuia, în mâni turcești să-l vezi ¹⁾.
Dă și fugi de Turc ²⁾.
Și el e Turc, dar și eu un suflet datoresc lui Dumnezeu ¹⁾.
Dă-i măslina Turcului, ca să iei burduful plin de untdelemn ²⁾.
Te-ai închinat Turcului, mai rău te va apăsa ³⁾.
Turcul lasă brâul pe jos, ca să i-l calci ⁴⁾.
Ca Turcii cu baiaramul.

« Turcii, conducându-se după lună, nu pot să fie singuri când vine baiaramul. Astfel, acei cari au văzut luna nouă,

¹⁻¹²⁾ Zanne, *op. cit.*, pp. 414—424.

¹⁻⁹⁾ Zanne, *op. cit.*, pp. 418—420.

¹⁻⁸⁾ Zanne, *op. cit.*, pp. 424—425.

¹⁻⁴⁾ Pericle Papahagi, *op. cit.*, pp. 645—647.

încep baiaramul, pe când alții cari se află într'un loc unde cerul este acoperit cu nori, așteaptă să li se aducă vestea că s'a ivit luna nouă, sau să se însenineze, ca și ei să înceapă baiaramul » ¹⁾).

Sunt foarte numeroase cântecele populare în care este vorba despre Turci cari au jucat un rol important în viața noastră. Iată unul, în care se exprimă groaza pe care o inspira poporului putința de a cădea în sclăvie la Turci:

Pe cel deal, pe cel colnic,
trece-o puică c'un voinic;
voinicul tras prin inel,
și cu trupul subțirel;
copilița bălăioară
cu cosița gălbioară.
Ei prin codri când mergea
voinicelu-așa zicea:
— Cântă-ți, puică cântecul,
că mi-i drag ca sufletul.
— Eu, bădiță, l-aș cânta,
dar codrii s'or răsună
și pe noi ne-a 'ntâmpina
voinicul voinicilor,
păunașul codrilor.
— Pân ce-i fi sub brațu meu
nu te teme de orice rău;
pân ce-i fi sub capu meu
apăra-te-a Dumnezeu.

Ea cântecu l-o cântat,
și pe ei i-o 'ntâmpinat
voinicul voinicilor,
păunașul codrilor.
Ei la luptă s'o luat,
cu putere s'o luptat,
când la vale se izbea,
când la piepturi se strângea.
Voinicel tras prin inel
așa din gură zicea:
— Vină, puiculița mea,
vin de strânge brâul meu,
apăra-te-ar Dumnezeu.

¹⁾ Pericle Papahagi, *op. cit.*, pp. 645—647.

— Ba nu, nu, bădiță frate,
luptă-ți lupta cu dreptate.

Voinicel tras prin inel,
moare 'n codru singurel;
celălalt o ia cu el.
Ea cu dânsu când mergea
tare mi se ostenea,
și din gură așa zicea:
— Sui-mă, bade, călare,
că nu mai pot de picioare.
— Te-aș sui, puică, sui,
dar mă tem că voiu greși,
căci mi-i murgul tinerel,
și 'n picioare subțirel,
abia duce trupul meu,
trupul cu păcatele
mijlocul cu armele.

Puica îl blastămă, ca să cadă rob la Turci:

— Eu, bade, te-oiu blăstăma,
ca lemnele te-i usca,
ca iarba te-i legăna;
cu atâta nu te-oiu lăsa.
Dela puiu m'ai luat,
călare nu m'ai suit,
prin codri m'ai rătăcit.
Să te duci, bădiță, duci
pân ce-i cădea rob la Turci,
cu picioarele 'n butuci.
Unde-o fi calea mai rea,
să te-ajungă jalea mea,
și murgu să-ți poticnească,
în creștet să te trântească,
mâna dreaptă să-ți sclintească,
mâna stângă
să ți-o frângă,
să te 'nsori de nouă ori
și să faci nouă feciori.
Să te mai însori odată
și să mai faci și o fată,
să-ți care cu o cofiță
apă tulbure 'n temniță,
ș'apoi te-oiu vedea, bădiță ¹⁾.

¹⁾ *Șezătoarea*, I, p. 5.

Ca să nu ajungă roabă la Turci, o fată se aruncă în râu:

Sus în vârful muntelui
cântă puiul cucului.
Da acolo cine șede?
Irina și cu Pânteă.
Irina s'a culcat,
dimineața s'a sculat,
pe ochi negri s'a spălat,
curte nouă a măturat,
cu lacrimi a împrôscat,
și gunoiul că l-a dus
unde joacă tinerii
și sfătuiesc bătrânii,
și 'napoi că a venit,
și 'n curte că a intrat,
și din greu când a oftat,
curtea s'a cutremurat.

— Draga tatei, Irinucă,
dimineață te-ai sculat,
pe ochi negri te-ai spălat,
curte nouă ai măturat
și gunoiul că l-ai dus
unde joacă tinerii
și sfătuiesc bătrânii;
și 'napoi când ai venit,
și din greu când ai oftat
curtea s'a cutremurat.

— Da eu cum nu voiu ofta,
că greu tun, o ploaie vine.

— Draga tatei, Irinucă,
acela nu-i tun de ploaie,
ci acela-i tun de Turci,
vin la noi ca să te ieie.
Da pe tine nu te-oiu da
pân ce capu 'n sus mi-a sta.

Nici cuvântul n'a sfârșit,
câinii de Turci au sosit.
Irinuca s'a 'ndosit.

Ei în casă au intrat.

— Bună ziua, moș bătrân.

— Hai la masă, să prânzim.

— Noi n'am venit să prânzim,
noi am venit să pețim.

— De la cine să pețiți,

că Irina mi-a murit.
— Nu-i, moșule, de crezut.
— Haidă, dară, la mormânt;
mormântu v'oiu arăta,
c'am îngropat-o pe ea
la fântâna mătăsină,
unde-i iarba cea bătrână.

Ei pe cai o 'ncălicat
și de fugă au apucat
și 'napoi că s'au uitat
și din gură au cuvântat:
— Nu știu, soarele a lucit
ori Irina s'a ivit.

Ei înapoi că s'a 'nturnat,
pe Irina au aflat,
și pe cai a 'ncălecat
și de fugă au apucat.
— Turcilor, păgânilor,
ia lăsați-mă 'napoi,
că acasă am uitat
cusutura în fereastră,
punga cu galbeni pe masă.
Ș'apoi ea a cuvântat:
— Decât roabă Turcilor,
mai bine lac broaștelor,
și mâncare peștilor ¹⁾.

In alt cântec, este vorba de o fată din Moldova și de un Pașă turc, cu care era logodită:

Când îi frunza 'n doi bani mici,
plinu-i codru de voinici;
când îi frunza 'n doi bani mari,
plinu-i codru de tâlhari;
când îi iarba cât acul,
frunzuleana cât banul,
tot voinicu-i ca fagul.
Dar la fagul cel mai mare
zace un Pașă de lungoare,
și cu puica de-a picioare;
iar puica așa mi-i zice:
— Iubitu meu păhărel,

¹⁾ *Șezătoarea*, I, p. 43.

dragul meu ibovnicel,
ori tu mori, ori mi te scoală,
ori îmi dă și mie-o boală,
c'amu eu m'am îngrozit
perinuțele mutând
când la umbră, când la soare,
și tu n'ai loc de așezare.
El din gură așa-mi zicea:
— Iubita mea păhărea,
draga mea ibovnicea,
eu atunci m'oiu îndrepta,
când tu mie mi-i aduce:
mere coapte 'n postu mare,
bulz de caș la Bobotează,
sloi de ghiață 'n miez de vară.
Ea din gură așa vorbea:
— Iubitul meu păhărel,
ori îi fi, ori îi muri,
de acestea nu Ț-oiu găsi.
El din gură așa-i zicea:
— Iubita mea păhărea,
draga mea ibovnicea,
mare ești, puțin pricepi:
mere copte Ț-i ochii,
bulz de caș Ț-i inima,
sloi de ghiață Ț-i gura,
că mă mângăi cu dânsa ¹⁾).

Folklorul românesc este plin de cântece care celebrează biruințele Românilor asupra Turcilor. Așa baladele « Novac », « Gruia lui Novac », « Badiul » și alte multe, pe care numai le anunțăm. In ele, adeseori Turcul apare cu suflet mai bun.

In balada « Badiul », găsim versurile acestea:

Foicică de pelin,
Turcul, măre, e păgân,
Turcul, măre, e hain,
pe urmă e milostivit,
de Dumnezeu potolit ²⁾).

In balada « Stanislav Viteazul »:

Turcu-i rău și e păgân,,
dar nu-și vinde pe stăpân;

¹⁾ *Șezdtoarea*, I, p. 115.

²⁾ G. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 547.

scris în cartea lui a stat
că e faptă cu păcat
să vinzi un nevinovat ¹⁾.

In « Marcu Viteazul »:

Livda, muma Marcului,
Țiitoarea Turcului.

Marcu s'a împrietenit cu Turcu, și mama lui îl sfătuia să ucidă pe Marcu; Turcul însă sta la îndoială dacă trebuie să facă acest omor, pentrucă:

Turcul este păgân,
dar de inimă blajin ²⁾.

Totuși, într'o poveste intitulată « *Nărav* », se spune că un Turc a tăiat capul unui Român care nu știa să-și crească pe copil:

« Cică pe vremea când Turcii erau tari și mari în țară, un Turc a tras noaptea la un Român, să cineze și să doarmă acolo.

Românul avea un copil ca de șase ani.

Ast copil a fost mâncând până aci, în toate serile, din capul lui ta-su.

Pun ei masa să mănânce cu toții. Copilul începe să plângă.

— De ce plânge copilul, ghiaure? zice Turcul.

— Ce?... de nimic.

— Nu se poate, bre ghiaure. Eu nu mai mănânc. Vezi ce are copilul de plânge. Faceți ce oți ști de-l împăcați.

Văzând Românul că n'are încotro, ia masa cu legume în cap, stând jos, și copilul tace și începe să mănânce de pe masă, din capu tată-său. După ce isprăvește copilul de mâncat, iau masa.

Turcul scoate sabia și taie capu lui ta-său, că de ce l-a învățat cu nărav.

De aia cică Turcii ziceau să nu-i ducă la casă mare, adică unde sunt copii mici, că nu se poate înțelege cu ei nimeni, pân nu li face gustu; sunt tăstoși » ³⁾.

¹⁾ Idem, p. 568.

²⁾ Idem, p. 665.

³⁾ *Șezătoarea*, XIII, p. 181.

În județul Ilfov este un vechiu obicei, de ajunul Crăciunului, cu Brezaia, în care intervine un « Moș dă Turc », după cum ni spune d-l Mircea A. Gorovei:

« Se joacă în Ajunul Crăciunului, seara. Rușii au iernat odată la noi, și dela ei, spun bătrânii, că au luat învăț.

Se caută doi Țigani. Unul, Brezaia, își pune pe cap niște macaturi, la gură își pune un cioc de barză și deasupra capului își face un cerc împodobit cu panglice, cu batiste frumoase, ciucuri; la fiecare genunchiu câte un clopot și la cercul din cap, două. Celalt « Moș dă Turc », se îmbracă cu două cojoace, pe piept și pe spate cu floacele înafară și încins cu patru clopote.

Aceștia pornesc împreună ca o ceată de colindători (flăcăi). Colindă la toate casele, până la miezul nopții; dacă nu s'au isprăvit toate casele, pornesc a doua zi de dimineată.

I se mai spune și Sfânta Brezaia, și toată lumea trebue să o aștepte. Unde sunt fete mari în casă, pregătesc o turtă, bomboane, mere, o găină friptă și bani la colinde, cel puțin un franc.

Colindul este acesta:

El întreabă și întreabă
sfînți pe Dumnezeu,
din ce i s'a faptu
vinul și cu sfântul mir.
Ieroi, Doamne.
Dă acest domn
domnul (cutare)
că mi-ș are
o fată mare,
fată mare pe (cutare)
și mi-o cere Sărdar mare.
Ea la horă când plecară
Sărdar mare că mi-o vedeară
și din zestrea-i mai scădeară:
scădea mia de mioare,
iese 'n vară fătătoare.
Ea acasă când plecară
în celărel că mi-ș intrară,
dădu fața la nălbeală,
buze moi la rumeneală,

gene, sprincene prin condeiu trase.
Ea la horă când plecară
Sărdar mare că mi-o vedeară
și din zestre că-i scădeară:
scădeară zece din berbeci.
Ea acasă când veneară
în celărel că mi-ș intrară,
buze moi la rumeneală,
gene, sprincene în condeiu trase.
Ea la horă când plecară,
Sărdar mare că mi-o vedeară
și din zestre că-i scădeară:
scădea pe murgu din grajdiu
că-i bun de lepturat
cum e bun de 'ncălecat.

Moș dă Turc și Brezaia fac caraghiozlâcuri,
aleargă ca să ciomăgească ascultătorii și pe trecători ca să li
dea bacșiș. Moș dă Turc are o măciucă de papură, împletită
frumos, cu care bate » ¹⁾).

¹⁾ Șezătoarea, XXIII, p. 31.

CARAGIALE ÎN POEZIA LUMII

DE

MIHAIL DRAGOMIRESCU

MEMBRU DE ONOARE AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 16 Ianuarie 1942

«Caragiale în poezia lumii» pare un titlu bombastic, Şi cu toate acestea când examinăm lucrurile de aproape. când ne gândim că autorul nostru ne-a dat în «Făclia de Paşti» cel mai adânc sentiment inhibitiv, frica; în «La hanul lui Mânjoală» sentimentul farmecului într'o formă clasică; şi în «O scrisoare pierdută», sub o formă completă, ambiţia politică atât de răspândită între oameni — nu se poate să nu facem comparaţie cu operele similare universale şi să nu recunoaştem un loc de frunte lui Caragiale.

În adevăr, în producţia unui scriitor, oricât de mare ar fi el, se întâlnesc fel de fel de scrieri şi cât mai multe scrieri de-o valoare mai mult locală, şi e cazul şi cu Caragiale. Opera lui la prima vedere pare prea specific românească; ceva mai mult, prea specific bucureşteană. Aceasta a făcut pe criticii mai superficiali să ajungă a scrie că autorul nostru, întrebuiţând pentru caracterizarea personajelor, cuvinte stâl-cite şi frazeologii fără miez, nu ştie limba literară românească. mai pe de-a-dreptul nu ştie să scrie de cât o limbă de mahala

În acelaşi timp, o operă chiar de mare valoare cum e «O scrisoare pierdută» poate da, la prima vedere, impresia că e compusă din elemente prea meschine şi că deci e o operă inferioară de şi altminteri excelentă. Astfel marele critic T i t u M a i o r e s c u, luând apărarea lui Caragiale în come-diile sale arată că personajele acestui autor sunt neînsemnate,

dar, oricât de neînsemnate ar fi, ele sunt vii, nu sunt «tinichea vopsită». E o judecată întemeiată în ce privește viața ce *Caragiale* a știut s'o insufle personajelor sale; dar e neîntemeiată în ce privește însemnătatea lor, precum vom arăta mai la vale. Să luăm deocamdată «O scrisoare pierdută» cu *Cațavencu*, personaj principal, cucoana *Zoița* și *Tipătescu*, ce i se opun, cu *Trahanache*, *Farfuride* și *Agamiță Dandanache*, personaje secundare și cu *Brânzovenescu*, *Pristanda* și *Cetățeanul turmentat*, personaje, am putea spune terțiare, dacă vioiciunea lor nu le-ar așeza adeseori pe primul plan. *Cațavencu* e un avocat veros; *Coana Zoița* e o cucoană, care-și permite multe, dar nu vrea să se știe de public despre ele nimic; *Tipătescu* e un prefect violent dar sentimental; *Trahanache* e un stâlp politic, care știe să-și facă afacerile; *Brânzovenescu* e un avocat, care crește în umbra lui *Farfuride*; *Farfuride*, alt avocat, care crește în umbra lui *Cațavencu*; *Agamiță Dandanache* e un om de nimic, care știe să se folosească de o anume situație; *Pristanda*, un om servil și *Cetățeanul turmentat* un om cinstit, care vrea să fie luat în seamă de oamenii politici. Ce poate să însemneze asemenea personaje față de un *Alceste* sau *Harpagon* al lui *Molière*, de un *Dionisos* din «*Broaștele*» lui *Aristofan* și chiar de un *Euclio* a lui *Plaut*? Și cu toate acestea *Euclio* e un biet om sărman, care găsește o comoară; *Dionisos* e un zeu de râs, iar *Alceste* și *Harpagon* oameni de societate nu mai sus decât un *Tipătescu*, bunioară. Ceea ce-i ridică în mintea noastră și-i face să aibă o aureolă măiastră, care întunecă pe un *Tipătescu* ori *Cațavencu*, e faptul că sunt clasici, că au răzbit peste hotarele țării lor și s'au impus în didactica altor ținuturi cu alte limbi. Dacă însă facem abstracțiune de aceste elemente străine de excelența lor proprie, și comparăm, ele în ele, personajele clasice și personajele din comedia noastră, vedem cu surprindere că «O scrisoare pierdută» are unele însușiri superioare comediilor clasice că ea însăși este o scriere clasică în toată puterea cuvântului și nu-i trebuie decât praful vetustății pentru ca să fie pusă alături cu «*Aulularia*», «*L'avare*», «*Broaștele*» și «*Misanthropul*». În adevăr, fiecare din aceste comedii reprezintă

o idee generatoare nuanțată în felul ei; «Aulularia» ne dă tipul sgârcitului sărac; «Avarul», tipul sgârcitului bogat și îmbogățit prin mijloace viclene; «Broaștele» ne arată în răs cât e de superior Eshile lui Euripide; «Misanthropul» ne dă tipul insociabilului. Dar în niciuna din aceste comedii nu ni se pune în evidență, în diferite grade, ideea generatoare. Ceea ce nu găsim în aceste renumite comedii, aflăm în «O scrisoare pierdută». Ideea generatoare din această comedie este ambiția și anume ambiția politică. Ei bine, această idee se străvede în diferite grade în toate personajele și cu diferite nuanțe. Cațavencu, personajul principal are ambiția să se aleagă deputat. Tipătescu are ambiția politică să i se opună, dar cedează ca să nu compromită pe Zoe Trahanache, iubita lui; Zoe Trahanache sau și mai bine Coana Zoîțica, damă bună, are ambiția să-și înșele bărbatul dar să nu se afle în public. Trahanache are ambiția să susțină partidul dela putere și mai cu seamă — cum crede el — cinstea exemplară a lui Tipătescu și a consoartei sale, Coana Zoîțica. Farfuride are ambiția să tempereze avânturile prea vii ale lui Cațavencu, iar Brânzovenescu pe ale lui Farfuride; Agamiță Dandanache să se aleagă deputat ca toți ai lui dela «passiopt» încoace; Pristanda să aibă un prefect pe care să-l servească cât mai servil, pentru ca să-și hrănească cele «unspe» suflete; iar Cetățeanul turmentat să dea scrisorile după «andresă» și să afle pe cine să voteze. Toți sunt ambițioși politici într'o sferă mai mare sau mai mică, într'o direcțiune sau alta. Acesta este un mare merit al comediei noastre, pentru că contribuie în mare măsură la unitatea perfectă a operei. Dacă vrem să dăm un exemplu clasic de comedie unitară, nu vom putea lua niciuna din comediile clasice citate, și nevoiți vom fi să dăm de exemplu «O scrisoare pierdută».

Dar nu e numai atât. Nu știm desnodământul «Aululariei»; desnodământul ce-l are este compus de un erudit al Renașterii. Dar știm precis că «Avarul» lui Molière, ca și «Tartuffe» are un desnodământ defectuos, pe care nimeni nu-l poate ascunde. Nici desnodământul din «Misanthrope» nu este mult mai bun; iar desnodământul din «Broaștele» vine prea târziu. Un exemplu de desnodământ clasic

nu-l găsim în aceste comedii; dar îl aflăm în « O scrisoare pierdută ». În adevăr, scopul unei adevărate comedii este să pedepsească pe eroul principal, dar să nu-l facă să sufere, chiar dacă scopul ce-l urmărește se întoarce împotriva lui. Sgârcenia lui Harpagon să nu-i fie satisfăcută și totuși să se bucure că nu-i e satisfăcută. Ura de oameni a lui Alceste din « Misanthropul » să nu-l satisfacă și totuși să fie satisfăcut că nu poate urî pe oameni. Nu găsim nici în « Avarul » nici în « Misanthropul » această antiteză între scop și realizare. O găsim în « O scrisoare pierdută ». Scopul lui Cațavencu este să se aleagă deputat, folosindu-se de o scrisoare găsită de Cetățeanul turmentat și furată de el cu șiretlic, — a lui Tipătescu către Cucoana Zoița. Iar pedeapsa ce o primește este că nu numai nu s'alege deputat, dar se bucură că s'a ales în locul său Agamiță Dandanache. Dacă în loc să conducă manifestația pentru Agamiță Dandanache — adevărata pedeapsă, — ar fi fost dat pe mâna Parchetului pentru falsificarea de giruri, cu care-l prinsese Trahanache, — efectul comic ar fi fost nul, dar marele efect comic al comediei stă în faptul că ambițiosul Cațavencu este izbit tocmai în ambiția lui, fără să se întristeze. E un adevărat desnodământ clasic superior tuturor comediilor clasice, de care vorbirăm.

În fine, o a treia însușire a comediei lui Caragiale este faptul că humorul este răspândit în tot cursul ei. Scenele cele mai patetice nu rămân patetice, ci ne provoacă râsul. Astfel, leșinul Coanei Zoițichii dela sfârșitul actului întâi, când află că Trahanache, bărbatu-său, știe de scrisoare, deși o crede plastografiată. Tot așa scena din actul II, când Tipătescu vrea să lovească pe Cațavencu sau în actul IV, când Coana Zoița intră în posesiunea scrisorii și o sărută cu patimă. În « Avarul » lui Molière, scenele între băiatul și fiica lui Harpagon sunt scene serioase care nu permit nici zâmbetul. Tot așa în minunatele coruri ale lui Aristofan din « Broaștele ». Nu mai vorbesc de « Misanthropul » unde scenele sunt departe de a fi comice. Într-o « Scrisoare pierdută » nu e replică oricât de neînsemnată, care să nu provoace râsul și să contribuie la efectul total al comediei.

Aceasta nu însemnează că comediile clasice nu au unele caractere superioare comediei lui Caragiale. Astfel sunt admirabilele coruri ale lui Aristofan în « Broaștele »; manifestările fantastice, imitate și de Molière, al sgârcitului Euclio când vede că i s'a furat comoara; ideologia înaltă din « Misanthropul » și a scenelor tipice din « Avarul », în care se pune într'un relief extraordinar sgârcenia lui Harpagon, ca de exemplu faimoasa scenă cu « sans dot » și scena, în care se descopere că cel pe care vrea să-l estorcheze cu dobânzi neuzite este chiar fiul său. Dar cu toate aceste caractere superioare nu se poate să uităm pe acelea ale comediei lui Caragiale, caractere analizate mai sus și care-i dau dreptul să stea alături cu cele mai însemnate comedii din comedia dramatică universală.

Dar acest drept se face și mai evident examinând fondul, forma și armonia acestei comedii.

În privința fondului trebuie să concedem că nicăeri n'a fost pusă cu mai mult relief ambiția politică, cu caracter atât de răspândit în societățile omenești, unde e vorba de ierarhie. Iar caracteristicile fondului arată că această comedie merită să fie pusă alături de cele mai însemnate comedii din literatura lumii. În adevăr « O scrisoare pierdută » nu e nici sublimă, nici grațioasă; ea e frumoasă, cu nuanțe admirabile de sublim și de grațios. Un exemplu minunat de sublim comic găsim în actul al treilea când Cațavencu, care aștepta să fie propus candidat, vede că i se preferă Agamiță Dandanache. Strigătul de indignare ce-i iese din suflet este de o tărie, care ne-ar doborî de durere, dacă nu ne-ar sgudui de râs. Și ce exemplu de grațios mai caracteristic decât figurile lui Pristanda, Farfuride și a Cetățeanului turmentat, pe lângă care putem pune prea bine pe Agamiță Dandanache. Celelalte personaje — Cațavencu, Coana Zoița, Tipătescu, Trahanache, nu sunt din domeniul sublimului, grațiosului, rămân să fie din domeniul frumuseții propriu zise.

Tot așa observăm că humorul este nuanțat cu naivul și pateticul, iar olimpianismul cu optimismul și pesimismul.

În privința pesimismului s'a susținut că « O scrisoare pierdută » este o operă pesimistă; că la reprezentarea acestei

comedii n'ar trebui să râdem, ci să deplângem soarta României dată pe mâna unor astfel de oameni, ca Tipătescu, Trahanache, Cațavencu, Agamiță Dandanache. E vorba de păreriile lui G. Ibrăileanu în « Viața Românească ». Asemenea păreri distrug un întreg gen literar: comedia. N'avem decât să deplângem soarta omenirii care a produs sgârciții și insociabilii și să nu mai râdem de ei de loc. E o opinie subiectivă exagerată care nu trebuie luată în seamă. « O scrisoare pierdută » e o operă olimpiană. Autorul ei privește de sus de tot personajele sale, le contemplă cu seninătate și ne face și pe noi să le privim tot astfel. Dacă mai adăugăm că această comedie n'are nimic retoric sau primitiv, că este de un perfect echilibru; că nu e nici imaginativă, nici abstractă, ci e reprezentativă; că nu e nici deprimantă, nici exultantă, ci e de o seninătate clasică; că ingeniozitatea cu care mănuește scrisoarea pierdută este artistică; că nu e nici fantastică, nici incisivă, ci realistă și contemplativă, am spus tot ce trebuie pentru ca să recunoaștem în « O scrisoare pierdută » o operă clasică de mâna întâi.

Același fel de calități găsim în ce privește forma și armonia. « O scrisoare pierdută » nu e scrisă în versuri, cu toate acestea impresia cetitorilor este că dintr'însa nu se poate schimba un cuvânt. Ritmul vorbirii este păstrat în așa fel, că parcă ar face parte dintr'un vers. Limba este neaoșă și literară, cu toate deformările la care o supune caracterizarea unora din personaje, care neavând cultura completă, întrebuințează cuvinte stâlcite: « Plebicist » în loc de « plebiscit », « unspce » în loc de « unsprezece », « bampir » în loc de « vampir ».

Dialogul este strălucit. E un ideal de dialog și povestirile ce se fac în dialog, ca de pildă povestirile lui Pristanda, care a vrut să spioneze opoziția, sunt de un haz nespus.

În ce privește formele generale literare, cadrul, evoluția, motivarea sentimentelor, e un adevărat model.

Dacă trecem la armonie, la o meditație adâncă, descoperim o armonie peste tot. Mai întâi în unitatea întregului. Deși au căutat unii să despartă actul trei, actul întrunirii, de rest, niciunul n'a îndrăsnit s'o facă la reprezentatie, cu atât mai

mult cu cât în acest act ridiculul lui Cațavencu ajunge la culminație și pedeapsa comisă este irezistibilă. Unitatea în « O scrisoare pierdută » o întâlnim pretutindeni. O întâlnim în acțiune, o întâlnim în intrigă, o întâlnim la fiecare din personaje. În acțiune o întâlnim în hotărîrea lui Tipătescu de a se opune alegerii lui Cațavencu cu toată puterea. Dar intervine Coana Zoița, căreia îi pasă de gura lumii și nu vrea ca să i se publice în ziarul lui Cațavencu scrisoarea ce i-a trimis Tipătescu. Tipătescu cedează până în momentul când Zaharia Trahanache îi arată falsificarea unor polițe cu care Cațavencu luase bani dela Societatea Cooperativă pe care o înființase. Zoe cedează și ea, deși tremură de frică să nu i se publice scrisoarea, lucru de altminteri cu neputință, fiindcă onorabilul Cațavencu ar fi intrat în pușcărie din pricina polițelor falsificate. Alegerea lui Agamiță Dandanache, omul guvernului, e sigură; dar nu numai atât, Coana Zoița după ce i se aduce scrisoarea de Cetățeanul turmentat, înapoiază, de bucurie, polițele falsificate lui Cațavencu, cu condiția flagrantă ca onorabilul și stimabilul Cațavencu să conducă manifestația pentru că s'a ales Dandanache.

Unitatea o întâlnim în intriga atât de echilibrată în elementele ei, cu scrisoarea. În realitate avem două scrisori: una a lui Tipătescu către Coana Zoița, scrisoarea principală, care face resortul piesei; și a doua a « personajului însemnat » dela București, pe care a găsit-o Dandanache și cu care se servește ca să se aleagă deputat. Una e vizibilă și trece din mîna Cetățeanului turmentat în mîna lui Cațavencu și apoi din căptușeala pălăriei lui Cațavencu, iar în mîna Cetățeanului turmentat, care o aduce la « andresă », care e Cocoana Zoița, nu fără a asvârli o ironie amară lui Cațavencu invitându-l la băutură, cum făcuse Cațavencu în-tîiași dată, când i se furase scrisoarea. Ingeniozitatea primei scrisori care trece din mîna în mîna, precum și ingeniozitatea invenției celei de a doua scrisori se contrabalansează și combinațiunea din ingenioasă devine artistică și perfect unitară. Cât despre unitatea diferitelor personaje, ea este de o perfecțiune la care în puține comedii s'a ajuns. Redus la unele ticuri fundamentale, ele trăiesc din ideologia am-

biției politice, care îl însuflețește pe fiecare, dându-le o caracteristică proprie. « Unspce suflete » al lui Pristanda, « Pardon, coane Fănică, și acolo tot bampir vă spunea » și expresiunea « strașnic prefect » la adresa lui Cațavencu, ne dă cheia sufletului lui. « O mie de ani pace », eu « pentru cine votez » și « eu dau scrisoarea după « andresă » dau cheia sufletului Cetățeanului turmentat. « E prea puțin, nene ! ». « Săriți că mă omoară vampirul », « sărut mâna care-mi dă mandatul ». « Trădare, trădare, de trei ori trădare » și « După lupte seculare de mai bine de treizeci de ani » sunt cheia sufletului lui Cațavencu, și așa mai departe. Dar însușirea cea mai înaltă, în privința căreia nu-l întrece nici chiar *M o l i è r e*, este faptul, pe care-l găsim numai în « Visul dintr'o noapte de vară » de Shakespeare, că personajele lui *C a r a g i a l e* oricât de stricate și de perverse ar fi nu inspiră antipatie. Sunt privite în adâncul lor cu toată simpatia omenească, așa că, oricât am râde de ele, nicăiri nu ne indignăm în contra lor. Gestul final al Coanei Zoițichii, care dă înapoi lui Cațavencu, polițele falsificate, în loc să-l dea pe mâna Parchetului, nu numai că nu ne indignează, dar ne face și mai simpatice pe Coana Zoița, mai cu seamă când obligă pe Cațavencu să conducă manifestația publică în onoarea lui Agamiță Dandanache atât de ticălos și totuși atât de simpatice prin secăturismul lui real. Pristanda care traficează cu steagurile prefecturii este iertat pentru că are « unspce » guri de hrănit. Cetățeanul turmentat, cel mai onest din toți, dar vițios până la desgust, ne este simpatice nu pentru că e onest, ci pentru că e simplu în apucăturile lui vițioase. Tipătescu este simpatice prin moliciunea caracterului lui, cu toată aparența vigoarei. Trahanache ne e simpatice prin naivitatea lui, căci nu dă voie nimănui să s'atingă de Zoița și de Tipătescu, care-l înșeală. Și așa mai departe. « O scrisoare pierdută » nu e cătuși de puțin o satiră ci o creațiune comică.

Dar în afară de capodopera « O scrisoare pierdută », *C a r a g i a l e* mai are încă două capodopere — acestea nuvelistice. Sunt « Făclia de Paști » și « La hanul lui Mânjoală ».

În « Făclia de Paști » — și cu toată cruzimea arderii mâinii lui Gheorghe, care pune în relief maximul de frică al lui Leiba Zibal — C a r a g i a l e studiază ca un medic sufletească patologia sentimentului fricii. Prefacerea fricii celei mai mari în cel mai mare curaj este invențiunea cea mai adâncă și cea mai veridică. Și e păcat că sub influența Gherismului, în partea dela început, C a r a g i a l e întrebuițează prea multe neologisme. Dar, oricum ar fi, starea sufletească a lui Leiba Zibal este atât de adâncită, și, în culminația ei, atât de neaș scrisă, că putem să-i trecem cu vederea acea slăbiciune. Adâncimea analizei ne face să nu băgăm de seamă că groaznicul act de răzbunare se exercită asupra unui Român, de către un Evreu și nicio fibră nu ni se revoltă că răzbunarea izbutește oricât de crudă ar fi. Astfel, « O Făclie de Paști » poate fi pusă alături cu « La Petite Rocque » una din cele mai tragice nuvele ce-a scris Guy de Maupassant.

În « La hanul lui Mânjoală », C a r a g i a l e arată puterea vrăjitoriei. El ne face să pipăim o lume dincolo de lumea noastră cu niște forme și colori incomparabile, într'o formă cu adevărat clasică, deși subiectul este romantic. Eroul, un logodnic care se ducea călare să-și vadă mireasa, poposește pe drum la hanul Mânjăloaii, care rămăsese văduvă. Se vede că Mânjăloaii îi plăcu flăcăul și-l duse să se odihnească într'o odăiță curată, dar fără icoane pe pereți. A doua zi flăcăul vrea să plece. Mânjăloaia îi învârtește căciula în mână șoptind ceva; un cotoiu îi trece în prag printre picioare, iar în drum dă de un ied, care behăe. Mintea i se întoarce pe dos și rătăcește drumul. Dă printre niște porumbiști, pe când luna ciudată străbate nori răvășiți, și umblă și umblă să-și găsească drumul, și drumul, pe care-l găsește este acela care-l duce la Hanul Mânjăloaii, unde trăsese rădăcină pe bătaură chirii ce stau pe lângă focuri.

Trei zile și trei nopți a stat flăcăul la hanul Mânjăloaii, de unde nu l-a putut scoate unchiu-său decât cu alaiu. Oricât de necredincios și de sceptic ai fi, nu se poate să nu admiți puterea vrăjitoriei, așa de bine sunt înfățișate faptele și lucrurile.

În deosebire de școala istorică ce înglobează sub numele de clasici, romantici și realiști pe scriitori de-a-valma, noi susținem că același scriitor poate fi și clasic și romantic și realist. Proba o avem în geniul lui Caragiale, care clasic în « O scrisoare pierdută », este realist în « O făclie de Paști » și romantic în « La hanul lui Mânjoală ». Oricum ar fi, prin aceste trei capodopere, C a r a g i a l e poate intra cu capul sus în literatura universală.

LEGENDA ARBORILOR ÎMBRĂȚIȘAȚI

— CERCETĂRI DE FOLKLOR —

DE

ARTUR GOROVEI

MEMBRU DE ONOARE AL ACADEMIEI ROMÂNE

În literatura tuturor popoarelor este cunoscută legenda celor doi arbori, cari cresc și se îmbrățișează deasupra mormintelor celor doi îndrăgostiți, mereu despărțiți, în timpul vieții, de răutatea oamenilor.

În literatura chinezească este următoarea legendă:

Hanpang, secretarul regelui *Kang*, avea o femeie tânără și frumoasă, numită *Ho*, pe care o iubea foarte mult. Regele, voind să aibă și el pe *Ho*, puse pe bărbatul ei în închisoare, unde se sinucise. Femeia sa, pentru a scăpa de urmărirea regelui, se aruncă de pe înălțimea unei terase. După moartea ei, se găsi în cingătoare o scrisoare adresată regelui, prin care-l ruga s'o îngroape în mormântul bărbatului ei. Regele, îndârjit, porunci să-i îngroape deosebit. Peste noapte, însă, răsăriră doi cedri pe cele două morminte, și în zece zile se făcură așa de mari și de puternici, încât își împreunăramuririle și rădăcinile. Poporul numi acești doi arbori «arborii amorului credincios»¹⁾.

În Afganistan, într'un poem popular foarte răspândit, este vorba tot de doi arbori, ale căror ramuri se îmbrățișează²⁾.

În evul-mediu această legendă era mult răspândită. În romanul francez «*Tristan et Iseult*», două ramuri de iederă

¹⁾ Angelo de Gubernatis, *Mythologie des plantes*, II, p. 53.

²⁾ H. Gaidoz, în *Méylusine*, vol. IV, dela care împrumutăm informațiile ce urmează.

răsar lângă mormintele celor doi iubiți și le acoper cu frunzele lor îmbrățișate.

Poemele germane vorbesc despre *Mark* regele, care după ce a îngropat pe cei doi iubiți, a sădit pe mormântul lui *Tristan* un *trandafir* și pe al ei, o *viță de vie*, care au crescut și s'au împreunat.

Intr'o legendă irlandeză pentru a separa pe doi iubiți, *Naisi* și *Deirdre*, până la moarte, regele *Conchobar* a ordonat să fie înmormântați fiecare deosebit. După câțva timp se deschid mormintele: unul dintre ele era gol, iar în celălalt s'au găsit cele două cadavre, pe care «amorul mai puternic decât moartea», le reunise. Regele, gelos, le-a reîngropat din nou separat, și pentru ca să nu se mai reunească, le-a înfipt câte un țărșuș în fiecare corp. Din acești țărșuși au ieșit două *tise* înalte, pentru a-și îmbrățișa ramurile pe deasupra bisericii din *Armagh*.

În Grecia, doi iubiți, separați în cursul vieții de răutatea soacrei tinerei fete, mama tânărului om, sunt îngropați în două morminte deosebite. Doi arbori cresc pe fiecare din aceste morminte.

Intr'o variantă, tânăra fată a fost otrăvită, tânărul soț o vede moartă, și atunci scoase un cuțit de aur din teaca lui de argint, îl aruncă în sus și căzând, îi intră în inimă. Pe mormântul lui cresc un *chiparos*, și pe mormântul ei un *trandafir* enorm, care s'a apropiat de chiparos, și s'au îmbrățișat. Și o pasere, care stătea pe o ramură a trandafirului, nu cânta ca o pasere, nu cânta cum cântă privighetoarea, dar cânta și zicea într'o limbă omenească: « Uitați-vă la acești nenorociți copii, acești nenorociți copii separați; ei nu s'au putut îmbrățișa cât au fost în viață, ci se îmbrățișează acuma, după moarte ».

În departamentul Marna (Franța), nevasta lui *Tristan*, pentru a împiedeca pe cei doi iubiți de a se întruni după moarte, i-a înmormântat deosebit, de amândouă laturile bisericii. Din mormintele lor au ieșit un *stejar* și un *teiu*, cari au crescut așa de înalți, că ramurile lor s'au atins pe deasupra bisericii.

În poezia populară modernă, legenda arborilor îmbrățișați este o temă foarte des întrebuințată.

Intr'un cântec suedez, este vorba de *tei*, cari cresc, și ramurile lor se întrunesc, pe deasupra unei biserici.

In alt cântec suedez, doi *crini* cresc îmbrățișați.

Un cântec wend, vorbește de două *vițe de vie* de pe mormintele celor doi iubiți.

Intr'un cântec sârbesc, tinerii au fost înmormântați cu câte un *măr verde* în mână, și au ieșit un *trandafir* și un *brad*, și trandafirul s'a împreunat cu bradul.

Trei cântece maghiare, vorbesc de cele două morminte:

Dintr'unul a ieșit
un *crin alb*,
din celălalt a ieșit un *crin roșu*;
au crescut așa de nălți
până ce s'au reunit.

In alt cântec, este vorba tot de doi *crini*.

In al treilea cresc *lalele* :

Pentru unu s'a făcut
o tablă de marmoră albă,
pentru celălalt s'a făcut
o tablă de marmoră roșie;
le-au adus în grădina de flori
și le-au pus alătura;
pe un mormânt au plantat
o *lalea albă*,
pe celălalt au plantat
o *lalea roșie*.
Și sufletele iubiților
s'au prefăcut în *lalele*
care au crescut așa de nalte,
până ce s'au îmbrățișat.

Un cântec bulgăresc vorbește despre un *trandafir* care crește pe un mormânt, și o *viță de vie* pe alt mormânt.

Cântecele albaneze cunosc și ele arborii cari, crescuți pe cele două morminte, se îmbrățișează.

In Normandia:

Pe mormântul băiatului au pus un *spin*,
pe mormântul fetei au pus un *măslin*;
spinul a crescut așa de nalt că a îmbrățișat măslinul
din care s'au făcut lemne pentru a zidi o biserică.

Aceleași elemente în cântece *norvegiene, daneze, germane, portugheze, grecești, bretone, rusești, turcești*, etc.

Pentru noi, Românii, sunt interesante variantele popoarelor slave, și ale aceloră din peninsula balcanică, despre care avem, însă, puține informații.

Un cântec ucrainian, publicat într'o colecție poloneză, îl traducem în întregime, după un text franțuzesc:

Oi! trăia o văduvă la marginea unui sat,
și avea un fiu Vasile,
și l-a însurat de tânăr,
și ea nu-și iubea nora;
ea-și trimise fiul în voiaj,
și pe fată să pască turma,
să pască turma, să țese pânza groasă,
să coase lucrurile de cusut,
să spele lucrurile de spălat.
Oi! fiul se întoarce din voiaj,
și fata paște boii.
Mama aleargă spre fiu cu bucurie,
cătră noră cu blesteme.
Oi! așteaptă, draguță, nu bea singură,
avem să bem amândoi odată.
Și fiul a murit seara,
și tânăra dimineța.
Ea își îmbracă fiul pe o laiță,
și, pe noră-sa sub laiță.
Oi! la capul fiului arde o lumânare,
și pe tânără stă un vatrar.
Și după fiu sună clopotele,
și după noră latră câinii.
Ea îngroapă pe fiu în țintirim,
și pe fată lângă țintirim.
și pe băiat cresc un *platan* (masculin)
și pe noră un *platan* (feminin);
un vârf se aplecă spre celalt vârf,
o frunză se lipește de altă frunză.
Inima mamei svâcnește:
oi! dacă aș fi știut,
i-aș fi îngropat pe amândoi împreună.

În literatura noastră populară, găsim prima versiune a legendei arborilor îmbrățișați, în colecția de «*Poezii populare*»

a lui Vasile Alecsandri, în balada *Inelul și Năframa* :

Fost-au, fost un Crăișor
tinerel, mândru fecior,
cum e bradul codrilor
sus pe vârful munților.
De soție și-a luat
o copilă din cel sat,
copiliță româncuță,
toți vecinilor drăguță:
cu chip dulce, luminos,
cu trup gingaș, mlădios,
cum e floarea câmpului,
în lumina soarelui.
Iară lui că i-au sosit
carte mare de pornit,
la tabără de ieșit.
El în suflet s'a mahnit
și din gură a grăit:
— Draga mea, sufletul meu,
ține tu inelul meu,
pune-l în degetul tău.
Când inelu-a rugini
să știi, dragă, c'oiu muri!
— De mă lași plângând acasă,
na-ți năframa de mătășă
pe margini cu aur trasă:
aurul când s'a topi,
să știi, frate, c'oiu muri.

II

El pe cal a 'ncălicat
și pe drum au apucat.
Mers-au el pân' la un loc
s'au aprins un mare foc
în mijlocul codrului
la fântăna corbului.
Mâna 'n sân el și-o băga,
la năframă se uita...
inima-i se despica.
— Dragii mei, ostașii mei,
puișori viteji de smei,
stați pe loc de ospătați,

și la umbră vă culcați.
Eu sunt gata de plecat
acasă, că mi-am uitat
paloșul cel rotilat
pe-o masă verde-aruncat.

Indărăt el a pornit,
c'un voinic s'a întâlnit,
c'un voinic cu calul mic.
— Noroc bun, tânăr voinic;
ce veste, de unde vii?
— Dacă vrei, Doamne, s'o știi,
de altul poate-ar fi bine,
dar e rău și-amar de tine.
Tatăl tău că s'a sculat,
țara 'ntreagă ne-a călcat,
pân' ce mândra ți-a aflat,
și pe dânsa-a aruncat
într'un tău adânc și lat.
— Na, voinice, calul meu,
să mi-l duci la tatăl meu.
De-a 'ntreba unde sunt eu,
tu să-i spui că eu m'am dus
pe malul apei, în sus,
și că'n apă m'am svârlit
la copila ce-am iubit.

III

Tatăl său țar'a sculat,
tău 'ntreg de l-au secat
și copiii și-au aflat,
amândoi îmbrățișați,
pe năsip galben culcați,
amândoi senini la față,
de păreau că sunt în viață.
Atunci Craiul s'a căit,
în mătășă i-a 'nvelit,
și 'n biserică i-au dus
și 'n două racle i-au pus,
racle mândre 'mpărătești
purtând semne latinești.
Și pe dânsul l-a zidit
în altar la răsărit,
pe ea 'n tindă l'asfințit

Iar din el, frate, a ieșit
un *brad verde*, cătinat,
pe biserică plecat,
și din ea o *viișoară*
înflorită, mlădioară,
ce din zori și până 'n sară
pe biserică s'a întins
și cu bradul s'au cuprins.

Această baladă, cu puține modificări, este și în colecția lui *Marieneșcu*, culeasă din Baia Mare, în Ardeal.

În Neagra Șarului, din județul Suceava (astăzi județul Neamț), a cules *Sevastian Mihăilescu* un cântec, în care este vorba de doi tineri îndrăgostiți înmormântați tânărul la ușa altarului, iar « puica » lui, la ușa bisericii, dar nu se spune că arborii din mormintele lor s'au îmbrățișat, ceea ce mă face să cred că ori cântecul a fost scris numai în parte, sau că *Gh. Runcanu*, care l-a spus, a uitat sfârșitul cu îmbrățișarea arborilor.

Cântecul este acesta:

Sus la vârful muntelui
cântă un pui al cucului;
așa cântă de cu jele
de gândești că Jiul pierde,
așa cântă de cu dor
de-o fată și de-un fecior,
când l-aud, de jele mor.
— Tot cu maica și cu nene,
și cu frații, cu sorele
s'au sfârșit zilele mele.
Vă rog, frați, și voi surori,
că văd bine că eu mor,
pe mine să mă 'ngropați
la ușa altarului.
Din mormântul meu a crește
creangă verde de *doi meri*,
cu condeiu cu călimări.
Puica mea, când a muri,
pe dânsa să mi-o 'ngropați
la ușa bisericii;
din mormântul ei a crește
creangă verde de *alămăie*
cu masă și cu hârtie,

și-or ședea domnii și-or scrie
cârtică 'ncornorată
ca prin țări să mi-o trimată,
ca să vadă lumea toată
c'a fost dragostea curată ¹⁾).

Alte variante din județul Suceava, sunt complete.

Din comuna Preutești, d-l I. A n d r i e s c u mi-a spus, prin 1898, un cântec, pe care l-a auzit dela bunicul său, care era în vârstă de 80 de ani. Acest cântec pomenește despre *năframă*, ca semn prevestitor de moarte, și prefacerea celor doi îndrăgostiți în *brad* și *viță de vie* :

Fost-a, fost un Crăișor
tânăr și mândru fecior;
el soție și-a luat
copiliță dintr'un sat,
copiliță româncuță,
la toți voinicii drăguță,
la cosițe rumeioară
și la față gălbioară.
Crăișoru-i supărat
că grea carte i-a picat:
ca la oaste să pornească
la drum să călătorească.
Crăișoara supărată
din ochi a lăcrămat,
și din inimă-a oftat
și din gură a strigat:
— Na-ți, dragă, năframa mea,
că naframa-i de mătasă,
împrejur cu aur trasă;
când aurul s'a topi
să știi că eu oiu muri.

La mijlocul codrului,
la fântâna corbului
s'a 'ntâlnit cu doi voinici,
doi voinici cu caii murgi,
— Bună ziua, doi voinici,
ce veste-i, de unde veniți?
— De toată lumea-i veste bună,
iar de tine niciun bine,

¹⁾ *Șezătoarea*, I, p. 115.

că tatăl tău te-a răpit,
la oaste că te-a pornit,
și soția ți-a murit.
— Cred prea bine c'a murit,
că aurul s'a topit.

Frunză verde avrămească,
ardă-i focu și-i pârlască
pe cei ce strică
dragostea omenească.

Crăișoara, dacă a murit,
la biserică au îngropat-o
de spre asfințit,
iar pe crăișor, când a murit,
la biserică, de spre răsărit.
Din crăișoară
a ieșit o *vișoară*,
iar din crăișor
a ieșit un *brădișor*.
Vișoara peste biserică s'a întins
și cu bradul s'a cuprins¹⁾.

Un cântec cules din Mălini, județul Suceava (astăzi Baia),
arată că pe Crăișor îl chema *Leon* :

Frunză verde lămăiță,
disară la Garofiță
este mare adunare:
Garofița logodește
cu Leon fecior de Domn.
Joi seara s'a bolnăvit,
Vineri sara mi-a murit.
Dar când Leon la ea vine,
iată maică-sa mi-l prinde:
— Ah, Leon, drăguțul maicii,
Garofița ți-a murit.
— Aleo, maică, nu te crez.
— Poftim în casă și vezi.

El în casă a intrat
și la dânsa s'au uitat
și pe loc a leșinat.
După ce s'a deșteptat,

¹⁾ *Șezătoarea*, XIII, p. 143.

el din gur'a cuvântat:
— Vinde-ți, maică, patru boi
și ne 'ngroapă pe-amândoi,
și ne 'ngroapă cap la cap.
Maică-sa l-a ascultat,
pe-amândoi i-a comădat
și i-a 'ngropat cap la cap.
Și din capete-au crescut
două *mlăzi* ca din pământ,
pân la streășina-au ajuns
și-amândouă s'au cuprins.
Iar în urmă a 'nflorit
floricică ghivizie
ca în lume să se știe
c'au fost doi pomi soțiori,
și-amândoi îs dreptușori ¹⁾).

Intr'un cântec din Horecea, în Bucovina, cules de d-na
V o r o n c a, un fecior de Domn îndrăgostește o fată săracă,
iar Domnul și cu Doamna îl trimite la oaste, în țara ungu-
rească, și pe fată o înneacă. Din mormintele îndrăgostiților
au răsărit un *nuc* și o *lozioard*, care s'au îmbrățișat:

Pe cea coastă arsă
plouă de varsă;
ș'aceea nu-i ploaie curată,
dar e amestecată
cu lacrimi de fată,
de fată săracă
la un fecior de Domn dragă.
Domnul a oblicit
și cu Doamna s'a grăit
pe dânsul să-l trimeată
la oaste domnească,
în țara ungurească,
că să-l prăpădească,
iar pe dânsa s'o arunce
în mări adânce,
tina s'o mănânce.
Ei la fântână s'au întâlnit
și s'au vorbit:
— Tu, fată săcară,
puicuța mea dragă,

¹⁾ *Șezătoarea*, XIII, p. 147.

na-ți inelul meu
pe degetul tău:
când l-îi vedea negru și smolit,
să știi că-s prăpădit.
Și ea i-a dat năframa ei
albă și spălată:
— Când îi vedea-o neagră destrămată,
să știi că-s înneacă.

Și au suspinat,
și s'au sărutat.
El a mers calea'n jumătate;
scoate basmaua s'o cate:
năframa era neagră destrămată.
— Ibovnica mea e înneacă.
Stați, oșteni
și Moldoveni,
c'am uitat sabia acasă
în cuiu după masă.

Oastea că l-a ascultat
și 'mprejur roată a stat.
A venit până la jumătate cale;
întâlnește un bătrân:
— Buna ziua, moșule.
— Mulțămesc, voinicule.
— Ce s'aude pe acolo?
— S'a 'nnecat fata săracă,
ibovnica ta cea dragă;
s'a 'necat într'un loc
unde-i verde berbenoc.

El în mare s'a aruncat,
murgu 'n poartă a nechezat,
Doamna iute a alergat:
— Ce nechezi tu, murgule,
unde-i stăpânelul tău
și cu feciorașul meu?
— Stăpânul s'a aruncat
unde puica-i s'a 'necat.

Doamna odată a strigat,
oamenii au alergat
și-au strâns voade
și noroade,

hai pe dâșii ca să-i cate.
 I-au cătat
 ce i-au cătat,
 și strânși cuprinși i-au aflat.
 Pe dânsul l-au îngropat
 în biserică la răsărit,
 iar pe dânsa dinafară.
 La capul lui a crescut *nuc*,
 da la a ei o *lozioară*.
 Nucul pe fereastră s'a 'ntins,
 lozioara a cuprins.
 Mama lui, când a aflat,
 a plâns și s'a blăstămat:
 să mă bată Dumnezeu
 ce-am făcut singură eu,
 am stricat dragoste curată
 fără de-un fir de pacate.
 Cine strică dragostea,
 aibă pasul racului,
 și hrana gândacului,
 și sbuciumul vântului
 pe fața pământului ¹⁾.

Altă variantă din Storojineț, din care d-na V o r o n c a
 dă numai un fragment, se sfârșește așa:

Dintrânsul a crescut *brad*
 cât mănăstirea de nalt,
 da dintrânsa o *garofea*,
 pe pământ se întindea,
 cu bradul se cuprindea,
 și părinții mi-i jălea.

D-na V o r o n c a publică o baladă din Voloca (Bucovina),
 în care nu mai este vorba de părinți cari se împotrivesc
 dragostei fiului lor, ci de o mamă care compătimizește cu
 fiul ei, pus la închisoare de părintele mândrei lui, care se
 împotrivește dragostei lor:

Olio, lio, lio, lio, lio, lio,
 mi-a avut Dedel o mămuță;
 Sâmbătă dimineața s'a sculat
 și a luat trei păscuțe,

¹⁾ Elena Niculiță Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, vol.
 I, p. 738, Cernăuți, 1903.

și vro două, trei ouțe
și la temniță a alergat.
— Dedel, Dedel, dragul mamii,
se mărită mândra ta,
mândra ta și nora mea,
mâne nunta i-om vedea.
— Na-ți, mamă, inelul meu,
când îi trece pe-acolea
nuntașii' mi te-or vedea,
ei în casă te-or pofți,
la mireasă mi-i cinsti,
inelu 'n pahar i-i da,
și mireasa l-a vedea...

Ea pe acolo mi-a trecut,
nuntașii o au văzut,
și în casă o au pofțit
și cu vin o au cinstit.
Ea la mireasă a 'nchinat,
inelu 'n pahar i-a dat.
Mireasa, când a cinstit,
din ochi negri a lăcrămat,
din guriță a cuvântat:
— Beți, noroade și mâncați,
de-amu eu nu mă mărit,
că încă Dedel n'a murit.
— N'a murit, dar necăjește,
că-i bat barba genunchile,
și musteața brăele,
da chica călcăile.

Tatăl ei a auzit
și pe cal a încălicat,
la temniță a alergat,
pe Dedel l-a spânzurat.
Mireasa când a aflat
de jale s'a junghiat.
Tatăl său a cuvântat
și din ochi a lăcrămat:
— Of, Doamne, am făcut pacat
că dragii i-am departat.

Șapte oameni a năimit,
zid de piatră mi-a 'ngrădit
și li-a sapat două gropi

colo 'n vale 'n pomețel
sub cel mândru cireșel,
și pe dânșii i-a 'ngropat,
i-a îngropat cap la cap
că tare-au trăit cu drag,
i-a 'ngropat într'un mormânt
că n'au trăit cu urît.
Dintrânsul mi-a crescut *rug*,
da dintrânsa *lozioară*;
rugușorul s'a întins,
lozioara mi-a cuprins.
Tatăl său i-a îngădit,
nici paserea n'a trecut.

— Of și vai, soția mea,
cine strică dragostea,
ardă-i focul căsuța ¹⁾.

În balada «*Vartici*», culeasă din comuna Albești (județul Argeș), Vodă pleacă la vânătoare, iar Doamna, după un ospăț în care finul său Vartici umplea paharele, îi zice:

Alelei, fine Vartici,
vino lângă mine-aici.
Din ceasul ce te-am văzut
la inimă mi-ai căzut.
Alelei, fine Vartici,
vină lângă mine-aici,
că-mi ești nalt și sprincenat
cu trei semne de vărsat,
și dulce la sărutat.

Vartici îi răspunde:

Alelei, nașă Ileană,
nu ți-a fi, nașă, păcat
că de mic m'ai botezat,
de mare m'ai cununat,
nu ți-a fi, nașă, păcat
să cădem la sărutat?

Doamna Ileana îi răspunde că, pentru păcatele lui, își va da averile, va face mănăstiri și fântâni, va da vaci pe la săraci și va mărita fete mari.

¹⁾ Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, vol. I, p. 901.

Vartici o amăgește că vine după ce-și va îmbrăca un căftănel, dar încalecă pe un cal

și el, mare, că-mi fugea
tocmai, frate, în Țaligrad
ca să scape de păcat.

Doamna, însă, de întristare se îmbolnăvește, și când Ștefan Vodă se întoarce dela vânătoare, îl părăște

cu pără înveninată,
și cu inima spurcată.

Boierii Divanului îl găsesc vinovat pe Vartici, și Domnul îl spânzură

în grădina cu florile
und' se plimbă Doamnele,
Doamnele cu roabele
când răsare soarele.

Dar soția lui Vodă, când îl văzu spânzurat, ce făcea?

Fuga în casă că-mi da,
mâna pe hamger puneă,
și singură se junghia.
P'amândoi că-i îngropa
în grădina cu florile.

Ștefan-Vodă ce-mi făcea?

Prin grădină se uita,
doi *trandafiri* că-mi zărea,
de mijloc învălcinați,
numai, zău, ca niște frați ¹⁾).

Un cântec din județul Muscel zice așa:

Hai, Leano, să murim noi
să ne 'ngroape p'amândoi
la mănăstire 'n zăvoi,
să cânte cucul pe noi.
La capul tău să răsaie

¹⁾ C. N. Mateescu, p. 20, *Balade*, Vălenii-de-Munte, 1909.

o tufă de *trandafir*,
la capul meu să răsaie
o tufă de *rosmalin*,
trandafirul să se 'ntinză
rosmalinul să-l coprinză ¹⁾).

În varianta aceluiași cântec, cules în Dobromir (Dobrogea),
rosmalinul se întinde, ca să cuprindă pe *trandafir* :

Mori, mândro, să mor și eu,
să nu ni mai pară rău,
să ne 'ngroape pe amândoi
la mănăstire 'n zăvoi
und' ne iubeam amândoi;
să răsară *trandafir*,
de pe unul *rosmalin* ;
rosmalinul să se 'ntindă
trandafirul să cuprindă,
cine i-o vedea, să plângă ²⁾).

D-l G. Alexici publică un cântec spus de un țăran
din Niermeghi, Comitatul Bihor, în care este vorba de un
brad și de o *iederă* care se cuprind pe deasupra bisericii.

Iată această variantă, intitulată *Crăișorul* :

Fost odată un crăișor
tinerel, mândru fecior,
cum îs brazii codrilor
sus pe vârful munților.
De nevastă și-a luat
copiliță din cel sat,
copiliță româncuță
vecinuților drăguță.
Și lui carte i-a picat,
din cotună a plecat.
— Na, dragă, inelul meu,
pune-l pe degetul tău;
când inelu-a rugini,
să știi, dragă, c'oiu muri,
iar dacă a ruginat
să știi că mi-s îngropat.
— Na, marama de mătăasă
pe margini cu aur trasă;

¹⁾ C. Rădulescu - Codin, în *Revista Ion Creangă*, An. I, p. 151.

²⁾ O. Ștefănescu, în *Revista Ion Creangă*, An. I, p. 89.

când aurul s'a topi
să știi, dragă, c'oiu muri.

Crăișorul mult plângea
când din cotună pornea.
Prin un codru el că trece,
prin un codru întunecat.
În mijloc fântâna sta,
cei geloși din ea să bea
Crăișorul tot mergând
i s'aprinse doru 'n sân,
la maramă tot privea
și' de-odată 'ncremenea
de vederea ce vedea:
aurul că se topea.
— Stați, feciori și ascultați,
la umbră l'aiești copac,
după mine s'așteptați
că acasă am uitat
pe masă verde aruncat
paloșul cel rotilat.
Pe drum el cum audălea,
un voinicuț tătălea,
un voinic
cu calul mic.
— Noroc bun, tânăr voinic.
— Mulțam dumitale Craiu.
— Unde, măi, unde te duci,
ce veste bună-mi aduci?
— Doamne Craiu și oame bune
de bine nu am ce-ți spune:
taică-tău țara a prădat,
mândra ta ți-a aruncat
într'un tău adânc și lat.
— Na, voinice, calul meu,
și să-l duci la tată-meu;
dacă 'ntreabă unde-s eu,
tu să-i spui că eu m'am dus
pe țarmurea api 'n sus,
spune-i că am adormit
unde-i apa bulbucit.

Taică-său de loc întreabă:
— Unde-i Crăișorul, dragă?
— Crăișorul, zău, s'a dus

pe țărmlurea api 'n sus,
și el, zău, s'a zăbăvit
unde-i apă bulbucit.

Țară multă aduna,
tăurile le strica,
pe-amândoi că-i întâlnea,
întâlnea îmbrățoșați,
pe hămulc mândru culcați.

Ducându-i ca să-i îngroape
strigă tata:

— Ho, nepoate
duceți-i și-i îngropați
nu 'ntr'un loc cu ceilalți,
sub streășina bisericii
unde slujesc diecii.

Și din el, dragă, a ieșit
un *brad* nalt și minunat
pe biserică plecat.
Și pe ea, dragă, a 'ngropat
în ușa bisericii,
și din ea a răsărit
mlădiță de *iederiță*,
pe biserică se 'ntinse
și cu bradul se cuprinse ¹⁾).

În Boliza, Comitatul Maramureșului, într'un cântec se vorbește de doi îndrăgostiți, din mormintele cărora au ieșit un *rug* și o *rujă*, care se cuprind:

Frunză verde foaie lată,
fost-a un fecior și-o fată,
floricea de ghiocel,
s'au iubit de micuței.
Când au fost pe la luat,
părinții nu i-au lăsat,
și s'au dus și s'au 'necat,
măruț cu frunza rotundă,
unde-a fost apa afundă.
Și părinții s'au luat
și pe ei de i-a cătat,

¹⁾ G. Alexici, *Texte din literatura poporului român*, Tom. I, p. 175, Buda-
pesta, 1899.

și 'necați de i-a aflat.
De-acolo că i-a luat,
pe amândoi i-a astupat
la umbruța nukului
în marginea drumului,
pe fecior de-a dreapta,
și pe fată de-a stânga.
Din fecior mi-a răsărit
un *rugut* mândru 'nflorit,
și din fată răsăriră
o *rujiță* mândră, plină,
și ruguțul s'a întins
și rujița a cuprins ¹⁾.

În Vâlcele (Transilvania), *Chiva*, mireasa lui *Dalimon* moare, și mirele se roagă s'o îngroape în ușa bisericii, iar pe el în ușa altarului, că din ea va ieși un fir de *linte*, iar din el un *brad*, care se vor îmbrățișa:

Pe șesul Helerei,
la curțile Chivei,
iese Chiva 'mpodobită
cu iia tot șnuruită,
pe tot șirul înflorită.
Pețitorii i-au venit,
Joi pe Chiva au tocmit,
Vineri boala o a lovit,
pân' Sâmbătă mi-a murit.
Duminecă dimineată
Chivei îi sosea pe ceață
vreo cincizeci de călărași
și cu doi albei de nași.
Maica Chivei a d'auzit
și 'n pragul ușii a ieșit
și din graiu așa a vorbit:
— Voi cincizeci de călărași
și cu doi albei de nași,
îndărăt să vă 'nturnați,
că Joi pe Chiva ați tocmit,
Vineri boala o a lovit
până Sâmbătă mi-a murit.
Mirele nu s'a 'ncrezut;
maica Chivei a d'auzit

¹⁾ *Idem*, p. 173.

și din gură i-a vorbit :
— Dragul maichii, Dalimoane,
dacă pe mine nu mă crezi,
vino în casă și mi-o vezi.

El în casă mi-a intrat,
pe Chiva a sărutat,
și din graiu așa vorbea:
— Maică, măiculeana mea,
pe Chiva să mi-o 'ngropați
în ușa bisericii,
că va ieși un fir de *lînte*,
și pe biserică s'a 'ntinde;
și pe mine să mă îngropați
în ușa altarului,
că va ieși un fir de *brad*
și pe biserică aruncat
și cu lîntea îmbrățișat.
Țara, lumea va vedea
c'a fost dragoste curată
de un fecior și de o fată¹⁾.

Intr'o poveste din Siret (Bucovina), se spune că o pajură, cea mai mare peste smei, cu trupul de balaur și cu aripi, s'a dat în dragoste cu un om pământeian și a făcut un copil om, care era năzdrăvan ca și dânsa. Băiatul acesta s'a însurat, și pajura și-a primit nora în casă, cu condiție ca s'o asculte. După ce a pus-o pe noră să facă o mulțime de lucruri grele, și după ce a îndurat multe, nora a plecat, împreună cu bărbatul ei, ca să trăiască între pământenii. Pajura s'a luat după ei, și neputându-i găsi, au plecat fetele pajurei întru căutarea lor, și la urmă când a văzut că nu mai poate scăpa, băiatul s'a prefăcut pe el în *hămeiu*, iar pe nevastă-sa în *paltin*, și hămeiul a înfășurat paltinul, de sus până jos, și când a voit pajura s'o mănânce, n'a putut, de răul hămeiului, că ea numai pe noră voia s'o mănânce.

Acestea sunt variantele românești ale frumoasei legende, cunoscută în literatura tuturor popoarelor, asupra căreia, în alte părți, s'au făcut studii interesante.

¹⁾ I. G. Bibicescu, *Poesii populare din Transilvania*, p. 345, București, 1893.

O DISCIPLINĂ LINGVISTICĂ NOUĂ: FONOLOGIA

DE

IORGU IORDAN

MEMBRU CORRESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Sunetele limbajului (sau sunetele articulate, cum li se mai spune, spre a le deosebi de sunetele pe care le scot animalele și diverse obiecte din lumea înconjurătoare) se pot studia în mai multe chipuri. Ele pot fi cercetate din punctul de vedere al modului cum sunt produse de organele noastre articulatorii: ce organe participă la emiterea lor, cum funcționează aceste organe, locul unde se produce articulația, etc. În strânsă legătură cu asta se studiază felul cum sunt percepute sunetele, atât de către individul vorbitor, cât și de către acei care-l ascultă. Căci vibrațiile provocate de mișcarea organelor articulatorii se propagă prin aer și ajung la urechea ascultătorului, care le înregistrează și le interpretează. Studiul sunetelor vorbirii omenești din punctul de vedere al producerii și perceperii lor constituie obiectul *foneticei descriptive* sau *generale*. Metoda acestei discipline este pur descriptivă, întocmai ca a științelor naturale, cu care ea seamănă în multe privințe; de aici și primul ei nume. Cealaltă denumire, mai puțin întrebuițată, pentru motive care se vor vedea imediat, se datorește faptului că la descrierea și explicarea sunetelor articulate fonetiștii nu iau în considerație o anumită limbă sau un anumit grup de limbi. Deoarece organele articulatorii nu diferă, în fond, dela un popor la altul, modul cum funcționează ele și, prin urmare, produsul funcțiunii lor seamănă atât de mult dela o limbă la alta, încât

o separație, sub acest raport, a idiomelor omenești, ar fi nelogică. Evident că deosebiri de nuanță constatate în diversele limbi ale pământului sunt înregistrate de fonetica descriptivă. Fiecare sau aproape fiecare sunet are variantele lui mai mult ori mai puțin diferite dela o limbă la alta, fără ca nuanțele deosebitoare dintre ele să ne autorize totuși a le considera drept alte sunete decât prototipul lor. De altfel fonetica generală studiază și sunete despre care nu se poate afirma că există în vreuna dintre limbile cunoscute. Căci, afară de nuanțele reale, constatate în diverse idiome cercetate la fața locului, teoretic sunt posibile numeroase altele a căror existență încă n'a fost înregistrată de specialiști. O deplasare imperceptibilă a organelor articulatorii provoacă o modificare a vibrațiilor suficientă pentru ca sunetul emis să reprezinte o nuanță nouă, deosebită de toate celelalte. De aceea se admite existența virtuală a unui număr infinit de variante ale unuia și aceluiași sunet, variante care în vorbirea individuală apar, probabil, toate, dar nu sunt percepute de urechea noastră, și din cauza imperfecțiunii ei (așa se explică de ce fonetiștii au simțit nevoia să recurgă la aparate înregistratoare), dar și din cauză că în mintea noastră avem oarecum o imagine sau reprezentare a sunetului respectiv, un fel de medie a tuturor nuanțelor respective (sunetul tip, cum spuneau A. Philippide), care ne împiedecă să percepem deosebiri, chiar atunci când ele sunt destul de sensibile, făcându-ne să ni se pară că ceea ce auzim din gura partenerului nostru este perfect identic, în ce privește pronunțarea, cu conștiința pe care o avem noi despre sunetele în discuție. Intru cât fonetica descriptivă ia în considerație și sunete, mai exact nuanțe de sunete, fără existență reală constatată experimental, ea poate fi numită și *fonetică teoretică*.

Fonetică generală în sens strict înseamnă altceva decât fonetica descriptivă (sau teoretică), și anume studiul unor fenomene fonetice care apar într'un număr așa de mare de limbi, încât trebuiesc privite drept efectul unor tendințe generale, al unor legi fonetice, cum spun unii, adică al unei necesități sau al unui determinism, impus de natura intimă al limbajului omenesc. Astfel de fenomene sunt asimilația

(modificarea unui sunet sub influența altuia în sensul apropierii fonetice a celui dintâi de cel de-al doilea), disimilația (modificare opusă asimilației), metateza (schimbarea locului pe care-l are un sunet în cuvânt), etc.

Dar sunetele articulate pot fi studiate și în interiorul unei limbi determinate, eventual în interiorul unui grup de limbi înrudite. În acest caz nu ne mai interesează modul cum se emit și se percep ele, deși nimic nu ne poate opri de a le considera și din acest punct de vedere. Deoarece se presupune că funcțiunea organelor articulatorii și produsul funcțiunii lor nu diferă dela o limbă la alta, — cele arătate mai sus probează că o astfel de presupunere este întemeiată —, când e vorba de o limbă dată sau de un grup de limbi înrudite, specialiștii își îndreaptă toată atenția asupra modificărilor suferite de sunetele limbii sau limbilor respective, fie sub ochii noștri, fie, mai ales (pentru că-i mai ușor de constatat) de-a-lungul veacurilor. Căci vorbirea umană evoluează, datorită faptului că oamenii, în și prin care ea există, sunt supuși influenței stărilor lor psihice, variabile după împrejurări, și vieții sociale, de asemenea schimbătoare cu vremea. Constatarea, explicarea și urmărirea în timp a prefacerilor la care sunt supuse sunetele unei limbi sau ale unui grup de limbi alcătuiesc obiectul *foneticei istorice* (sau *evolutive*)¹⁾.

De când studiile lingvistice au devenit mai sistematice, adică mai științifice, sunetele articulate au fost cercetate cu un interes egal din ambele puncte de vedere expuse până aici. Pe măsură ce trecea vremea, metodele se perfecționau, mai cu seamă în ce privește fonetica descriptivă, care și-a creat o ramură nouă, *fonetica experimentală* sau *instrumentală*. Am arătat că, pentru numeroase nuanțe de sunete, urechea noastră este prea imperfectă, ca să le poată percepe. Astfel s'a simțit nevoia unor aparate înregistratoare, care erau, de altminterlea, cunoscute, sub o formă sau alta, fizicienilor. Dar nu numai pentru a înlocui urechea omenească s'a recurs la mijloace experimentale de studiu. Aparatele și instrumentele utilizate de fonetiști înlesnesc, de pildă, descompunerea

¹⁾ Când se studiază în chipul acesta sunetele mai multor limbi înrudite, avem *fonetică istorică comparată*.

unui sunet în elementele lui constitutive, ne pun, deci, în situația foarte favorabilă de a pătrunde în secretul constituției fizice a sunetelor, ne ajută să precizăm cu exactitate matematică punctele de pe palatul gurii, unde au loc unele articulații, apoi depărtarea sau apropierea organelor vocale unele de altele, etc.

În ciuda progreselor cu adevărat mari, realizate atât de fonetica descriptivă, cât și de cea istorică, s'au găsit, în special după războiul cel mare, unii lingviști cari să tăgăduiască orice folos din partea acestor două discipline pentru înțelegerea sistemului fonetic al unei limbi date. Căci a ști cum se produc sunetele limbajului omenesc nu ajută de loc la cunoașterea structurii fonetice a unui idiom oarecare. Din lămuririle, oricât de sumare, pe care le-am dat mai sus se vede lesne că fonetica descriptivă se ocupă de sunete articulate în general, așa că ceea ce spune ea despre un anumit sunet se potrivește pentru toate limbile, chiar pentru acelea pe care nu le cunoaștem (fie că nu le-am descoperit, fie că nu există încă). Fonetica descriptivă mai are un cusur în ochii lingviștilor care cer să studiem altfel decât până acum materialul fonetic al unei limbi, pe acela anume că ea este o disciplină fizică, independentă și, deci, străină de lingvistică. Și aceasta, nu numai din momentul când a recurs la aparate de tot soiul, ci chiar dela început. Emiterea și perceperea sunetelor articulate sunt fapte pur fizice, deși la producerea lor participă și sufletul omului (ca ordonator al emisiunii și ca înregistrator al vibrațiilor, mai exact spus ca transformator în valori psihice a unor fapte materiale). Cu cât fonetica descriptivă a făcut progrese mai mari, cu atât s'a îndepărtat tot mai mult de preocupările strict lingvistice, cu atât s'a înstrăinat de lingvistică, în sensul că a îndreptat pe un drum greșit atenția a numeroși specialiști, ba a falsificat înțelegerea pentru fenomenele lingvistice, care n'au nimic fizic în ele, chiar atunci când suportul, vehiculul lor este sau pare a fi astfel. Evident că nimeni nu neagă importanța fonetice descriptive, și în sine și ca disciplină auxiliară a științei limbii. Este absolut necesar să cunoaștem modul de funcționare a organelor articulatorii, pentru a putea

discuta probleme de fonetică în general, indiferent de punctul de vedere din care ne punem. Dar, repet, spre a pătrunde în structura sistemului de sunete al unei limbi, spre a ne da seama de ceea ce constituie esența acestui sistem, particularitățile lui caracteristice, care-l deosebesc de sistemul fonetic al altor limbi, chiar înrudite, fonetica descriptivă nu ne este de niciun folos. Căci limba, după cum voi arăta mai departe, există independent de realizarea ei exterioară, materială, sub formă de cuvinte, forme gramaticale și sunete. Faptul că, la un moment dat, toți Românii tac nu însemnează că limba românească a încetat de a mai fi. Ea trăiește așa zicând în conștiința noastră, indiferent dacă o vorbim ori nu. Și momentul de care pomeneam se poate prelungi, poate deveni o serie nesfârșită de momente. Câtă vreme trăiesc Români, cari au în sufletul lor conștiința sistemului limbii lor materne, aceasta continuă să existe, chiar dacă, din cauze pur exterioare și fortuite, n'o vorbește nimeni. Pentru înțelegerea părții fonetice, care alcătuiește sistemul unei limbi concepute în acest chip, fonetica descriptivă nu ne folosește cu nimic.

Aceeași afirmație se poate face și cu privire la fonetica istorică. Studiind evoluția sunetelor românești, dela o epocă la alta, ne dăm seama de așa zisa viață din trecut a limbii noastre, de transformările pe care le-a suferit aspectul ei fonetic și de cauzele acestor transformări, dar nu izbutim să avem o intuiție, fie și aproximativă, a sistemului fonetic românesc actual. Căci limba, așa cum am definit-o mai sus, are totdeauna o existență actuală. Ea nu poate fi imaginată în afară de oamenii cari o vorbesc. Prin urmare, ca să-i înțelegem structura ei intimă, trebuie s'o urmărim în subiectele vorbitoare, adică în noi înșine, în cei de astăzi, nu în cei cari au trăit altădată. Textele din epocile trecute (de altfel aceeași situație au și textele din momentul de față, dacă cineva ar încerca să studieze sistemul lingvistic românesc actual numai cu ajutorul lor) reprezintă realizarea concretă în diverse cazuri individuale a sistemului lingvistic românesc din epoca respectivă, nu și acest sistem însuși, așa cum îl aveau în conștiința lor Românii din vremea aceea,

Pornindu-se dela observații și critice de felul acesta, s'a simțit nevoia unei fonetice care să nu fie nici descriptivă, ramură a științelor fizice, nici istorică, ci strict lingvistică, să studieze, adică, sunetele unei limbi așa cum există ele în conștiința subiectelor vorbitoare actuale, nu din punctul de vedere al modului cum se produc ele, căci aceasta interesează în primul rând, poate exclusiv, pe fizician, care-i numai un auxiliar al lingvistului, nici din acela al modificărilor suferite în timp, căci acestea, chiar dacă ating sistemul lingvistic, privesc tot sunetele în sensul curent al termenului, tot elementul material, individual și mai mult sau mai puțin trecător al limbii.

Reacțiunea își are izvorul mai cu seamă în doctrina lui Ferdinand de Saussure, lingvist francez din Elveția, care, deși prezentată, sub formă de prelegeri universitare, încă de mult, a ajuns a fi cunoscută în cercuri mai largi după războiul cel mare (prin opera postumă *Cours de linguistique générale*, apărută în primă ediție la 1916). Cu toate că era indoeuropenist, deci istorist și comparatist prin definiție, Saussure cerea să se studieze de preferință stările lingvistice actuale, fiindcă limba, ca sistem de semne, are existență exclusiv actuală, în conștiința oamenilor cari o vorbesc la un moment dat. Fonologia, după definiția schițată mai sus, se ocupă de foneme, adică de sunetele unei limbi așa cum sunt ele simțite, înțelese și interpretate de subiectele vorbitoare (nu așa cum există în cuvintele și frazele emise de acestea, nici așa cum le găsim în texte aparținând unor epoce anterioare celei actuale, cu privire la care nu ne putem informa decât indirect și prin producții scrise individuale).

De altfel, un punct capital în concepția saussuriană este deosebirea dintre 'limbă' și 'vorbit', prima fiind un sistem de semne sau simboluri fonetice, morfologice și lexicale, același la toți membrii unei colectivități lingvistice, cealaltă reprezentând realizarea concretă, individuală și de fiecare clipă a sistemului, fatal diferită dela om la om și chiar la un singur om, după stările lui sufletești și după condițiile exterioare în care se află când vorbește. Am arătat că fonologia are de obiect elementele fonetice ale 'limbii', adică

fonemele, nu pe acelea ale 'vorbirii', care sunt sunetele, expresia materială a fonemelor, și de care se ocupă pe de o parte fonetica descriptivă, pe de alta fonetica istorică. Prin aceste două aspecte esențiale fonologia este o ramură a lingvisticii sincronice, cum îi spune Saussure, singura care merită acest nume (căci lingvistica istorică este, în realitate, istoria unei limbi sau a unui grup de limbi, nu lingvistică adevărată). De aceea ea trebuie considerată, în largă măsură, drept un produs, direct sau indirect (acest amănunt nu se poate preciza, dar n'are importanță deosebită), al școlii lingvistice franceze, creată de Saussure. Cât despre separația strictă pe care o fac fonologii între 'fonem' și 'sunet', deși merge paralel cu distincția saussuriană dintre 'limbă' și 'vorfire', ea are, cel puțin în parte, altă origine, mult mai veche decât începuturile activității lui Saussure, lucru care se va vedea mai încolo.

Fonologia, în sensul dat mai sus acestei noțiuni, este creația *Cercului lingvistic din Praga*, alcătuit din învățați cehi ca V. M a t h e s i u s, B. T r n k a, etc. și din Ruși refugiați, printre ei N. S. T r u b e t z k o y, R o m a n J a k o b s o n ș. a. Contribuția cea mai importantă, în multe privințe coplesitoare, la întemeierea acestei discipline a adus-o Trubetzkoy, fost profesor al Universității din Viena (mort la 1938, în vârstă de numai 48 ani).

Printr-o serie de articole și de comunicări la congrese și adunări savante, Trubetzkoy a căutat să lămurească obiectul, scopul și metoda fonologiei. La discuțiile provocate de el au participat numeroși specialiști, aprobându-i sau combătându-i părerile. Afară de lingviștii amintiți, pot fi numiți, printre alții, Polonezul W. D o m a s z e w s k i și, mai ales, Danezul L. H j e l m s l e v. Pe baza cercetărilor personale și ale altora, partizani ori adversari ai concepției sale, Trubetzkoy a putut, înainte de moarte, să înjghebe o carte, pe care i-au publicat-o prietenii sub titlul *Grundzüge der Phonologie* (în colecția *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, vol. VII, Praga, 1939). Deși neterminată (lipsește de altfel numai sfârșitul), această lucrare conține esența doctrinei fonologice, așa cum au conceput-o atât Trubetzkoy, cât și

majoritatea lingviștilor care, la fel cu autorul ei, au socotit și continuă să socotească necesară existența unei discipline fonetice nouă. De aceea suntem îndreptățiți să credem că discuțiile ulterioare nu vor modifica prea mult din ansamblul principiilor și metodei stabilite de adevăratul ei creator ¹⁾).

În paginile ce urmează voi da, în rezumat și cu observații sau adăugiri personale, ceea ce mi se pare esențial în doctrina fonologică, așa cum apare ea în opera fundamentală a lui Trubetzkoy.

Termenul «fonologie» nu-i nou. Nouă îi este numai accepția. Înainte de Trubetzkoy (și de Cercul lingvistic din Praga), fonologia însemna, pentru unii lingviști, fonetică, fie istorică (cf., de ex., S. Pușcariu, *Despre legile fonologice*, în *Daco-romania*, II, p. 19 urm.), fie descriptivă (= fiziologia sunetelor, cum spunea A. Philippide) sau generală (prezentarea și explicarea tendințelor fonetice ca asimilația, disimilația, metateza). Ultimul dintre aceste sensuri se întâlnește, de pildă, la F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, care numește *fonologie* fiziologia sunetelor și fonetica generală, adică, la un loc, fonetica 'vorbirii', știință auxiliară a lingvisticei, iar *fonetică* pur și simplu fonetica 'limbii', adică fonetica istorică, ramură a lingvisticei. La fel procedează un discipol al lui Saussure, cunoscutul fonetist și lingvist francez M. Grammont, în cartea sa *Traité de phonétique*, Paris, 1933: fonologie = studiul activității pur fizice a organelor vocale în scopul de a emite sunete, disciplină fizică; fonetică = participarea sufletului omenesc la producerea modificărilor fonetice și cercetarea acestor modificări înseși. Terminologia lui Saussure n'a prins însă, cei mai mulți fonetiști și lingviști întrebuițând denumirile aici în discuție cu sensuri exact opuse celor date de școala franceză ²⁾).

¹⁾ În intenția lui Trubetzkoy era să scoată încă un volum, ca o continuare a celui publicat și cu același titlu, în care trebuia să prezinte problemele fonologiei istorice, ale geografiei fonologice, ale morfologiei și ale scrierii în raporturile ei cu structura fonologică a limbii.

²⁾ Cf. câteva studii, unde se vorbește în special despre noțiunile pomenite în text: S. Pușcariu, *Phonetik und Phonologie*, în *Volkstum und Kultur der Romanen*, III (1930), p. 16 urm.; E. W. Selmer, *Phonologie und Phonetik*, în *Teuthonista*, IX (1933), p. 160 urm.; A. Rosetti, *Bulletin linguistique*, II (1934), p. 5 urm.; Ernst Otto, *Phonologie und Phonetik*, în *Indogermanische Forschungen*, LV (1937), p. 17 urm.

Pentru Trubetzkoy și Cercul lingvistic din Praga ¹⁾, fonologia este studiul fonemelor, iar fonetica studiul sunetelor. Sunetul este un element pur fizic: organele vocale care-l produc vibrează ca niște instrumente muzicale. Fonemul, dimpotrivă, este un element psihic. De aceea el aparține 'limbii', pe când sunetul, care-i realizarea materială, exterioară a fonemului, aparține 'vorbirii'. Așa stând lucrurile, fonologia este o disciplină lingvistică, fonetica una fizică. După cum vedem, la baza definițiilor date de Trubetzkoy se află distincția pe care o face Saussure între 'limbă' și 'vorbiire' și potrivit căreia lingvistica adevărată nu se poate ocupa decât de limbă.

Definiția *fonemului* a variat cu timpul și continuă, deși mai puțin, să varieze. J. B a u d o u i n d e C o u r t e n a y, primul învățat care și-a dat seama că între sunet, element fizic, și fonem, element psihic (mai exact, lingvistic), există o deosebire esențială și cerea, încă dela 1870, despărțirea fonetice (studiul sunetelor) de fonologie (studiul fonemelor) ²⁾, — fără a întrebuinta însă acești termeni —, vedea în fonem *echivalentul psihic al sunetului*, așa dar un fel de imagine sau reprezentare a sunetului. Aceasta este o definiție psihologică, deci greșită, spune Trubetzkoy, care cere una lingvistică. Printre alte obiecții care i se pot aduce merită să amintesc pe următoarea. Aceluiași fonem îi corespund adesea mai multe sunete, de pildă în românește *o* și *u* alternează în silabe neaccentuate, și totuși cuvântul respectiv nu este simțit ca două cuvinte, după cum e pronunțat de unii cu *o*, de alții cu *u* (cf. *batjocori* alături de *batjocuri*, *coloare* — *culoare*, *dormi* — *durmi*, etc.); tot așa alternează *e* și *i* neaccentuați (*judecată* — *judicată*, *piedecă* — *pidică*, *termen* — *termin* ș. a.).

¹⁾ Acest cerc a luat ființă în 1928. De aceea P. F o u c h é, directorul Institutului de Fonetica dela Sorbona, consideră (*Le français moderne*, I [1933], p. 44—5) anul 1928 drept data creării disciplinei fonologice în sensul despre care va fi mereu vorba de aici înainte. Privitor la legăturile lui Trubetzkoy cu Cercul lingvistic din Praga, v. cele spuse mai sus, p. 7.

²⁾ Cățiva ani mai târziu (în 1876), J. W i n t e l e r, *Die Kerenzer Mundart des Canton Glarus* spunea același lucru. Scriind nemțește, acest lingvist a putut influența pe confracții săi mai lesne decât B. de Courtenay, care și-a publicat lucrările în russește. De altfel se pare că Trubetzkoy însuși, deși Rus, datorește, în ce privește doctrina fonologică, mai puțin lui B. de Courtenay și mai mult lui Wiktor P o r z e z i ŋ s k i, fostul său profesor la Universitatea din Moscova (așa afirmă undeva L. Hjelmslev).

În astfel de cazuri avem câte un singur fonem, nu două, cum ar fi susținut (sau ar fi trebuit, conform definiției sale, să susție) B. de Courtenay.

Alți savanți, de ex. D. J o n e s, Dr. P a l m e r, etc., concep fonemele ca *sunete abstracte* (ceea ce-i aproape același lucru); existență materială au numai sunetele concrete, din vorbirea unei limbi date. Sunetele concrete nu sunt niciodată perfect identice unul cu altul, chiar în gura aceluiași individ. Totuși, în ciuda deosebirilor, care sunt numai de nuanță și, în general, imperceptibile, ele au atât de multe și de importante trăsături comune, încât le putem cuprinde într'o reprezentare unică (într'un sunet abstract unic).

Renunț la înșirarea celorlalte definiții, ca să nu lungesc prea mult discuția, și mă opresc la cea propusă de Trubetzky (împreună cu lingviștii Cercului din Praga). Acesta pornește dela ideea că fonemul este o noțiune lingvistică, un element constitutiv al 'limbii', așa dar un semn sau un simbol, și de aceea trebuie definit din punct de vedere strict lingvistic. Ce este esențial pentru orice semn lingvistic (nu numai fonetic, ci și morfologic, sintactic, lexical)? Valoarea, adică sensul și funcțiunea, aceleași pentru toți membrii colectivității lingvistice. Căci limba servește la înțelegerea între dânsii a oamenilor, la comunicarea gândirilor și simțirilor, cu ajutorul 'semnelor', care sunt oarecum numele produselor noastre sufletești. Semne sunt și cuvintele, apoi formele gramaticale (sau morfemele, cum li se mai zice). În ce raport se găsește fonemul față de ele? În raport de parte la întreg: cuvintele și morfemele sunt formate din foneme, care alcătuiesc astfel semnele lingvistice cele mai simple, cele mai reduse, unitățile extreme ale limbii. După cum fiecare morfem sau fiecare cuvânt are o valoare a lui, diferită de a altora, și îndeplinește o funcțiune aparte, la fel fiecare fonem are valoarea, adică funcțiunea lui specifică. Aceasta este condiția esențială: să îndeplinească o funcțiune pe care n'o poate îndeplini alt fonem. Și morfemele sunt unități lingvistice, anume unități morfologice, tot așa cuvintele, unități lexicale. Fone-mele sunt unități fonologice (în legătură cu sunetele). Din punctul de vedere al structurii lor, fonologice sunt toate uni-

tățile lingvistice, deci și morfemele și cuvintele, căci sunt constituite din foneme. În rezumat, *fonemul este o unitate fonologică indivizibilă*, care nu poate fi descompusă în unități mai mici.

De unde vine valoarea funcțională a unui fonem, diferită de a altor foneme? De unde vine valoarea specifică a morfemelor și a cuvintelor? Pentru acestea din urmă, dela faptul că fonemele din care sunt ele alcătuite diferă, în total sau în parte, dela unul la altul, așa că orice confuzie între ele devine imposibilă: *am—ai, acesta—acela, un—o, mic—mac, tare—mare*, etc. La foneme constatăm ceva asemănător. Un fonem posedă însușiri fonologice care nu sunt identice la mai multe foneme, ci se deosebesc într'o măsură mai mare ori mai mică. Astfel *b* este explozivă, fonică, bilabială. Aceste particularități se întâlnesc și la alte foneme, dar nu toate deodată. Explozivă este și *p*, ba încă tot bilabială, dar nu-i fonică (sau sonoră), ci afonă (sau surdă). Această deosebire (care presupune încă una, anume o tensiune mai mare a organelor articulatorii la *p*, de aceea *i* se spune fortis, pe când *b* este lenis) ajunge, pentru ca *b* să fie un fonem, *p* alt fonem. Explozivă, tot fonică, este și *g*, dar nu bilabială, ci velară, deci *g* este alt fonem decât *b*. Fonic și velar în același timp este *ɣ*, care însă, fiind spirantă, iar nu explozivă, reprezintă un fonem diferit de *g*. Etc., etc.

Vrea să zică, esența unui fonem o constituie însușirea (eventual însușirile) prin care el se deosebește de altele sau, mai precis, *se opune* altora. Din punct de vedere fonologic, însușirile care servesc la diferențierea unui fonem de altele se numesc *relevante*, celelalte, *irrelevante*. Din punct de vedere fonetic, adică al sunetelor respective realizate, toate însușirile sunt deopotrivă, fiindcă toate contribuie la crearea aspectului sau naturii specifice a sunetului în discuție. Nu ne putem imagina un *b* fără explozie sau fără vibrarea coardelor vocale sau fără participarea ambelor buze. Dimpotrivă, în ce privește funcțiunea pe care o îndeplinește *b* într'o limbă dată, una singură din aceste trei particularități este suficientă, pentru ca el să se deosebească de alte foneme și să servească, prin urmare, la diferențierea unui

cuvânt de altul. De pildă: *bat*—*pat*, *dat*—*lat*, etc. Tot așa stau lucrurile cu *g*, *m*, *s*, *j* ș. a. Cf. *gură*—*cură*—*mură*—*jură*; *mor*—*nor*—*dor*; *sar*—*zar*—*dar*; *șuncă*—*luncă*, etc.

De aceea altă definiție (mai exact, alt aspect al definiției date mai sus, un fel de corolar al ei) sună astfel: *fonemul este totalitatea însușirilor relevante ale unei imagini sau unități fonetice*. Acum se poate vedea mai bine deosebirea dintre fonem și sunet. *Sunetul este realizarea materială sau fizică (fiziologică și acustică) a fonemului*. Sau mai scurt: *sunetul este simbolul material al fonemului*.

Am spus că sunetul posedă și particularități relevante și particularități irelevante. Urmează că nu tot ce există în fonetică există și în fonologie. Ultima ia în considerație mult mai puține lucruri decât prima, tocmai pentru că fonetica este o știință fizică, are de obiect produse materiale, alcătuite din tot soiul de elemente, care trebuiesc cercetate toate (căci nu se poate spune că unele ar fi esențiale, altele nu), pe când fonologia este o disciplină lingvistică, bazată pe noțiunea 'valoare' sau 'funcțiune', și trebuie, deci, să se ocupe numai de elementele care contribuie la crearea valorii respective.

Realizarea unui fonem se poate face în mai multe chipuri, după împrejurările în care el apare (vecinătatea fonetică, poziția în cuvânt). Consecința este că *un fonem poate fi realizat prin mai multe sunete*. Din punct de vedere fonetic, adică fizic, avem mai multe sunete, din punct de vedere fonologic, adică al funcțiunii, unul singur (= fonem). Astfel în limba noastră *g* este fonem unic. După natura sunetelor vecine din cuvintele unde se găsește, el se realizează însă diferit: în *gaz*, *gîscă*, etc. avem un *g* velar nerotunjit; în *gorun*, *gumă*, etc., unul velar rotunjit (din cauza lui *o*, *u*, care se pronunță cu rotunjirea buzelor); în *ghem*, *ghindă*, etc., unul palatal nerotunjit (mai palatal în *ghindă* decât în *ghem*, fiindcă *i* este mai palatal decât *e*); în *ghiociu*, *ghiuș*, etc., unul palatal rotunjit. Așa dar, patru, cinci specii de *g* material, ca sunet al vorbirii, dar toate sunt realizarea unui singur fonem: în sistemul limbii românești tuturora le corespunde același fonem *g*. Particularitățile velar, palatal, rotunjit, nerotunjit sunt irelevante din punct de vedere fonologic, așa cum am arătat

mai sus că, în comparație cu alte foneme, sunt irelevante când una, când alta dintre însușirile lui *g*, care altfel, privite în ele înseși, sunt relevante. *g* *velar*, *g* *palatal*, *g* *rotunjit* ș. a. reprezintă variante (fonetice, se înțelege) ale fonemului *g*.

Cum se pot deosebi fonemele de variantele lor? Această chestie este foarte importantă, pentru că de rezolvirea ei justă depinde atingerea scopului urmărit de fonologie și care este caracterizarea fonologică a unei limbi. S'au stabilit diverse reguli. Și anume: 1. Dacă două sunete ale aceleiași limbi apar exact în aceleași condiții fonetice și pot fi înlocuite unul prin altul, fără să se provoace o schimbare a sensului cuvântului, avem a face *nu* cu două foneme, ci cu două variante ale unui singur fonem. Astfel limba franceză cunoaște un *r* (uvular) și un *R* (limbal), primul constituind norma, celălalt abaterea. Amândorora le corespunde însă același fonem *r*, căci *raison*, de ex., este același cuvânt, are același înțeles, fie că-l pronunțăm cu *r*, fie că-l pronunțăm cu *R*. Și la noi există două feluri de *r*, numai că cel limbal este regula, cel uvular (eventual și laringal) excepția, dar pentru fonolog situația nu diferă prin nimic de aceea din franțuzește: un singur fonem *r* posedă și limba română. Tot așa se prezintă lucrurile cu variantele înmuiate din unele graiuri populare românești față de sunetele corespunzătoare din limba comună: *ma're* — *mare*, *pu'ne* — *pune*, *val'e* — *vale*, etc.

2. Dacă două sunete ale aceleiași limbi apar exact în aceleași condiții fonetice și nu se pot înlocui unul prin altul, fără ca cuvântul să-și modifice sensul sau să devie necunoscut, avem două foneme, adică realizarea fonetică a două foneme diferite. De pildă *mac* — *mic*, *dos* — *ros*, *sar* — *țar*, *corn* — *horn*, etc.

3. Dacă două sunete ale unei limbi, înrudite între ele din punct de vedere acustic sau fiziologic, nu apar niciodată în aceleași condiții fonetice, ele trebuiesc considerate drept variante combinatorii ale unui fonem unic. În ipoteza aceasta intră mai multe cazuri, dintre care voiu releva, pentru exemplificare, unul singur. Sunetele rusești *õ* și *ä*¹⁾ apar numai

¹⁾ Le redau prin semnele lor fonetice, nu prin cele ortografice.

între consoane palatale, pe când *o* și *a* tocmai în această poziție nu apar niciodată. Fonetic vorbind, *õ* este mai apropiat de *o* decât de *a*, iar *ă* mai apropiat de *a* decât de *o*. De aceea *o* și *õ* sunt simțite ca variante combinatorii ale unui fonem (*O*), *a* și *ă* ca variante combinatorii ale altui fonem (*A*).¹⁾

Fonemele pot fi considerate, întocmai ca și sunetele vorbite, atât izolat, cât și în grupuri. Ceea ce trebuie precizat înainte de toate este următorul amănunt. *Când avem a face cu foneme izolate, și când cu legături sau combinații de foneme?* Teoretic se aplică aceleași criterii ca la identificarea fonemelor (dacă-i vorba, adică, de un fonem propriu zis ori numai de o variantă a lui). Aici dificultățile sunt mult mai mari, din cauză că, pentru înțelegerea lucrurilor, pornim, ca totdeauna de altfel, dela sunete, tot așa cum în discuțiile despre 'limbă' plecăm dela 'vorbiire' (căci întâi există 'vorbiirea', apoi 'limba', deși, după ce aceasta din urmă, adică sistemul lingvistic, s'a constituit, ea servește de normă 'vorbirii'): între sunet și fonem raportul este exact același ca între 'vorbiire' și 'limbă'.

În mod obișnuit, vorbiirea omenească nu cunoaște întreruperi, curentul expirator de aer circulă neîntrerupt în cursul pronunțării unei propoziții, a unui cuvânt sau a unei silabe. De aceea, când vrem să analizăm din punct de vedere fonologic un grup de sunete, este greu de spus dacă un anumit fragment al curentului de aer constituie un singur fonem sau mai multe foneme (dacă-i *monofonematic* sau *polifonematic*). Iată câteva norme de apreciere.

1. O combinație de sunete poate fi considerată ca realizarea unui fonem unic numai atunci când elementele ei alcătuitoare nu aparțin, în limba respectivă, la două silabe. Astfel africaterile *tʃ* și *č*, care sunt sunete compuse (*t* + *s*, *t* + *ʃ*), merg în românește totdeauna cu aceeași silabă; prin urmare, ele reprezintă realizarea fonetică a unui singur fonem, au valoare monofonematică. Dimpotrivă, aceleași combinații fonetice au valoare polifonematică în limbile care nu cunosc africateri de felul acesta, de ex. în limba fineză, unde *t* + *s*

¹⁾ Pentru a nu complica lucrurile, renunț la înșirarea celorlalte reguli stabilite de Trubetzkoy (cf. *op. cit.*, p. 45 urm.).

apar numai în interiorul cuvântului și se desfac totdeauna, *t* aparținând silabei precedente, iar *s* celei următoare.

2. O combinație de sunete are valoare monofonematică numai dacă-i produsul unei mișcări articulatorii unitare. Cazul cel mai interesant este acela al diftongilor. Engl. *ei* și *ou*, de pildă, sunt monofonematici, cum probează, între altele, faptul că Englezii pronunță ca *ei*, resp. *ou* vocalele nemțești lungi *e*, resp. *o*. Probabil că diftongii românești *ia* și *ea*, *ua* și *oa* trebuiesc puși în aceeași categorie, pentru motivul că în unele dialecte le corespund vocale simple (*e*, resp. *o*). Mai sigur mi se pare că trebuie să vedem foneme unice în diftongii *ie* și *uo*, al căror element consonantic dispăre în vorbirea unui mare număr de Români, fără ca cuvintele să-și schimbe înțelesul. Imprejurarea că *miere*, de ex., se pronunță foarte des *mere*, că *om* sună (mai ales suna odinioară) *uom*, etc., arată că *ie* și *e*, resp. *o* și *uo*, sunt simțite de noi ca echivalente. Cuvintele în discuție au același sens, indiferent de prezența elementului consonantic dinaintea lui *e* și *o*. Din contra, un grup de consoane de felul lui *cs*, *ct*, *gn*, etc. este polifonemic, pentru că sunetele alcătuitoare aparțin la două mișcări articulatorii diferite (articulația sunetului al doilea din grup nu este continuarea articulației primului sunet).

3. O combinație de sunete, care poate fi monofonematică (întru cât îndeplinește condițiile de sub 1 sau 2), reprezintă realizarea unui singur fonem, atunci când este tratată astfel, când, adică, apare în limba respectivă în condiții fonetice care nu permit existența unui grup de sunete. Așa avem limbi care nu cunosc grupuri consonantice la începutul cuvintelor, printre ele maghiara, care, din această cauză, a prefăcut, de ex., slav. *srěda* în *szer(e)da*, rom. *crăciun* în *karácson*, rom. *plăcintă* în *palacsinta*, etc. Dacă în ungurește găsim totuși un *ts* sau *tš* inițial, înseamnă că aceste grupuri fonetice au valoare monofonematică. La fel germ. *pf* urmat de *l*, tot la începutul cuvântului, de ex. *Pflaume*, *Pflug*, etc., deși limba germană posedă grupuri consonantice inițiale, și aceasta, din cauză că în nemțește existența a trei consoane

la începutul cuvântului este posibilă numai în câteva cazuri (*\$tr*, *\$pl* și *\$pr*)¹⁾.

4. Dacă un element al combinației fonetice care ar putea, în principiu, să aibă valoare monofonematică nu reprezintă varianta combinatorie a unui fonem oarecare din limba respectivă, grupul de sunete în discuție trebuie considerat ca un singur fonem. Astfel în unele limbi slave există *r* silabic, care se pronunță aproximativ ca rom. *îr* sau *rî* (după împrejurări), eventual ca rom. *ăr* sau *ră*. În sârbește acest grup fonetic (mă pun din punctul de vedere al pronunțării) este un singur fonem, fiindcă sârba nu cunoaște nici pe *î*, nici pe *ă*, ca variantă a vreunui fonem (cu atât mai puțin ca fonem propriu zis). Dimpotrivă, Bulgarii, care posedă un *ă* în tot felul de poziții, simt pe *ăr* sau *ră* ca o combinație de foneme, cu valoare, deci, polifonematică. Cf. sârb. *krpa* și bulg. *kr'p'a*, amândouă corespunzând v. slav. *kŭrpa*²⁾.

Am afirmat mai sus (și discuția a făcut dovada) că la baza distingerei fonemelor unele de altele și a fonemelor izolate de cele combinate stă *principiul opoziției*. Avem fonem ori de câte ori un element fonetic se opune altuia, adică există independent și bine precizat, fără să se poată confunda cu altul.

Pentru a putea aplica acest principiu cu toată siguranța și precizia, este necesar să se determine, în fiecare caz aparte, *conținutul fonologic al unui fonem*, adică acele însușiri care sunt comune tuturor variantelor fonemului respectiv și care-l fac să se deosebească de celelalte foneme din aceeași limbă, în special de cele înrudite. Astfel rom. *c* nu trebuie definit ca velar, fiindcă nu-i totdeauna velar ca în *când*, *cum*, etc. (în *chem*, *chip* ș. a. el este palatal), nici ca dorsal, fiindcă dorsal este și *g*, apoi *h* (velar). Definiția exactă (sau conținutul fonologic exact) a lui *c* trebuie să fie explozivă fortis dorsală nenazală. Aceasta înseamnă că însușirile relevante ale lui *c*, singurele care contează din punct de vedere fonologic, al

¹⁾ Trubetzkoy adaugă (p. 53) și pe *tsw*, care cred că nu trebuia pus alături de celelalte, pentru motivul că germ. *ts* (scris *z*) este o africată propriu zisă, întocmai ca rom. *ț* (cf. mai sus, sub 1).

²⁾ Și de astă dată renunț la înșirarea altor reguli, mai ales că importanța lor este secundară (v. Trubetzkoy, *op. cit.*, p. 53 urm.).

funcțiunii lui, al deosebirii față de alte foneme, sunt: 1. exploziv (organele vocale se lipesc complet), spre deosebire de *h* (velar), care-i spirantă (organele numai se apropie foarte tare, fără să se lipească); 2. nenazal (vălul palatului se ridică, așa că aerul nu iese decât pe gură), spre deosebire de (*n*)*c*, dintr'un cuvânt ca *încă*; 3. fortis (organele articulatorii sunt încordate), spre deosebire de *g* (lenis); 4. dorsal (se articulează cu spinarea limbii), spre deosebire de explozivele nenazale fortes *t* (dentală) și *p* (labială).

Aceste deosebiri sau, mai bine zis, opoziții dintre însușirile relevante ale fonemelor sunt de numeroase feluri. Voiu înșira câteva, fără să insist prea mult asupra lor.

I. *Opoziții uni- și pluridimensionale*: când două foneme se opun unul altuia, ele se și aseamănă. Cf. exemplele de mai sus. Astfel *c* nu constituie o opoziție față de *a* sau de altă vocală, nici față de *l* sau *r*, lichide, pentru că nu seamănă de loc și, deci, nu se pot confunda cu ele. Dacă asemănările, elementele comune, se întâlnesc numai la cele două foneme în discuție, nu și la altele din aceeași limbă, avem o opoziție unidimensională; dacă, dimpotrivă, elementele comune apar și la alte foneme, opoziția este pluridimensională. De pildă: rom. *t—d* alcătuiesc o opoziție unidimensională, fiindcă limba noastră nu posedă alte explozive dentale afară de acestea, pe când *d—b* formează o opoziție pluridimensională, din cauză că elementul lor comun (ploziunea slabă) ne întâmpină și la alte foneme (de ex. *g*).

Opozițiile pluridimensionale sunt, la rândul lor, *omogene* și *eterogene*. Omogene, când membrii opoziției (= cele două foneme care se opun) reprezintă punctele extreme ale unei serii de opoziții unidimensionale. Germ. *u—e* sunt vocale (prin aceasta seamănă ele), dar vocale mai sunt și alte foneme, printre care unele se opun fie lui *u*, fie lui *e*, fie între ele, alcătuind astfel un lanț de opoziții, și anume: *u—o*, *o—ö*, *ö—e*. Așa dar *u* și *e* sunt unul capătul de jos, celălalt capătul de sus al acestei serii de opoziții. Eterogene se numesc opozițiile pluridimensionale, atunci când între cele două foneme opuse nu se află alte foneme care să poată fi opuse acestora două ori unul altuia, de ex. *p—t*.

II. Opozițiile mai sunt *proporționale* și *izolate*. Proporționale, când raportul dintre cele două foneme opuse există și între alte foneme opuse. Astfel rom. *p—b* formează o opoziție proporțională, deoarece raportul dintre ele (explozive bilabiale amândouă, una afonă sau surdă, cealaltă fonică sau sonoră) se întâlnește și la *c—g*, *t—d* (explozive, velare, resp. dentale, care se opun una alteia prin lipsa, resp. prezența fonicității). Izolate sunt opozițiile, când raportul dintre cele două foneme opuse nu mai apare în aceeași limbă la altă opoziție. De pildă: germ. *p—ʃ* (*p* explozivă afonă bilabială fortis, *ʃ* spirantă afonă dentală). La noi, această opoziție ar fi proporțională, fiindcă limba română posedă opoziția perfect paralelă *b—ʒ* (în nemțește lipsește *ʒ*). Acest din urmă amănunt confirmă cele spuse mai sus, că fonologia este o disciplină lingvistică, nu fizică, nici psihologică sau abstractă, întru cât pornește dela starea de lucruri existentă într-o limbă dată; de aici deosebiriile dintre o limbă și altele, adică dintre un sistem fonologic și altele. Fonetic vorbind, deosebirile menționate chiar acum dintre română și germană n'au ființă: sunetele respective se pronunță la fel în ambele limbi, unele se găsesc în amândouă, altele numai în una, dar din aceste fapte nu putem trage nicio concluzie cu privire la structura celor două idiome.

III. Opozițiile fonologice se mai pot împărți după raportul dintre membrii opoziției. (Cele de până aici se întemeiau pe sistemul fonologic al limbii în discuție, acestea de acum nu țin seamă de sistem, ci sunt pur logice, am zice teoretice; de aceea nu prezintă importanță pentru caracterizarea structurii exterioare a sistemului fonologic, dar sunt foarte importante pentru înțelegerea chipului cum funcționează sistemul fonologic.) Avem astfel: a) *opoziții privative*, când un membru (= fonem) se caracterizează prin lipsa, celălalt prin prezența unei însușiri oarecare, de ex. afon—fonic, nenazal—nazal, nerotunjit—rotunjit, etc.; b) *opoziții graduale*, când fonemele opuse diferă între ele prin gradul aceleiași însușiri, de pildă la vocale deschiderea (unele sunt mai deschise, altele mai puțin deschise) sau înălțimea tonului; c) *opoziții equipolente*, când ambele foneme sunt, logic vorbind, egal

îndreptăţite, adică nu reprezintă nici două trepte ale aceleiaşi însuşiri, nici afirmarea sau negarea unei însuşiri oarecare, de ex. *p—t, f—c*, etc.

IV. Altă clasificare a opoziţiilor fonologice se face din punct de vedere fonetic, adică după natura fizică, materială, a sunetelor care realizează fonemele unei limbi date. Avem astfel *opoziţii vocalice, consonantice* şi *prozodice*. Cu acest prilej, Trubetzkoy se ocupă de definiţia vocalei şi a consoanei. Interesează faptul că, deşi fonolog, el propune o definiţie fonetică, ceea ce nu trebuie să ne mire, căci este vorba de noţiuni fonetice, adică acustice, nu fonologice. Spre a uşura înţelegerea, autorul nostru se foloseşte de următoarea comparaţie, luată dintr'un domeniu înrudit. Procesul de fonaţie a vorbirii umane seamănă cu operaţia pe care o săvârşim când şuietăm sau cântăm o melodie în deschizătura unui tub, pe care o astupăm şi destupăm în mod regulat. Efectul acustic al acestei operaţii are la bază trei elemente deosebitoare: *a)* închiderea şi deschiderea tubului; *b)* deschiderea şi închiderea tubului; *c)* fragmentele de melodie şuietate sau cântate în tub. Primele corespund consoanelor, cele de-al doilea vocalelor, iar ultimele, elementelor prozodice. Trubetzkoy îşi sprijină explicaţia pe cercetările diversilor fonetişti, ca P. Menzert, de pildă, care spun că esenţial pentru consoane este « o mişcare de închidere-deschidere cu un maximum articulatoric între aceste două puncte », iar pentru vocale « o mişcare de deschidere-închidere cu un minimum articulatoric la punctul unde are loc articulaţia ». Cu alte cuvinte, caracteristic pentru o consoană este închiderea organelor articulatorii şi apoi deschiderea lor, adică constituirea unui obstacol şi apoi înlăturarea lui, pe când la vocale situaţia se prezintă tocmai invers, mai precis spus, lipseşte orice obstacol, căci organele articulatorii stau desfăcute. Urmează, deci, că din punct de vedere fonologic însuşirile specifice ale consoanelor sunt în funcţiune de piedecile pe care le pun organele articulatorii şi de înlăturarea acestor piedeci, iar ale vocalelor sunt în funcţiune de absenţa oricărui obstacol, adică de gradul deschiderii lor.

Pe lângă aceste însușiri, sunt și altele, mai puțin esențiale, precum, în primul rând, cele de localizare (punctul unde se produce obstacolul sau înlăturarea lui la consoane și punctul unde se produce deschiderea la vocale), apoi cele de rezonanță: dacă tubul amintit mai sus ar comunica cu alt tub sau cu un recipient oarecare și legătura dintre ele ar fi când liberă, când întreruptă, impresia acustică ar suferi o modificare, provocată tocmai de faptul că ar suna (sau răsună) și tubul de-al doilea. Aceste însușiri acustice speciale, produse de al doilea tub și care influențează asupra tonului inițial al consoanelor și vocalelor, se numesc însușiri de rezonanță.

Cât despre elementele sau unitățile prozodice (al treilea fel de opoziții fonetice, v. mai sus), ele rezultă din variațiile ritmic-melodice ale fonației. Aceste variații se datoresc, între altele, combinației sunetelor în silabe. O unitate prozodică nu-i identică cu silaba, dar stă în strânsă legătură cu ea, într-un câmp reprezintă o anumită parte a silabei sau o întreagă suită de silabe. Iar silabele și grupurile de silabe se deosebesc între ele fie prin intensitate, fie prin înălțime (așa dar prin calități « muzicale » în sensul larg al cuvântului), fie prin modul cum se segmentează melodia (ceea ce s'ar numi modulația tonului).

Opozițiile vocalice au la bază deosebiri: a) de *localizare* (vocale rotunjite: *o*, *u* și vocale nerotunjite: *a*, *e*, *i*, locul de articulație fiind buzele; vocale anterioare: *e*, *i* și vocale posterioare: *o*, *u*, locul fiind palatul sau poziția limbii); b) de *deschidere* sau *plenitudine* (după distanța dintre organele articulatorii: *a*, *o—e*, *u—i*, apoi nuanțe ca *ø*, *ø*, *ɛ*, *ɛ*, atât de caracteristice pentru limba italiană, de pildă, pe urmă așa numita de Trubetzkoy vocală nedefinită, adică *ɶ*, din română și bulgară, în fine diftongii de toate speciile); c) de *rezonanță* (vocale nazale și vocale nenazale: la primele servește drept cutie de rezonanță nu numai gura, ca la celelalte, ci și cavitatea nazală, așa dar două tuburi legate între ele, cf. cele spuse mai sus). Se pare că, în ce privește rezonanța, pentru unele limbi « exotice » ar mai trebui să distingem vocale pure și vocale tulburi, dar informațiile de care dispun lingviștii nu permit precizări.

Opozițiile consonantice sunt: a) de *localizare* (există consoane guturale sau dorsale, apicale sau dentale și labiale, — aceste specii se întâlnesc pretutindeni —, apoi sibilante, laterale, palatale, laringale, toate cu nuanțe secundare ca muiate, velarizate, rotunjite; aceste diverse calități se pot îmbina și întretăia, dând naștere la «fascicule de opoziții sau de corelații»); b) de *obstacol*, resp. de *înlăturare a obstacolului* (explozive, spirante sau fricative și sonante, — primele două grupe s'ar putea numi sgomote, ultima tonuri, cu termenii întrebuițati de A. Philippide —, apoi fortes și lenes, după tensiunea organelor articulatorii, fonice și afone, aspirate și neaspirate, etc., geminate sau duble sau lungi și negeminate); c) de *rezonanță* (nazale și orale sau nenazale).

Opozițiile prozodice sunt, precum am spus, în funcțiune de silabă (sau de fragmente silabice sau de grupuri silabice). De obicei vocalele se deosebesc prozodic unele de altele, dar nu numai ele, căci nu numai ele pot fi suportul silabei, ci și consoanele, adică unele consoane, așa numitele sonante sau sonore (*l, r, m, n*), și calitatea lor de element important al silabei (nu aceea de vocală sau de consoană) le face să se pronunțe mai tare ori mai slab, mai sus ori mai jos, etc. Nu există limbă în care vocalele să nu apară ca suport al silabei. Dintre consoane pot juca acest rol, în unele limbi, lichidele și nazalele, amintite chiar acum, fiindcă se apropie de vocale în ce privește deschiderea: la lichide avem o deschidere propriu zisă și permanentă, fie și cu întreruperi (cazul lui *r*), iar la nazale, faptul că aerul iese și pe nas, mai exact spus, că sunt deschise cavitățile nazale, reduce din efectul închiderii buzelor (*m*), resp. a limbii cu palatul (*n*). Limbile în care *l, r, m, n* sunt silabici nu cunosc pe *ă* («vocala nedefinită», cum îi zic, de obicei, fonetiștii). Să se compare sârba față de bulgară și de română.

La constituirea opozițiilor prozodice intră în joc următoarele elemente: a) *lungimea* și *scurtimea* (silabele lungi se opun celor scurte și invers; cf. latina clasică, unde o silabă lungă conta, în vers, cât două scurte, iar una scurtă cât o «mora»; cele mai multe limbi moderne utilizează ca unitate de măsură silaba, indiferent de cantitate, deoarece ori nu cunosc

deosebiri cantitative între silabe ori, dacă le cunosc, au un suport silabic lung unitar, simțit de subiectele vorbitoare ca o unitate, nu ca rezultată a combinării unui număr de unități mai mici); b) *intensitatea* (silabe accentuate și silabe neaccentuate, cu accent dinamic sau expirator); c) *îndălțimea* (accent muzical). Ultimele două însușiri se referă și la prozodia cuvântului, formând opoziție între silabele aceluiași cuvânt, și la prozodia frazei (opoziție între membrele unei fraze).

Diversele limbi ale pământului se caracterizează nu numai prin numărul, natura, etc. fonemelor și ale mijloacelor prozodice arătate până aici, ci și prin modul cum sunt întrebuințate aceste elemente distinctive. Astfel unul și același fonem, existent în mai multe limbi, apare în unele pretutindeni, în altele numai în anumite poziții. Aceasta înseamnă că în pozițiile unde un fonem nu poate apărea avem a face cu o suprimare a opoziției fonologice distinctive. Și mai înseamnă că în aceleași poziții numărul fonemelor care pot apărea este mai mic. Așa dar, alături de sistemul fonologic integral al unei limbi există sau pot exista sisteme parțiale. Condițiile în care are loc suprimarea opoziției distinctive variază dela o limbă la alta. Ele pot fi urmarea unei vecinătăți fonetice (asimilație, disimilație), dar pot fi și independente de această vecinătate (structurale).

Trec peste alte lucruri din cartea lui Trubetzkoy, chiar dacă sunt importante, și mă opresc la întrebarea pe care și-au pus-o toți specialiștii despre scopul și rostul fonologiei.

Din discuția de până aici s'ar putea crede că nu avem a face cu o disciplină într'adevăr nouă, cum afirmă creatorii ei. Căci aproape tot ce-am spus în paginile precedente seamănă bine cu ceea ce știm din studiile fonetice propriu zise. Însăși terminologia este de multe ori aceeași, tot așa clasificările sunetelor, etc. Și totuși există deosebiri, ba încă mari, între fonetică și fonologie. Fonetica obișnuită, i-am putea spune clasică sau tradițională, ne informează, după cum am arătat la începutul acestei comunicări, fie asupra sunetelor vorbirii omenești în general, indiferent de limba căreia aparțin, așa dar asupra sunetelor posibile din punct de vedere teoretic, fie asupra modificărilor suferite de sunetele unei limbi

de-a-lungul vremii. În primul caz avem fonetică descriptivă sau generală, în al doilea, fonetică specială a unei limbi, și anume fonetică istorică sau evolutivă. Fonologia nu-i nici una, nici alta din aceste două discipline, chiar dacă adesea se întemeiază pe amândouă. S'a văzut, cred, destul de lămurit că scopul cercetărilor fonologice este caracterizarea unei limbi prin sistemul ei fonetic: ce elemente constitutive posedă acest sistem, cum funcționează el ș. a. Descrierea sistemului de sunete al unui idiom oarecare înseamnă, de fapt, *descrierea structurii lui fonetice*. Acest lucru nu-l face nici fonetica generală (sau descriptivă), nici cea istorică. Oricât de bine am cunoaște modul de producere a sunetelor unei limbi și evoluția lor în timp, nu putem spune că cunoaștem sistemul de sunete sau structura fonetică a acelei limbi, adică prin ce se caracterizează ea din punct de vedere fonetic, fie în sine, fie în comparație cu alte limbi. Atât fonetica descriptivă, cât și cea istorică se mențin la suprafața lucrurilor, la partea exterioară a materialului fonetic. Fonologia, dimpotrivă, tinde să pătrundă în constituția însăși a acestui material, în partea lui oarecum organică.

Dar mai este o deosebire esențială. Fonetica operează cu sunete, elementele fizice din care se alcătuește vorbirea umană (și în general, a tuturor popoarelor, și în special, a unui anumit popor). Fără vorbire, adică fără să emitem sunete articulate, este imposibil să spunem cum, unde, etc. se articulează ele, ce organe participă la pronunțarea lor, etc. Cu alte cuvinte, fără vorbire n'am avea fonetică, nici descriptivă, nici istorică. Fonologia operează cu foneme, care sunt elemente psihice, în sensul că ele există în conștiința noastră (la fel cu morfemele și cuvintele), așa dar elemente pur lingvistice sau, mai exact, elemente ale 'limbii', ale sistemului lingvistic. Ele există și fără 'vorbire', independent, adică, de faptul că o limbă este sau nu vorbită de membrii comunității lingvistice respective.

Chiar fonetica istorică se deosebește, în această privință, de fonologie, deși studiază transformări fonetice *generalizate* (de ex. lat. *sic* a devenit și în gura *tuturor* Românilor, la fel *dn* > *în*, etc.). Căci, în realitate, tot de sunete, de elemen-

tele fizice ale limbajului se ocupă și fonetica istorică: modificările pe care le cercetează ea s'au produs în constituția *materială* a sunetelor (*s* urmat de *i* s'a pronunțat cu vremea *ș*, *a* + *n* s'a schimbat în *î* + *n*, etc., fiindcă s'au deplasat articulațiile). Dar aceste prefaceri n'au atins esența sistemului fonologic al limbii noastre, ci numai au contribuit la înmulțirea fonemelor ei, eventual la înlocuirea unui fonem prin altul sau altele. Afară de asta, nu tuturor modificărilor fonetice le corespund modificări fonologice, pentrucă foarte numeroase schimbări de sunete nu izbutesc să se generalizeze.

Nevoia fonologiei au simțit-o acei lingviști care și-au dat seama că fonetica se îndepărtează mereu de lingvistică, devenind o disciplină naturalistă (mai ales prin crearea fonetice experimentale). Așa dar, o reacțiune asemănătoare cu aceea care s'a produs, în domeniul lingvistice generale, contra neogramaticilor (sau pozitivistilor). Influența cea mai puternică a exercitat-o Ferdinand de Saussure (și școala lui), cu distincția dintre 'vorbire' și 'limbă', de care am mai pomenit în cursul acestei comunicări. După cum lingvistică propriu zisă este numai disciplina care studiază sistemul (sau structura) unei limbi, tot așa fonetică adevărată (adică fonologie, după terminologia lui Trubetzkoy) nu poate fi decât disciplina care se ocupă de sistemul fonetic al unei limbi, adică de foneme, de semnele sau simbolurile existente nu în realitatea materială, ci în conștiința subiectelor vorbitoare.

O reacțiune împotriva fonetice ca știință naturalistă, cu același scop de a o transforma în disciplină lingvistică propriu zisă, găsim, de pildă, și la E. Z w i r n e r und K. Z w i r n e r, *Grundfragen der Phonometrie*, Berlin, 1936 ¹⁾. Acești învățați cer, la fel cu Trubetzkoy, ca fonetica să se ocupe numai de 'norme', adică de 'limbă', nu de 'vorbire'. Lingvistica adevărată (și fonetica trebuie să fie o ramură a lingvistice) nu poate avea menirea să cerceteze pronunțări *individuale*. Dealtfel, în general vorbind, nu poate prezenta interes pur științific ceea ce a fost pronunțat de către o singură persoană o singură dată.

¹⁾ Termenul « fonometrie » se explică prin faptul că se fac tot felul de măsurători, calcule, etc. (v. mai departe). Cf. și revista *Archiv für vergleichende Phonetik*, pe care o publică, începând din anul 1937, acești doi fonetiști împreună cu un comitet internațional de specialiști.

Dar asemănarea « fonometriștilor » cu fonologii se oprește aici. Când trebuie să arate *cum* poate fonetica deveni (sau redeveni) o disciplină lingvistică propriu zisă, E. și K. Zwirner se deosebesc fundamental de Trubetzkoy. Ei nu văd necesitatea unei științe nouă, pentru motivul că fonologia, așa cum o concepe creatorul ei, se poate împăca și chiar îmbina cu fonetica, spre a forma împreună o singură disciplină. Ideea lor principală este aceasta. Deoarece normele tradiționale care servesc drept model pentru realizarea sunetelor nu sunt urmate de două sau mai multe ori exact în același chip, însemnează că trecerea dela cercetarea acestor norme la cercetarea vorbirii cuprinde în ea trecerea dela istoria limbii la o concepție statistică a vorbirii pe baza lor. Cu alte cuvinte, fonemele nu se realizează practic niciodată în același mod, realizările lor (sunetele) se îndepărtează mai mult ori mai puțin de foneme, adică de norme. Toate realizările alcătuiesc împreună un fel de medie. Variațiile unui sunet, înregistrate mecanic (cu ajutorul aparatelor, deci foarte exact), se grupează în jurul acestei medii, acestei valori mijlocii, după cunoscuta curbă a greșelilor, imaginată de matematicianul Gauss. Cu ajutorul acestei curbe se cercetează critic valorile medii, singurele interesante pentru adevăratul fonetist, fiindcă numai ele au o semnificație (sau valoare) lingvistică.

Trubetzkoy, care cunoștea teoria lui E. și K. Zwirner, o combate (cf. p. 11 urm. a operei sale), afirmând că normele acestor învățați nu sunt normele după care se conduc subiectele vorbitoare, când pronunță sau aud un sunet, ci sunt norme de realizare, un fel de modele pentru sunetele propriu zise, așa dar norme ale 'vorbirii', nu ale 'limbii'.

În ciuda deosebirilor principiale dintre fonologie și fonometrie, metodele acestor discipline sunt, în bună parte, identice. Amândouă utilizează procedeul statistic, inventariind materialul fonetic al unei limbi, fonometria cu ajutorul aparatelor, căci înregistrează mecanic sunetele, pronunțarea lor reală, fizică, spre a ajunge la « valorile medii », fonologia pe baza textelor și dicționarelor, dar nu din punctul de vedere al modului cum se pronunță, ci din acela al funcțiunii pe care o îndeplinesc, cu scopul de a stabili opozițiile funcțio-

nale și a caracteriza o limbă sub raportul fonologic. Trubetzkoy spune undeva că prima grijă a fonologului, când pornește la studiul unei limbi date, este alcătuirea inventarului ei fonetic: să numere, să socotească fonemele și combinațiile de foneme, pentru a vedea pe de o parte cât de desu în ce împrejurări, etc. apare în vorbire un fonem sau un grup de foneme, pe de alta, ce și câte funcțiuni îndeplinesc ele. Primul scop se atinge cu ajutorul textelor, care trebuiesc alese așa fel, încât să reprezinte 'limba', nu stiluri individuale, diferite, adică 'vorbirea', celălalt, cu ajutorul dicționarelor.

Discuțiile în jurul 'fonologiei' continuă. Această disciplină are numeroși și entuziaști aderenți, dar și mulți adversari îndârjiți. Ultimii aparțin, în general, la grupul savanților pe care i-am putea numi tradiționaliști. Printre ei trebuie pomenit, în primul rând, fonetistul și lingvistul francez Maurice Grammont, care a luat hotărît poziție în contra fonologiei, polemizând cu tânărul său compatriot A. Martinet, autorul unor importante lucrări fonologice privitoare la limbile daneză și franceză (pentru polemica dintre dânsii, v. *Le français moderne*, VI [1938] și VII [1939]).

Adversarii susțin, de obicei, că nu-i vorba de lucruri nouă, ci numai de nume mai mult ori mai puțin nouă pentru fapte cunoscute din cercetările fonetice ale înaintașilor. Nu îndrăsnesc să mă pronunț într-o problemă pentru care nu posed toată pregătirea tehnică necesară. Imi permit totuși să afirm că fonologia lui Trubetzkoy și a Cercului lingvistic din Praga reprezintă un progres în cercetările asupra sunețelor limbajului omenesc, fie și numai prin tendința, foarte accentuată, de a transforma fonetica într-o disciplină lingvistică, adică o disciplină a spiritului. În această privință, ostenele fonologilor merg paralel cu ale numeroșilor lingviști contemporani, care insistă neconținut asupra ideii că limba este un produs psihic și trebuie, deci, studiată ca atare. Atâta, și mi se pare deajuns, pentru ca oamenii de știință și, în primul rând, lingviștii să-i acorde atenția pe care o merită.

Iată de ce am crezut util să prezint, pe scurt, înaintea D-voastre, obiectul, metoda și scopul acestei ramuri a lingvisticeii.

O PSALTIRE ROMÂNEASCĂ NECUNOSCUTĂ DIN 1748

DE

C. TAGLIAVINI

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Memoriu prezentat în şedinţa dela 12 Decembrie 1941

În primăvara anului trecut, lucrând la un studiu despre psaltirile calvine din Transilvania, cercetam în catalogul Bibliotecii Universităţii din Bologna toate psaltirile franceze, germane, maghiare, etc. care puteau să aibă vreun raport, direct sau indirect, cu textele pe care le studiam; în cercetarea aceasta am dat de o fişă în care era scris numai: *Salterio valacco, 1748*. Am examinat numaidecât volumul, care în Biblioteca Universităţii din Bologna poartă cota A.M. O.VII.27; e vorba de un volumaş mic, în 24° (cm 11 × 8½) legat în piele neagră, de 564 foi numerotate numai pe recto, grupate în 35 caiete de câte 16 sau 15 foi, şi unul (36) de 8 foi, tipărit cu chirilice. Legătura cărţii este originală românească, având pe scoarţa exterioară o gravură care reprezintă pe proorocul David şi care corespunde exact cu o parte a gravurii ce se găseşte pe dosul frontispiciului (v. fig. 2). Pagina plină are 10 rânduri, cu slove mari şi citeţe, tipărite numai în negru. Pe dosul scoarţei se găseşte o notă, adăogată de vreun bibliotecar dela Bologna (scrierea dovedeşte aceeaşi mână care a scris şi cota): « *Salterio Valacco diviso in Sessioni con varj Cantici Scritturali secondo il Rito Greco. In Caratteri Cirilliani* ».

Textul frontispiciului este următorul:

ΨΑΛΤΗΡΙ
 И Пророкъ Сѡи
 - Апкратъ Сѡи,
 ДѢИДѢ.
 Акъ Сѡи .ѣтра чѣста
 кѣпѣ, Тѣпкратъ:
 Де Дѣка Сотиріовичѣ,
 Тѣпкратъ Сѡи Дѣла
 Тѣсѡсѣ.
 ѡпкратъ, ѡкратъ, ѣ.

adică:

PSALTIREA
 A Prorocului Și
 Împăratului,
 D A V I D.
 Acum întra cesta
 chip, tipărită:
 De Duca Sotiriovici,
 Tipograful dela
 Thasos.

1748, Octom, 20. (v. fig. 1)

Pe verso se găsește o gravură care reprezintă pe regele și proorocul David care, îngenunchiat și cu brațele deschise, primește dela un înger inspirația pentru psalmi (v. fig. 2).

Cartea, ca multe alte psaltiri, nu are prefată și în pagina întâi începe numaidecât textul Psaltirii:

ΨΑΛΜΙΝ ΔΕΙΝ
 ΔΕΙΝΔΕ ΠΡΟΡΟΚ
 ΛΕΙ. ΣΙ ΑΠΚΡΑΤΣΑΙ,
 ΨΑΛΜΣΑΙ ΛΕΙ ΔΑΒΙΔ, ΝΕ
 ΣΚΡΙΣ ΔΕΚΣΠΡΑ ΛΕ ΖΗΔΟΚΙ:
 Δ
 ΦΕΡΙΝΙΤΕ ΒΕΡΕΑΤΣΑΙ
 ΚΑΡΕΛ ΝΑΣ ΟΪΜΑ
 ΒΛΑΤΕ .ѣ сфѣаТСаі некре
 ДИЧО

adică:

Psalmii lui / David Prorocu / lui. Și Impăratului. / Psalmul lui David, ne / scris deasupra la Jidovi / 1. / Fericit bărbatul / carele n'au um / blat în sfatul necre / di(n)cio / [șilor]... (v. fig. 3)

După cei 150 de psalmi ai lui David urmează, la p. 543 verso cântecul « scris de David, și afară de numărul celor 150 de Psalmi, când singur s'au bătut cu Goliath » care începe cu cuvintele: « Mic eram întru frații miei... ».

La p. 543 verso se găsește « Cântarea lui Moisi după ce s'au afundat Faraon, dela eșire cap. 15. Cântare ».

La sfârșitul volumului (p. 564 verso) se găsește această notă:

ГѢЖРШІТЪСЯ ПСАЛТІРІИ
ШІ ЛШ ДѢМНЕЗІС
МѢРИЕ

ШІ СЛШ ДІУРОСОШЪ, ДѢ
ПРО КСВІУСЛА, КОЗМА,
ІЕРОМОНАХЪ ВЛАХЪСЛА.

adică: Sfârșitul Psaltirii / și lui Dumnezeu / Mărire. // Și s'au diorthosit de / prea cuviosul, Cozma, / Ieromonah Vlahul ». (v. fig. 4).

Căutând în *Bibliografia românească veche* a lui Bianu și Hodoș, vol. II, p. 107 Nr. 264 am găsit că în anul 1748 se tipărise la București o psaltire; Bibl. rom. veche nu cunoștea însă niciun exemplar și dădea numai notița următoare: « Tipărită în 520 de exemplare, după cum rezultă din sămile Mitropoliei Ungrovlahiei, păstrate în Bibl. Acad. Rom. », referindu-se la *Biserica ortodoxă XXIII*, 28 și la N. Iorga, *Istoria literaturii rom. în sec. al XVIII-lea*, vol. I, p. 514. Nici aceste două izvoare nu dau totuși mai multe lămuriri. Era încă altceva; pe când Iorga, *loc. cit.* făcea mențiune de o psaltire tipărită la București în anul 1748, în locul corespondent din ediția a doua (București, 1926, vol. II, p. 572) nu mai vorbește de psaltirea aceasta. Am scris deci profesorului Iorga, care mă cinstea cu prietenia lui de aproape 20 de ani, comunicându-i titlul Psaltirii pe care o găsisem la Bologna și cerându-i lămuriri despre Psaltirea dela București din 1748

(despre care făcuse o scurtă notă și în *Istoria bisericii române*, vol. II, p. 110, N. 5) împreună cu cauza omisiunii în ediția a doua din *Istoria literaturii românești*. Neuitatul nostru coleg îmi răspundea la 30 Mai 1940 (câteva luni înaintea sfârșitului lui tragic) următoarea scrisoare în italienește:

Caro Collega,

Considerava quel Salterio valacco, mentovato in un articolo di Costantin Erbiceanu, che riproduceva i conti della tipografia, come una nuova edizione, e perciò non fu citato. Non credo che l'altro, di Sotiriovici, sia stato scoperto fin'ora. Dunque è una cosa nuova e bisognerà che Lei ne parli.

Mi creda Suo memore

N. Iorga.

În orice caz, chiar necunoscând Psaltirea tipărită la București tot în anul 1748, eram convins că psaltirea pe care o găsisem la Bologna era o carte cu totul deosebită. Numele editorului acestei psaltiri, adică *Duca Sotiriovici* dela Thasos, e bine cunoscut în istoria tipografiei românești¹⁾. *Bibliografia românească veche* cunoaște șapte cărți ieșite din teascul lui între anii 1743 și 1752, și anume:

1. 1743: Psaltire (BRV. II, p. 76, N. 234).
2. 1747: Liturghie (BRV. II, p. 99, N. 255).
3. 1747: Triod (BRV. II, p. 102, N. 262).
4. 1749: Octoih (BRV. II, p. 109, N. 269).
5. 1750: Ceaslov (BRV. II, p. 112, N. 274).
6. 1751: Adunarea de rugăciuni (BRV. II, p. 119, N. 278).
7. 1752: Târnosanie (BRV. II, p. 121, N. 283).

Toate aceste cărți s'au tipărit la Iași unde știm că Duca Sotiriovici, grec de neam, însă bun cunoscător al limbii românești și traducător el însuși a câtorva²⁾ cărți religioase²⁾,

¹⁾ Cfr. N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, Buc. 1901, pp. 447—448; *Istoria literaturii românești*, ed. II, vol. II, Buc. 1926, pp. 498—499.

²⁾ N. Iorga, *loc. cit.*: « Duca era, de altfel, și un om învățat, știind, pe lângă elinește, și latinește, și el a căpătat dela Domn sarcina de a traduce din grecește *Octoihul* ». În prefața Psaltirii din 1743 Duca Sotiriovici scria: « ...măcaru că nu-mă este patria țara Moldovii, iară pentru că amu câștigatū întru acestū pământū (streinū

își avea o tipografie, și unde primise un privilegiu domnesc dela Constantin-Vodă, care fu confirmat de Constantin Racoviță în anul 1750, prin care era scutit de orice taxă¹⁾.

Chiar numele corectorului Cosma ieromonah Vlahul ni-e cunoscut, de asemenea la Iași, dintr'un *Pentecostar* tipărit în capitala Moldovei în anul 1753 de diaconul Ioan Simeonovici (cf. *Bibl. rom. veche*, II, p. 123, N. 289) tot ca « diorthositoriu slovelor ».

Rezultatele la care ajunseseam, chiar în Italia, erau deci următoarele:

1. Psaltirea găsită de mine în Biblioteca Universității din Bologna e cu totul deosebită de Psaltirea tipărită în același an 1748 la București.

fiind) și cinste și priință, cunoscă că amă aceiași datorie ce au și lăcuiorii cei adevărați. Deci, pentru ca să dau cătră dânsa ună sămăn de mulțămită, și ne-având cu altă ce, amă pusă nevointă de amă typărită aciastă Psaltire spre folosul aceștii patrii... » (Cf. *Bibl. rom. veche*, II, p. 78).

¹⁾ Textul privilegiului e cunoscut, fiind publicat de C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, Buc. 1888, pp. 23—24 și de V. A. Urechia, *Analele Acad. Rom.*, Ist. vol. X (1888), pp. 223—225. Originalul se găsește în Biblioteca Academiei Române; datoresc o copie exactă de pe original amabilității d-lui coleg Dan Simonescu: « Cu mila lui Dumnezeu Ioan Costandin Mihail Cehan Racoviță Voevod Domnu Țării Moldovii — Dă vreme ce alesul dintru obșteni, Duca Sotirio-vici dela Thasos, ne au arătat hrisov dela prea iubit fratele nostru, Domnia Sa Costandin Neculai Voevod, întru care scrie pentru mai susul numit, că aflându-să împodobit cu învățătură Elinască și latinască și de altele știind bine și limba moldovenască, întru care poate să tălmăască orice carte. Ispitindu-să de Domnia sa mai de-a-dinsul cu tălmăcirea Octoiului celui mare și cu alte și s'au aflat vrednic și avându și tipografia sa, cu cheltuiala lui făcută, n'au lipsit a-l așturi, dându-i și privileghia cea trebuin-țoasă, cu care să poate l-avea odihna lui, nebântuit de către nimeni și să poată lucra neconținut lucrul tipografic, ca să să îndestuleze țara de cărți, lipsită fiind carii să slă-vește numele lui Dumnezeu întru sfintele biserici.

Prin care hrisov întâiu hotărăște ca să fie scutit el cu toată casa lui și să ia și câte doao zeci dă lei leaaf pe lună dela cămara gspăd. La Paști și la Crăcun câte un postav, un atlas. Așjderea să scutească o sutăcinczei stupi de desetină și doao sute cinczei oi de goștină, niciun ban pe aceste bucate să nu dea. Și optu oameni scutiți de tot birul ce ar fi pe alți, ca să-i fie numai pentru lucrul tipografii. Așjderea și pentru cât plumbu spiglos și hârtie va aduce pentru treaba tipografii niciun ban vamă să nu dea.

Și de s'ar tâmpla să tipărească Domnia noastră vreo carte după tocmela ce va avea, să i să plătească dela cămara noastră.

Pentru aceasta după dreptatea ce s'au căzut și cu cale fiind, asemenea și Domnia mea i-am înorit și i-am întărit cu aceasta carte a Domnii mele, pentru toate câte-s mai sus numile și poftim și pre alți luminați Domni ce vor fi de Dumnezeu orânduți în urma noastră Domni și stăpânitori acestui de Dumnezeu păzit scaun al țării Moldovii, ca să întărească, care cu cale s'au făcut, pentru statornicia tipografii, ca să le rămân vecinică pomenire.

Acesta scriem
7958 Martie 30

Noi Costandin Voevod

2. Cu toate că pe frontispiciu nu se găsește locul tipăriturii, nu încape nicio îndoială că, ieșind din teascul lui D u c a S o t i r i o v i c i, s'a tipărit la Iași.

3. Psaltirea dela Bologna n'a fost semnalată până acum nici în *Bibliografia românească veche* nici, după cât știu, în scrieri și reviste de specialitate (prin bunăvoința d-lui coleg D a n S i m o n e s c u am fost înștiințat că nici în Suplimentul la *Bibliografia românească veche*, pregătit de către d-sa și gata de tipar, nu e vorba despre Psaltirea aceasta). Ea își ia locul deci ca a opta tipăritură cunoscută a lui D u c a S o t i r i o v i c i, între Triodul dela 1747 și Octoihul dela 1749, umplând astfel un gol în istoria activității tipografice a lui.

4. Psaltirea în chestiune a ajuns în Biblioteca Universității din Bologna prin donația Papei Benedict al XIV-lea (marele cardinal bolonez Prospero Lambertini) care își dăruise minunata bibliotecă privată a lui, Institutului Științelor orașului lui iubit cu *motu proprio* din 6 Septemvrie 1754. Știm că Papa Benedict al XIV-lea s'a ocupat de chestiunea unirii bisericilor răsăritene și de codificarea dreptului bisericesc. Interesului pentru bisericile răsăritene se datorește de sigur prezența în biblioteca lui particulară a câtorva scrieri biblice și bisericești în limbile Europei Orientale. Catalogul bibliotecii Papei Benedict al XIV-lea, alcătuit totuși în anul 1750, adică cu patru ani înaintea actului de donație și cu opt ani înaintea morții, deci necomplet ¹⁾, conține câteva scrieri în limbi slave (mai presus de toate cărți sârbești și ucrainiene) însă nicio carte românească. Printre cărțile care au aparținut Papei Benedict al XIV-lea găsim totuși în Biblioteca Universității din Bologna (care urmează, fără întrerupere, vechea « Biblioteca pontificia ») cel puțin două tipărituri românești, și anume psaltirea lui D u c a S o t i r i o v i c i, și un exemplar minunat al Bibliei dela București din 1688.

Aș fi dorit să fac cunoscut numaidecât Academiei Române prezența acestei Psaltiri necunoscute; am așteptat însă dorind să lămuresc o chestiune pe care nu puteam s'o desvolt în Italia: adică raporturile între Psaltirea noastră, tipă-

¹⁾ Catalogus Bibliothecae Domesticae Benedicti XIV... Ar. Arrigoni digessit exaravit, perfecit anno 1750, 4 vol. in folio (Bibl. univ. Bologna, ms. Nr. 425).

rită de D u c a S o t i r i o v i c i la 1748 și aceea în folio tipărită de același tipograf cu cinci ani înainte, la 1743 (cf. *Bibl. Rom. Veche*, II, p. 76, N. 234 și N. F i l i m o n, *Daco-romania* V (1929), p. 607).

Comparația între cele două ediții n'o puteam face decât la București unde Psaltirea dela 1743 se găsește în Biblioteca Academiei Române. Cu toate că formatul celor două psaltiri e cu totul deosebit, textul ar fi putut să fie același.

Cu prilejul venirii mele la București am putut să lucrez câteva zile în Biblioteca Academiei. Aici am fost înștiințat că din Psaltirea dela București din 1748, s'a găsit, după tipărirea volumului al II-lea din *Bibliografia românească veche*, un frumos exemplar (dăruit Academiei Române de către bibliofilul ungar H i a d o r S z t r i p s z k y). O analiză a acestei cărți mi-a dovedit că, precum presupuneam, Psaltirea dela București e cu totul deosebită de aceea a lui D u c a S o t i r i o v i c i.

Comparația între cele două Psaltiri ale lui D u c a S o t i r i o v i c i a adus rezultatele următoare:

Psaltirea dela 1743 conține, pe lângă textul psalmilor, împărțit ca de obicei în catisme, și *tâlcul*. Edițiunea dela 1748 reproduce textul psalmilor dela 1743 numai cu mici schimbări de limbă și de ortografie, dar omite cu desăvârșire orice tâlc.

Ca exemplu vom reproduce două bucăți din cele două ediții, păstrând scrierea chirilică a originalelor pentru a se vedea mai bine și cele mai mici deosebiri ortografice (d. ex. în întrebuințarea paiericului și a literelor aruncate care lipsesc în ediția din 1748):

Ed. 1743 p. 1 recto (v. fig. 5).

ПСАЛТИРЕ

Проро́кѣсѣи Ши ѿпѣ́ръа́тъсѣи Дѣ́дѣ
кѣѣѣи динтъи,

Псалмѣсѣи лѣи Дѣ́дѣ нескрѣ́сѣ дѣ́сѣпра
лѣ жи́дѣѣ ѿ

Тѣ́лкъѣ

П
Петро́ѣ вѣи́къ петре́чере къ фери́чирѣ.

Ed. 1748 p. 1 recto (v. fig. 3).

ПСАЛМН ЛѢИ

ДАВНДѢ ПРОРОКѢ
лѣи. Ши ѿпѣ́ръа́тъсѣи.

Псалмѣсѣи лѣи Давидѣ, не
скрѣ́сѣ дѣ́сѣпра лѣ жи́дѣи:

ѿ

- ǣ: Феричѣтъ бѣрбѣтѣмъ кѣреле нѣс
 ѿмблѣтъ кѣреле нѣс ѿмъ
 ꙗ сфѣтѣмъ некрѣдинчѣшиларѣ шѣ
 ꙗ калѣ динчѣшиларѣ, шѣ ꙗ калѣ р. 1 v.
 пѣкѣтѣшиларѣ нѣс стѣтѣтъ, шѣ пре
 скѣс- пѣкѣтѣшиларѣ нѣс стѣтѣтъ, шѣ пре скѣс
 нѣмъ пѣрзѣтѣриларѣ нѣс шесѣтъ.
 ꙗ: Чѣ ꙗ лѣѣѣ Дѣмѣмъ кѣмъ лѣмъ: шѣ
 ꙗ лѣѣѣ лѣмъ кѣмъ кѣмъ лѣмъ: шѣ ꙗ
 кѣ кѣмъ лѣмъ шѣ нѣмъ лѣмъ.
 *
 ꙗ: Шѣ ка фѣмъ кѣ ѿмъ пѣмъ рѣкѣмъ.
 лѣмъ ꙗмъ арѣмъ ꙗмъ: кѣреле рѣмъ сѣмъ
 ꙗмъ кѣмъ кѣмъ ꙗмъ кѣмъ кѣмъ
 сѣмъ: шѣ фѣмъ лѣмъ нѣмъ кѣмъ. шѣ
 тѣмъ ѿрѣмъ кѣмъ кѣмъ, кѣмъ спорѣмъ.
 ǣ: Нѣмъ лѣмъ некрѣдинчѣмъ нѣмъ лѣмъ: Чѣ
 кѣмъ прѣмъ, чѣмъ сѣмъ кѣмъ лѣмъ дѣмъ пре фѣмъ
 пѣмъ лѣмъ.
 ꙗ: Пѣмъ лѣмъ, нѣмъ кѣмъ ꙗмъ некрѣ-
 ꙗмъ динчѣмъ ла ꙗмъ-
 дѣмъ: шѣмъ пѣмъ ꙗмъ сѣмъ-
 тѣмъ дѣмъ лѣмъ.
 ǣ: Кѣмъ ꙗмъ Дѣмъ кѣмъ дѣмъ лѣмъ
 шѣмъ кѣмъ некрѣ- динчѣмъ кѣмъ перѣмъ
 ꙗмъ лѣмъ Дѣмъ, ꙗмъ
 ꙗмъ Тѣмъ
 Пѣмъ лѣмъ чѣмъ фѣмъ дѣмъ лѣмъ
 Шѣмъ прѣмъ ꙗмъ Тѣмъ.
- Феричѣтъ бѣрбѣтѣмъ кѣреле нѣс ѿмъ
 блѣтъ ꙗ сфѣтѣмъ некрѣ динчѣшиларѣ, шѣ ꙗ калѣ р. 1 v.
 пѣкѣтѣшиларѣ нѣс стѣтѣтъ, шѣ пре скѣс
 нѣмъ пѣрзѣтѣриларѣ нѣс шесѣтъ: чѣ ꙗ лѣѣѣ Дѣмъ
 лѣмъ кѣмъ лѣмъ: шѣ ꙗ лѣѣѣ лѣмъ кѣмъ кѣмъ лѣмъ: шѣ ꙗ
 лѣѣѣ лѣмъ кѣмъ кѣмъ лѣмъ: шѣ ꙗмъ кѣмъ ѿмъ пѣмъ рѣкѣмъ.
 лѣмъ ꙗмъ арѣмъ ꙗмъ: кѣреле рѣмъ сѣмъ кѣмъ дѣмъ ꙗмъ кѣмъ кѣмъ
 шѣмъ фѣмъ лѣмъ нѣмъ кѣмъ кѣмъ. шѣ тѣмъ ѿрѣмъ кѣмъ кѣмъ,
 кѣмъ спорѣмъ текѣмъ фѣмъ, кѣмъ спорѣмъ
 Нѣмъ лѣмъ некрѣдинчѣмъ, нѣмъ лѣмъ: чѣмъ кѣмъ прѣмъ.
 чѣмъ сѣмъ кѣмъ лѣмъ дѣмъ пре фѣмъ пѣмъ лѣмъ
 лѣмъ. Пѣмъ лѣмъ нѣмъ кѣмъ ꙗмъ некрѣдинчѣмъ
 нѣмъ кѣмъ ꙗмъ некрѣдинчѣмъ р. 2 v.
 чѣмъ лѣмъ ꙗмъ дѣмъ: шѣмъ пѣмъ ꙗмъ сѣмъ-
 тѣмъ дѣмъ лѣмъ. Кѣмъ ꙗмъ Дѣмъ кѣмъ дѣмъ
 ꙗмъ лѣмъ: шѣмъ кѣмъ некрѣдинчѣмъ кѣмъ перѣмъ.
 ꙗмъ лѣмъ Дѣмъ: ꙗмъ
 ꙗмъ

In cazul psalmului întâiu tâlcul din ediția dela 1743 este foarte scurt; avem însă cazuri în care tâlcul este destul de dezvoltat. Luăm de ex. Psalmul 118; tâlcul ediției dela 1743

este atât de dezvoltat încât îl vom reproduce numai în parte împreună cu începutul psalmului, în comparație cu ediția dela 1748:

1743

p. 120 v. КИОНЕМА ЗІ

'Малнаѣѣ, рнї

ТЪАКЪА

Пѣнтрѣ чѣй чѣ кѣщѣскъ кѣ ѣцѣлѣпчѣне
шї кѣ фѣпте бѣн. шї пѣнтрѣ фѣрнїчїрѣ
лѣрѣ,

"Ичѣсть ѣаломѣ кѣпрїндѣ лѣкрѣри фрѣ-
мѣлѣ шї мѣлте, кѣ лѣ дѣ ѣнаїнте фо-
лѣсѣлѣ кѣкѣнтѣлѣ лѣї Дмїѣсѣѣ, кѣрелї

И
кѣпрїнѣ ѣ скриптѣра сѣнтѣ: снѣне
мѣлте фѣлѣри дѣ рѣгѣчїонї: лѣсѣлѣ
лѣї Дмїѣсѣѣ: мѣлѣцѣлїре: желѣїре, шї
лѣте лѣкрѣри, кѣрелѣ сѣ кѣкѣнѣ сѣлѣ нїе
крѣднїчѣшї. Жѣдѣкїѣ лѣс ѣпѣрїѣ
лѣчѣсть ѣаломѣ дѣпѣ, И, Е. Шї сѣптѣ
фїеїе кѣрѣ слѣкѣ сѣ кѣпрїндѣ. И. стїх.
Ѣспѣ (Илѣѣ), кѣрелѣ фѣче лѣ нѣї, лѣѣ.
'И. сѣ кѣпрїндѣ, лѣчѣстѣ, Е, лѣкрѣри.
Лѣтѣю снѣнѣ кѣ кѣкѣнтѣлѣ лѣї Дмїѣ-
сѣѣ фѣче прѣ ѣлѣмнї фѣрнїчїцн, кѣрїѣшѣ
лѣднїрѣптѣ кїѣца лѣрѣ дѣпѣ дѣнѣ,
стїхѣ, А, Б, Е, Д. Ѣ рѣлѣ лѣї Дмїѣ-
сѣѣ ѣалѣмнїкѣлѣ кѣ сѣнѣ лѣднїрѣптѣ
кїѣца сѣ дѣпѣ кѣкѣнтѣлѣ лѣї Дмїѣ-
сѣѣ, стїхѣ Е, Б. Ѣ фѣгѣдѣлѣще кѣ
кѣ фї мѣлѣмнїтѣрѣ лѣї Дмїѣсѣѣ.
Ѣспѣ (Бѣтѣ) Б. Ѣнѣ лѣчѣстѣ. Е. лѣ-
крѣри. Лѣтѣї лѣ дѣ ѣнаїнте ѣвнѣлѣ
лѣїцїѣ нѣлѣстѣ, стїхѣ, Д. Рѣлѣсѣ Дѣдѣ
сѣлѣ лѣмнїѣѣ прѣ лѣ шї сѣлѣ лѣднїрѣ-
птѣсѣ ѣ кїѣца лѣї лѣлѣлѣ лѣлѣ стїхѣрн,
Ѣспѣ, (Гїмѣлѣ) Г Пѣнѣ рѣгѣчїонѣ

1748

каѣїсма зї p. 446 v.

Малнаѣѣ. рнї

ѡкарѣ съ рѡагъ Дѣдъ сълъ цѣе прѣ ѣлъ.

.....

р. 122 г.

(Шинь.) ш. Мъртврискѣе къ ѣлъ
 ѡс цинѣтъ кѣвѣнтѣлъ лѣй дѣмнѣсъ къ
 дѣдѣйнѣ шй ѡре динѣтрѣ ѣлъ бѣкѣрѣ
 мѣре: пѣнтрѣ дѣѣѣ ѡрѣташка кѣтрѣ
 дѣмнѣсъ мѣлѣцѣмѣрѣ шй плекарѣ,
 сѣптѣ, (Таѣ,) Т. Рѡагѣсъ лѣй дѣмнѣ-
 съ сълъ ѡвѣѣе шй сълъ ѡвѣѣѣскѣ
 дѣ перѣри шй дѣскѣрке шй сълъ ѡдѣ-
 рѣптѣ кѣ ѡ ѡѣе рѣтѣчѣтъ.

Ѧ Феричѣи чѣй фѣръ прихѣнѣ ѡкале,
 карѣи^м ѡѣѣѣ ѡ лѣѣѣ Дѣмнѣлѣй.

Б Феричѣи чѣй чѣ чѣрѣкъ мъртврѣйле
 лѣй кѣ тѣѣтъ ѡнима вѣрѣ кѣѣтъ
 прѣ дѣнѣсъ

Г Кѣ нѣ чѣй чѣ лѣкрѣсъ фѣръ дѣ
 лѣѣѣ, ѡ кѣнѣ лѣй ѡс ѡмѣлѣтъ.

Д Тѣ ѡй порѣнѣчѣ порѣнѣчѣ тѣѣ кѣ
 съѣе пѣѣѣскѣ фѣѣрте.

Е Ѧ дѣѣѣ ѡдрѣптѣ кѣйле мѣѣе,
 сѣпѣѣѣскѣ ѡдрѣптѣрѣѣе тѣѣе,

З ѡтѣнѣ нѣмѣѣѣѣ рѣшинѣ, кѣнѣѣ
 ѣѣѣ кѣѣтъ спрѣ тѣѣѣе порѣнѣчѣѣе
 тѣѣѣ.

Ѣ Мъртврѣисѣ мѣѣѣѣ цѣѣ ѡтрѣ дрѣп-
 тѣтѣ ѡнимѣй, кѣ съ мѣ ѡѣѣѣѣ
 ѣѣѣѣѣѣѣ дрѣптѣѣѣѣ тѣѣѣ.

феричѣи чѣй фѣръ прихѣнѣ

ѡ кѣѣе, карѣй ѡѣѣѣѣ
 ѡ лѣѣѣ Дѣмнѣлѣй. фѣ
 ричѣи чѣй чѣ чѣрѣкъ мър
 тврѣѣѣ лѣй, кѣ тѣѣтъ
 ѡнима вѣѣѣ кѣѣтъ прѣ
 дѣнѣсъ. Кѣ нѣ чѣй
 чѣ лѣкрѣсъ фѣръ дѣ лѣ

ѣѣѣ, ѡкѣнѣ лѣй ѡс
 ѡѣѣѣѣѣѣѣ. Тѣ ѡй по

рѣнѣчѣѣѣ порѣнѣчѣѣѣ тѣ
 ѣѣѣ, кѣ съ ѣѣѣѣѣскѣ фѣѣ
 рѣѣѣ Ѧ дѣ сѣрѣ ѡдрѣптѣ
 кѣнѣѣ мѣѣѣ, сѣ пѣѣѣѣ
 скѣ ѡдрѣптѣрѣѣѣ тѣѣѣ.

ѡтѣнѣѣѣ нѣмѣѣ ѣѣѣ рѣшинѣ,
 кѣнѣѣ ѣѣѣ кѣѣтъ спрѣ
 тѣѣѣѣѣ порѣнѣчѣѣѣ тѣѣѣ.

Мъртврѣисѣ мѣѣѣѣ цѣѣ ѡтрѣ ѡ
 трѣ ѡдрѣптѣѣѣѣ ѡнимѣѣѣ
 кѣ съмѣ ѡѣѣѣѣѣѣѣѣѣ
 кѣѣѣѣѣѣѣ дрѣптѣѣѣѣ тѣѣѣ.

р. 447 г.

р. 447 v.

- И Адрептърнае тале кою пъзи: нѣмъ
пъръси пѣнъ ꙗ сфжршйтъ.
- Ѧ Атрѣ чѣшка ꙗдрептѣ тѣнърѣлъ
калѣ сѣ: кѣндѣ ва пъзи кѣвѣн-
теле тале.
- Ї Кѣ тоате ѣнима мѣ тѣмъ кѣс-
тѣтъ пре тѣне: сѣ нѣмъ лѣпѣси
дела порѣнчиле тале.
- Ѧ Атрѣ ѣнима мѣ амъ ѣскѣнѣ кѣ-
вѣнтеле тале, кѣ сѣ нѣ грѣшѣскѣ цѣ.
- БѢ Бине ѣци кѣвѣнтѣтъ Дмѣ: ꙗвѣ-
цѣмъ ꙗдрептърнае тале.
- ГѢ Кѣ бѣзеле мѣле амъ кѣстѣтъ тоате
цѣдекѣциле гѣрѣй тале.
- ДѢ А калѣ мъртѣрѣлор тале мамъ
дѣсѣтѣтъ, кѣ атрѣ тоатѣ богъ-
цѣмъ.
- ЕѢ Атрѣ порѣнчиле тале мѣвою дѣ
прѣнде, шѣ кою кѣнѣцѣ кѣнѣле тале.
- ЖѢ Атрѣ ꙗдрептърнае тале кою кѣ-
цѣтѣ: нѣ кою оѣѣта кѣвѣнтеле тале.
- ЗѢ Рѣсплѣтѣцѣ рѣкѣлѣ тѣс, кѣпѣ-
сѣмъ шѣ кою пъзи кѣвѣнтеле тале.
- ИѢ Дѣскѣпере ѣкѣй мѣей, шѣ кою кѣ-
нѣцѣ минѣнѣ дѣнъ лѣцѣ тѣ.
- Адрептърнае тале кою
пъзи, нѣмъ пъръси пѣ
нъ ꙗ сфжршйтъ. А
трѣ чѣшка ꙗдрептѣ тѣ
нърѣлъ калѣ сѣ; кѣндѣ
ва пъзи кѣвѣнтеле тѣ р. 448 v.
- Бине ѣци кѣвѣнтѣтъ
дѣамне, ꙗвѣцѣмъ ꙗ
дрептърнае тале. Кѣ бѣ
зеле мѣле амъ кѣстѣтъ р. 448 v.
- тоате жѣдекѣциле гѣ
рѣй тале. А калѣ мър
тѣрѣлоръ тале мамъ
дѣсѣтѣтъ, кѣ атрѣ
тоатѣ богъцѣмъ. Атрѣ
порѣнчиле тале мѣ кою
дѣ прѣнде, шѣ кон кѣ
нѣцѣ кѣнѣле тале. А
трѣ ꙗдрептърнае тале р. 449 г.
- кою кѣцѣтѣ, нѣ кою оѣѣ
тѣ кѣвѣнтеле тале. Рѣ
сплѣтѣцѣ рѣкѣлѣ тѣс,
кѣлѣзѣмъ шѣ кою пъзи
кѣвѣнтеле тале. дѣ[с]кѣ
пере ѣкѣй мѣей, шѣ кою
кѣнѣцѣ минѣнѣ дѣнъ
лѣцѣ тѣ.

După cum se vede chiar din bucățile reproduse, deosebirile între cele două ediții sunt foarte puține și aproape numai

ortografice (d. ex. în ediția din 1743 - *лоръ* și în ediția din 1748 - *лоръ* ș. a. d.).

Cât despre limba textelor cele două ediții au numai deosebiri foarte mici; formele moldovenești cu *ǵ* (*у*) din ediția din 1743 au fost schimbate în forme cu *j* (*ж*) în ediția din 1748 de exemplu 1743: *ǵudecățile* — 1748: *judecățile*. Schimbările acestea se datoresc probabil revizuirii lui C o s m a I e r o m o n a h V l a h u l, « diorthositoriu slovelor ».

RIASSUNTO

La Biblioteca della R. Università di Bologna possiede (A.M.O.VII.27) un salterio rumeno stampato nel 1748 e proveniente dalla Biblioteca privata del Sommo Pontefice Benedetto XIV. Tale salterio non è stato fin qui segnalato nelle bibliografie rumene e non ha nulla in comune con un salterio stampato nello stesso anno 1748 a Bucarest e segnalato da C. Erbiceanu e N. Iorga. Il salterio della Biblioteca di Bologna è uscito dalla tipografia di Duca Sotiriovici, un greco stabilito a Iași, editore di altre sette opere. Questa viene ad essere l'ottava stampa di Sotiriovici finora conosciuta. Il testo del Salterio di Bologna riproduce, con piccole modificazioni prevalentemente ortografiche, quello di un altro salterio che lo stesso editore aveva pubblicato nel 1743; ma mentre quello del 1743 (in folio) aveva anche il commento, questo del 1748 (in 24°), riproduce il solo testo dei salmi. Viene data la descrizione del volume e si riproducono alcuni brani in comparazione con l'edizione del 1743.

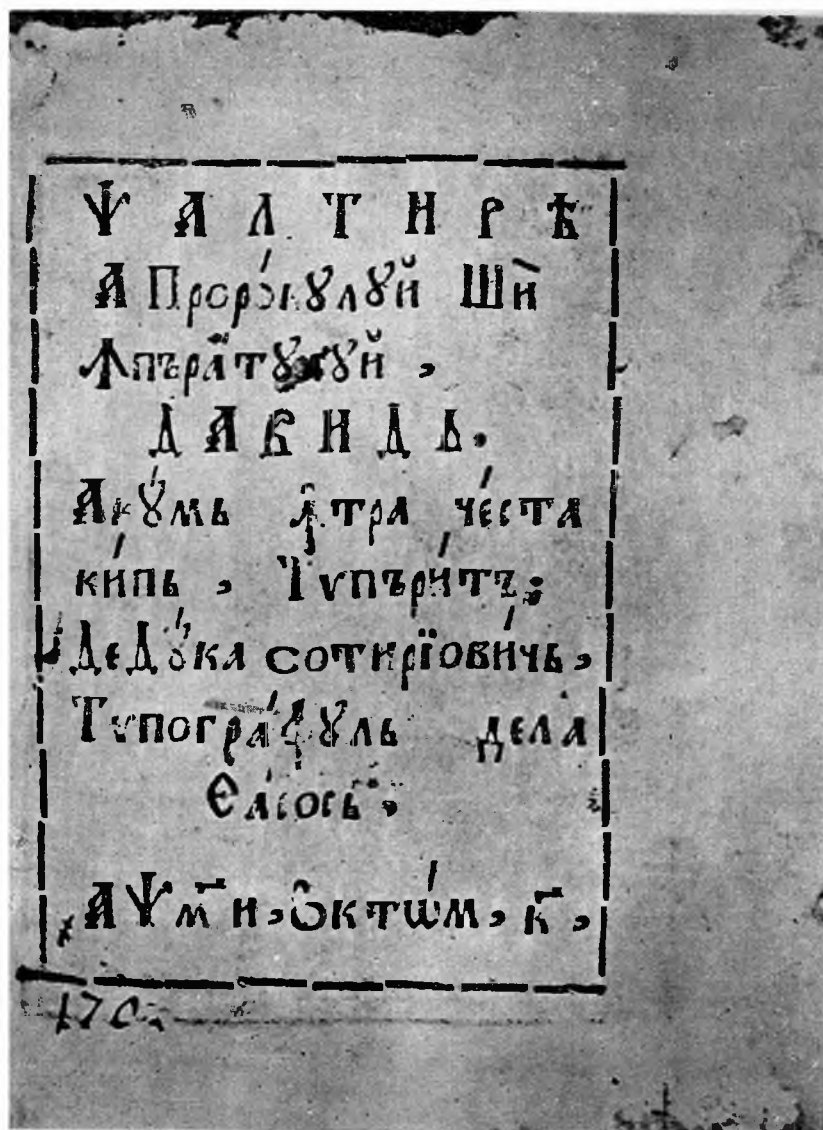

Fig. 1. Frontispiciul Psaltirii din Bologna (puțin mărit).

Fig. 2. — Gravura în lemn pe dosul frontispiciului Psaltirii d'n Bologna

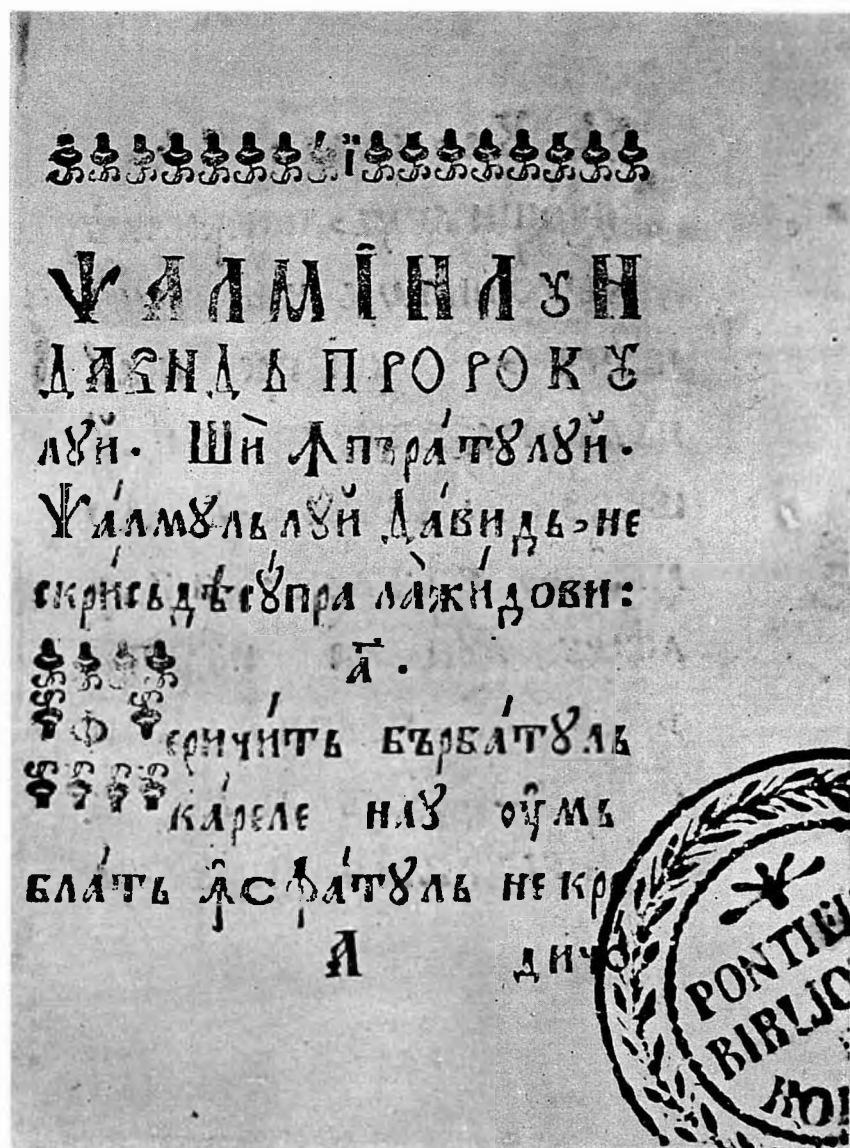

Fig. 3. Pag. 1 recto a Psaltirii din Bologna. Începutul psalmilor

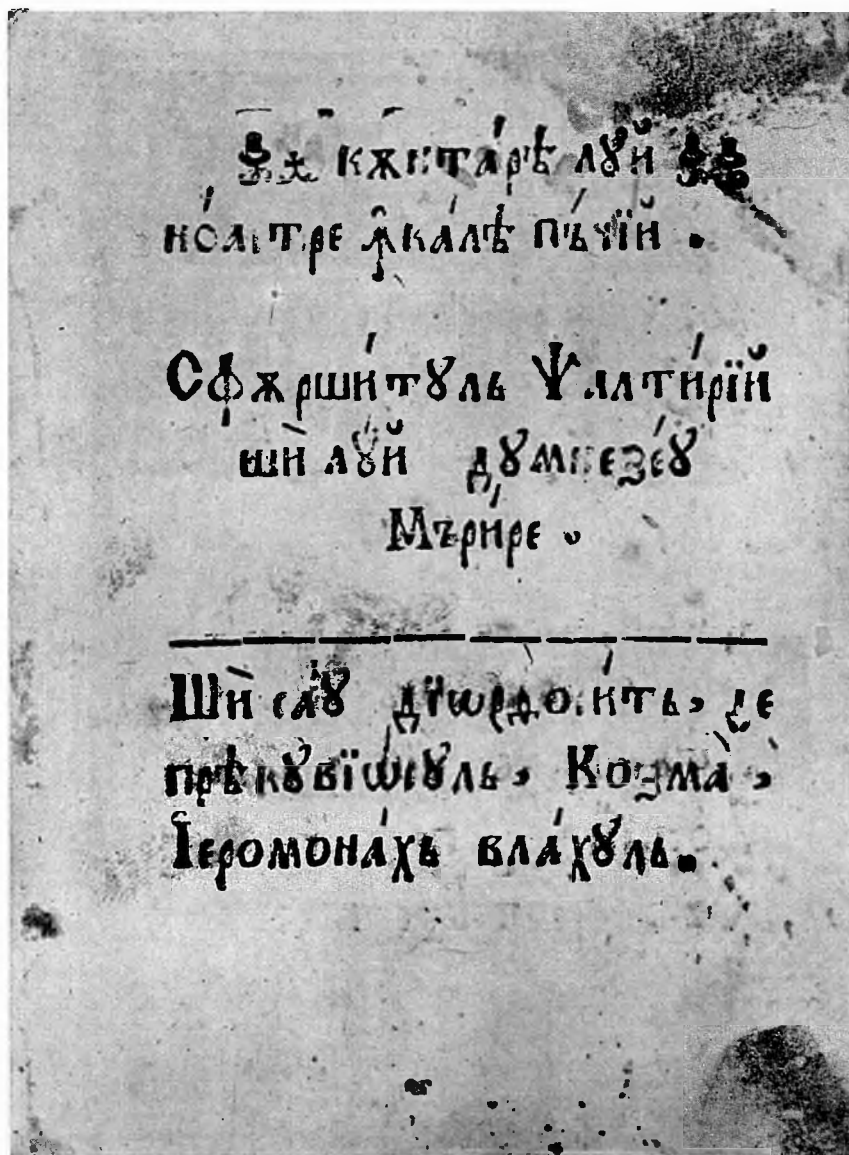

Fig. 4. — Pag. 564 verso a Psaltirii din Bologna: sfârșitul cărții

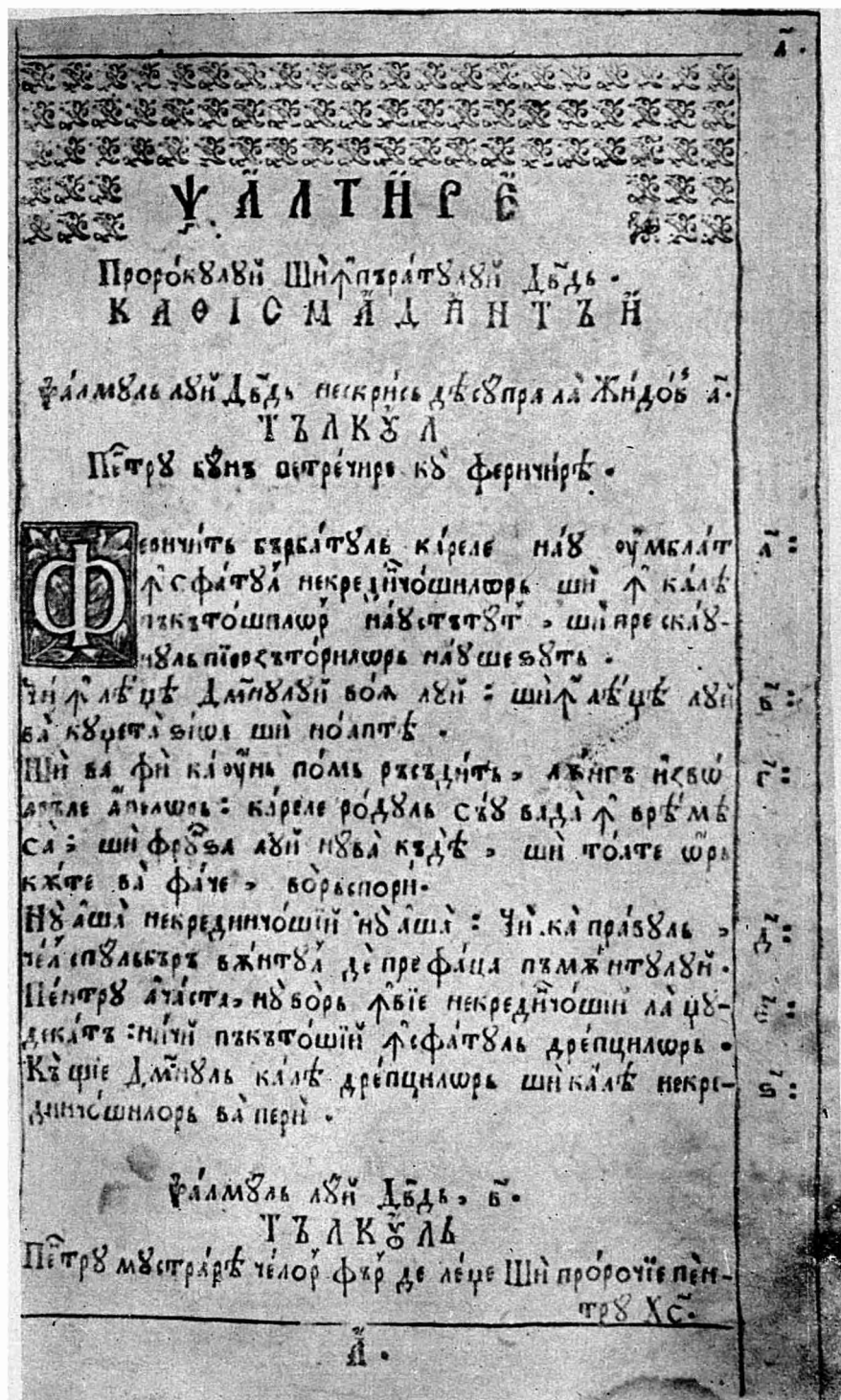

Fig. 5. — Psaltirea lui Duca Sotiriovici din 1743: pag. 1 recto (micșorat).

† I. BIANU. O comunicare obștească a condițiilor păcii dela Kuciuc-Kainargi (1774)	Lei 20
ȘT. CIOBANU. Din legăturile culturale româno-ucrainiene: Ioannichie Galeatovschi și literatura românească veche	» 80
MIHAIL SADOVEANU. Comemorarea lui I. Creangă	» 10
ION PILLAT. George Coșbuc — 20 ani dela moartea poetului	» 5
MARCU BEZA. Vechi legături cu Anglia	» 30

TOMUL IX (1938—40): **Lei 250**

IORGU IORDAN. Un lingvist sociolog: Antoine Meillet	Lei 8
TH. CAPIDAN. Originea Macedoromânilor	» 12
MARCU BEZA. Urme românești la Atena și Ierusalim	» 35
GEORGE MURNU. Românii din Bulgaria Medievală	» 15
PETRE COMAN. Glosar dialectal	» 55
D. CARACOSTEA. Simbolurile lui Eminescu	» 15
G. OPRESCU. Probleme românești de artă țărănească	» 30
EMIL VÎRTOSU. Scrisorile inedite ale lui I. Heliade Rădulescu . . .	» 40
M. SADOVEANU. Cincizeci de ani dela moartea lui Ion Creangă . . .	» 6
G. POPA-LISSEANU. Limba Română în izvoarele istorice medievale .	» 40
I. PETROVICI. La centenarul lui Titu Maiorescu	» 20
ARTUR GOROVEI. Biblioteca dela Rotopânești a lui Neculai Istrati .	» 10

TOMUL X (1940—41): **Lei 150**

1. NICHIFOR CRAINIC. «Anul 1840»	Lei 8
2. G. OPRESCU. Carol Popp de Szathmary, desinator (1811—1888) . .	» 40
3. ȘT. CIOBANU. Începuturile scrisului în limba românească	» 90
4. M. DRAGOMIRESCU. Eminescu — poet universal	» 10

TOMUL XI (1941—42): **Lei 350**

1. ARTUR GOROVEI. Șerpele de casă	Lei 25
2. I. PETROVICI. La centenarul morții lui Herbart	» 40
3. N. CARTOJAN. Mihail Kogălniceanu. Activitatea literară	» 120
4. ARTUR GOROVEI. Popoarele balcanice în folklorul românesc . . .	» 60
5. MIHAIL DRAGOMIRESCU. Caragiale în poezia lumii	» 30
6. ARTUR GOROVEI. Legenda arborilor îmbrățișați	» 40
7. IORGU IORDAN. O disciplină lingvistică nouă: Fonologia	» 50
8. C. TAGLIAVINI. O psaltire românească necunoscută din 1748 . . .	» 80